

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ
ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΓΑΖΗ ΜΑΡΙΑ - ΖΩΗ

Αθήνα, Νοέμβριος 2021

ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

Μεταπτυχιακή εργασία

Επιμέλεια: Γαζή Μαρία-Ζωή, Αρχαιολόγος

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Διμέλλη Δέσποινα

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ-ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ Π.Μ.Σ

" ΧΩΡΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ-
ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕ ΠΡΟΗΓΜΕΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ
ΥΛΙΚΑ"

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία, εντάσσεται στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών του τμήματος Αρχιτεκτονικής του Πολυτεχνείου Κρήτης με τίτλο: "ΧΩΡΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΔΟΜΗΜΕΝΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ-ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΔΟΜΗΜΕΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕ ΠΡΟΗΓΜΕΝΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΚΑΙ ΥΛΙΚΑ", αποτελώντας το τελευταίο μου πόνημα στη σχολή.

Μέσω αυτής, επιθυμώ να ευχαριστήσω όλους τους διδάσκοντες του συγκεκριμένου μεταπτυχιακού, για τις γνώσεις που μας μεταλαμπάδευσαν και που έγιναν αρωγοί στην εξέλιξη όλων μας, μέσω του διδακτικού τους έργου.

Ιδιαίτερα όμως ευχαριστώ την επιβλέπουσα καθηγήτρια της συγκεκριμένης εργασίας, κα. Διμέλλη Δέσποινα, για την εμπιστοσύνη, την πολύτιμη καθοδήγησή της και για το ενδιαφέρον που έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας αυτής.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τους γονείς, μου Σμαράγδα Ζάγκου και Ιωάννη Γαζή, για την όλη τους υποστήριξη, στο να ολοκληρώσω τον κύκλο των μεταπτυχιακών μου σπουδών, αλλά και στην ηθική συμπαράσταση που μου παρείχαν.

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»³

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	3
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	8
ABSTRACT	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ, ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ	
ΕΡΓΑΣΙΑΣ	11
1.1. Αντικείμενο Εργασίας	11
1.2. Σκοπός εργασίας	13
1.3. Μεθοδολογία εργασίας	13
1.4. Διάρθρωση Εργασίας	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ	
ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΣΩΖΟΜΕΝΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ	15
2.1.Εισαγωγή.....	15
2.2.Ιστορικά Στοιχεία.....	21
2.3.Αποτύπωση της διαδρομής και των σωζόμενων τμημάτων του	
θεμιστόκλειου τείχους	23
2.3.1.Περιοχή Κεραμεικού	32
2.2.2 Αγίων Ασωμάτων και Διπύλου	34
2.2.3. Αιόλου και Σοφοκλέους.....	35
2.2.4. Δραγατσανίου 6	38
2.2.5. Πλατεία Κλαυθμώνος	40
2.2.6. Μητροπόλεως 15-17	42
2.2.7. Ολυμπιεΐον	44
2.2.8. Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση	46
2.2.9. Παρθενώνος 19-25	47
2.2.10 Λόφος των Μουσών	49
2.2.11. Λουμπαρδιάρης	50
2.2.12.Λοφος της Πνύκας	52
2.2.13. Λόφος Νυμφών	53

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ»4

2.2.14. Κορυζή 8	54
2.2.15. Ηρακλειδών 54	55
2.2.16. Σωφρονίσκου 9	56
2.3. Μη επισκέψιμα σημεία του τείχους	58
2.3.1 Διπύλου 15 και Λεωκορίου	58
2.3.2 Πλατεία Κουμουνδούρου	58
2.3.3. Ευριπίδου 90	59
2.3.4. Σωκράτους 10 και Σοφοκλέους.....	60
2.3.5. Αριστείδου 14 και Πεσμαζόγλου	62
2.3.6. Κολοκοτρώνη 3.....	63
2.3.7. Βούρβαχη 2 και Συγγρού 21	64
2.3.8. Τσάμη Καρατάσου 5-7	66
2.3.9. Ερεχθείου 20	67
2.3.10.Ερυσίχθονος 20-24	69
2.3.11. Ηλία Πουλοπούλου.....	71
2.3.12. Ηρακλειδών 50	74
2.4.Κριτική Αξιολόγηση	74
2.5.Αξιολογήσεις θέσεων ευρημάτων	76
2.5.1.Περιοχή Κεραμεικού	76
2.5.2.Αγίων Ασωμάτων 22 και Διπύλου 12-14	77
2.5.3.Αιόλου και Σοφοκλέους	77
2.5.4.Δραγατσανίου 6	78
2.5.5.Πλατεία Κλαυθμώνος	79
2.5.6. Μητροπόλεως 15-17	80
2.5.7.Ολυμπειόν	80
2.5.8.Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση	81

2.5.9. Παρθενώνας	81
2.5.10. Λόφος Φιλοπάππου	82
2.5.11. Πνύκα -Λόφος Μουσών	82
2.5.12. Ηρακλειδών 54	82
2.5.13.Ερυσίχθονος	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΤΕΙΧΩΝ	86
3.1.Εισαγωγή.....	86
3.2. Παραδείγματα Ευρωπαϊκών πόλεων με υπέργεια τείχη	87
3.2.1 York – Ηνωμένο Βασίλειο	87
3.2.2 Tallinn – Εσθονία	91
3.2.3 Σεβίλλη – Ισπανία	95
3.2.4 Lugo – Ισπανία	97
3.3.Παραδείγματα ανάδειξης αρχαιοτήτων στον ελλαδικό χώρο	101
3.3.1 Θεσσαλονίκη	101
4.3.2 Πεζοδρόμηση Αποστόλου Παύλου -Διονυσίου Αρεοπαγίτου	121
3.4. Παραδείγματα ευρωπαϊκών πόλεων με αρχαιότητες εν υπογείω	130
3.5.Σύνοψη παρεμβάσεων.....	132
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΗΣ Ν.Δ, Β.Δ. ΠΛΕΥΡΑΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΠΕΖΟΔΡΟΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ.....	136
4.1 Αντικείμενο της μελέτης.....	136
4.2 Σκοπός της μελέτης	137
4.3 Στόχοι	138
4.4 Στρατηγικές της μελέτης	138
4.5 Συνολική πορεία της προτεινόμενης πεζοδρόμησης.....	147
4.6 Γενική θεώρηση του σχεδιασμού ανάδειξης Ν.Δ. Β.Δ. τμήματος του θεμιστόκλειου τείχους	151
4.6.1 Στρατηγικές	151
4.6.2 Ενοποίηση προτεινόμενης πεζοδρόμησης με αρχαιολογικό περίπατο Ακροπόλεως	152
4.6.3. Δυσκολίες πεζοδρόμησης	153
4.6.4. Επισκέψιμα τμήματα τείχους.....	153
4.7 Πορεία πεζοδρόμησης.....	156
4.7.1 Σημείο εκκίνησης	156

- Ακάμαντος και Αποστόλου Παύλου: Σημείο εκκίνησης πεζοδρόμησης	156
- Ακάμαντος και Στησικλέους: Σημείο εκκίνησης της διέλευσης θεμιστόκλειου τείχους	156
4.7.2 Ακάμαντος και Ακταίου.....	157
4.7.3 Στειριέων, Αβάντων και Ερυσίχθονος	157
4.7.4. Θεσσαλονίκης, Εφεστίων και Ερμού (Κεραμεικός)	158
4.7.5 Ερμού (Κεραμεικός), Πλατεία Ασωμάτων και Αποστόλου Παύλου	158
4.8 Πρόταση Ενοποίησης της Ν.Δ., Β.Δ. πλευράς του Θεμιστόκλειου Τείχους με το Δίκτυο Πεζοδρόμησης του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας. Αναλυτική εξέταση του θεμιστόκλειου τείχους στην περιοχή του Θησείου	161
Αναλυτική εξέταση	161
4.8.1 Σημείο εκκίνησης	161
- Ακάμαντος και Αποστόλου Παύλου: Σημείο εκκίνησης πεζοδρόμησης.....	161
Φωτισμός με γραμμική πορεία (Πέμπτη στρατηγική).....	172
4.8.2 Οδός Ακταίου.....	173
4.8.3 Στειριέων και Αβάντων	176
Αστικό τοπίο.....	176
4.8.4 Οδός Ερυσίχθονος: Κεντρικός άξονας πεζοδρόμησης	179
Αστικό τοπίο.....	179
4.8.5. Το δεύτερο ορατό και επισκέψιμο εύρημα στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54.....	188
4.8.5.1 Περιγραφή του δεύτερου ευρήματος	188
4.8.5.2 Η σημερινή κατάσταση των ευρημάτων	191
4.8.6 Ερυσίχθονος και Ηλία Πουλοπούλου	197
4.8.7 Ερυσίχθονος – Θεσσαλονίκης και Εφεστίων	200
4.7.8. Ερμού (αρχαιολογικός χώρος του Κεραμεικού).....	201
Αστικό τοπίο.....	201
4.8.9 Ερμού (αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού) – Πλατεία Ασωμάτων και Αποστόλου Παύλου	207
5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	208
Πίνακας Εικόνων	214
Βιβλιογραφικές Αναφορές	226

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως σκοπό τη μόρφωση τεκμηριωμένης χωροταξικής και πολεοδομικής πρότασης για την ενοποίηση των αρχαιολογικών καταλοίπων του θεμιστόκλειου τείχους, με τον αστικό ιστό της πρωτεύουσας, μέσω ενός πλέγματος πεζοδρομήσεων. Στο πρώτο μέρος της εργασίας, θα γίνει αναφορά στα ιστορικά και πολεοδομικά στοιχεία της Αθήνας, καθώς και στις αναπλάσεις που έχουν γίνει στην πόλη. Στο δεύτερο μέρος, γίνεται αναφορά στα ιστορικά στοιχεία του τείχους, αλλά και σε όλα τα σημεία, όπου έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα, διαχωρίζοντάς τα σε δύο βασικές κατηγορίες, σε επισκέψιμα και μη. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται παράθεση παραδειγμάτων, τόσο από πόλεις του εξωτερικού, όσο και της Ελλάδας, οι οποίες έχουν αναδείξει τα τείχη τους. Στόχος της παράθεσης αυτής, είναι να γίνει κριτική αξιολόγηση στις στρατηγικές των πόλεων αυτών, προκειμένου να γίνει εφαρμογή των στρατηγικών και στην περίπτωση της θεμιστόκλειας οχύρωσης.

Ο στόχος της εργασίας, δηλαδή, η ολοκληρωμένη πρόταση πεζοδρομήσεων, αναπτύσσεται στο τέταρτο κεφάλαιο. Λόγω της μεγάλης έκτασης που καταλαμβάνει το τείχος, τμήματα του οποίου είναι διάσπαρτα στην Αθήνα, επίκεντρο της εργασίας θα αποτελέσει η περιοχή του Θησείου, περιοχή στην

οποία, δεν έχει γίνει η κατάλληλη προβολή των αρχαιολογικών καταλοίπων του. Εν συνεχεία, προτείνεται η ανάδειξη του θεμιστόκλειου τείχους, μέσω των πεζοδρομήσεων, στα σημεία εκείνα όπου βρίσκονται αρχαιολογικά κατάλοιπα insitu, ενώ θα αναλυθούν και οι λόγοι για τους οποίους κρίνονται απαραίτητες οι πεζοδρομήσεις αυτές. Στόχος των πεζοδρομήσεων στην περιοχή του Θησείου, είναι αφενός η ανάδειξη της οχύρωσης των Αθηνών, αφετέρου οι επεμβάσεις αυτές να συμβάλλουν στην ανάδειξη της ιστορικής κληρονομιάς, καθιστώντας την περιοχή πόλο έλξης.

ABSTRACT

The aim of this dissertation is to formulate a documented spatial and urban planning proposal for the unification of the archaeological remains of themistokleio walls, with the urban fabric of the capital, through a network of sidewalks. In the first part of the work, reference will be made to the historical and urban elements of Athens, as well as to the renovations that have taken place in the city. In the second part, reference is made to the historical elements of the wall, but also to all the places where remains have been identified, dividing them into two main categories, visitable and non-visitable. In the third chapter, examples are given, both from cities abroad and from Greece, which have highlighted their walls. The purpose of this citation is to make a critical evaluation of the strategies of these cities, in order to implement the strategies in the case of themistocles fortification.

The aim of the work, that is, the complete hiking proposal, is developed in the fourth chapter. Due to the large area occupied by the wall, parts of which are scattered in Athens, the focus of the work will be the area of Thiseio, an area in which the proper display of its archaeological remains has not been done. Then, it is proposed to highlight the Themistocle wall, through the sidewalks, in those places where there are archeological remains of insitu, while the reasons for which these walkways are deemed necessary will be analyzed. The aim of the

walks in the area of Thissio, is on the one hand the promotion of the fortifications of Athens, on the other hand these interventions to contribute to the promotion of the historical heritage, making the area a pole of attraction.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ, ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

1.1. Αντικείμενο Εργασίας

Το πρόσωπο της σύγχρονης Αθήνας είναι βαθιά ριζωμένο στα μεταπολεμικά χρόνια και σχετίζεται άρρηκτα με την ανεξέλεγκτη αύξηση του πληθυσμού. Ένας αυξανόμενος αριθμός «νεοεισερχόμενων» κατοίκων ρέει στην πόλη, ενώ η πρακτική της εκτίμησης της γης άνοιξε το δρόμο για τη μαζική κατασκευή πολυκατοικιών που, όπως το «*deus ex machina*», έδωσαν απάντηση στην επείγουσα ανάγκη στέγασης. Τα χαμηλά νεοκλασικά κτίρια με τα κομψά κιγκλιδώματα και τις αυλές έδωσαν τη θέση τους σε «επιθετικές» κυβοειδείς πολυώροφες κατασκευές που παραμόρφωσαν ανεπανόρθωτα το αστικό τοπίο, με την μοναδική εξαίρεση της Πλάκας. Πολύ λίγα παραδείγματα του αθηναϊκού κλασικισμού ζουν σήμερα, τα οποία αποτελούν μια ενδιαφέρουσα εξαίρεση στο αμετάβλητο «συνονθύλευμα» του σύγχρονου κτηρίου. Η αστικοποίηση κορυφώθηκε στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, επιβάλλοντας μια μη ρυθμιζόμενη τυποποιημένη επέκταση του αστικού ιστού προς κάθε κατεύθυνση, η οποία χαρακτηριζόταν από ταχεία εφαρμογή και, πολύ συχνά, από τις προσπάθειες των κατασκευαστικών εταιρειών να μεγιστοποιήσουν το κέρδος. Αυτή η «αδυσώπητη γιορτή» εκ μέρους των εργολάβων οικοδομών που υποστηρίχθηκε από την ανοχή του κράτους μείωσε τις αισθητικές αναζητήσεις του παρελθόντος, τη δημιουργία κοινών χώρων και την εκτίμηση του ανθρώπινου παράγοντα σε ρομαντική πολυτέλεια. Αναπόφευκτα η Αθήνα μετατράπηκε σε μια εχθρική πολυσύχναστη πόλη με σπάνιο πράσινο, ανεπαρκείς δημόσιους χώρους, κυκλοφοριακή συμφόρηση και, κυρίως, μολυσμένη ατμόσφαιρα ως αποτέλεσμα της δημιουργίας ρυπογόνων βιομηχανικών εγκαταστάσεων κοντά στο κέντρο της πόλης. Το Μετρό των

Μαρία -Ζωή Γαζή

Αθηνών, που εγκαινιάστηκε το 2000, ήταν μια ανάσα καθαρού αέρα για τους πολίτες. Ήταν μια τεράστια τεχνική επιχείρηση λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες της πόλης που βελτίωσαν σημαντικά την κίνηση και άνοιξαν κυριολεκτικά νέα δρομολόγια προς το κέντρο της πόλης και τις γειτονιές.

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004 έδωσαν την ευκαιρία για μερική ανάπλαση του ιστορικού κέντρου. Η «Ενοποίηση των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας» δημιούργησε έναν εκτεταμένο «αρχαιολογικό χώρο περιπάτου» με πεζόδρομους και παγκάκια ακολουθώντας τα ίχνη της παλιάς «λεωφόρου» και παρέχει άμεση πρόσβαση στους αρχαιολογικούς χώρους που λειτουργούν σαν «νησιά ιστορικής μνήμης».

Σήμερα η Αθήνα είναι ένα μητροπολιτικό αστικό κέντρο που τείνει να εξαπλώνεται σε όλη την Αττική με ετερογενή πληθυσμό λόγω της εισροής οικονομικών μεταναστών. Για άλλη μια φορά, στην αιώνια ιστορία της, η πόλη έχει γίνει μωσαϊκό πολιτισμών και λαών και φαίνεται να αναζητά επείγοντως μια νέα ταυτότητα.

Στα πλαίσια αυτού του διαρκώς εξελισσόμενου αστικού, κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος στην πρωτεύουσα της χώρας μας, κρίνεται αναγκαία η εκπόνηση εμπεριστατωμένων πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών μελετών, προκειμένου να αναδειχθούν τα μνημεία της Αθήνας από την πρόσφατη και παλαιότερη ιστορία της, και να συνδεθούν με αρμονικό τρόπο με το τωρινό αστικό περιβάλλον κατά τρόπο που δεν δημιουργεί δυσχέρειες στις καθημερινές οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες και ταυτοχρόνως αναβαθμίζει την ποιότητα ζωής των μόνιμων κατοίκων. Μια σπουδαία ευκαιρία για αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος της Αθήνας και ανάδειξης της ιστορίας της αποτελούν τα σωζόμενα τμήματα του Θεμιστόκλειου τείχους, της παλαιάς οχύρωσης των Αθηνών. Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο την ιστορική και αρχιτεκτονική καταγραφή των σωζόμενων τμημάτων του Θεμιστόκλειου τείχους και κατόπιν την διαμόρφωση ολοκληρωμένου χωροταξικού πλάνου για τη σύνδεση αυτών με τον τωρινό αστικό ιστό δια μέσου ενός δικτύου πεζοδρόμησης, έχοντας ως γνώμονα επιτυχημένες αντίστοιχες παρεμβάσεις που έλαβαν χώρα στην Αθήνα και στο εξωτερικό.

1.2. Σκοπός εργασίας

Ο σκοπός της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας είναι διπλός. Αφενός αφορά το ιστορικό κομμάτι, δηλαδή γίνεται η απόπειρα να «συντεθούν» τα κομμάτια του μωσαϊκού του αρχαίου Θεμιστόκλειου Τείχους όπως σώζεται αποσπασματικά σήμερα και να αναδειχθεί η μεγάλη σημασία που έχει για την Αθήνα για πολιτιστικούς, κοινωνικούς, οικονομικούς και χωροταξικούς λόγους. Αφετέρου, εφόσον έχει γίνει η λεπτομερής καταγραφή των σωζόμενων τμημάτων του μεγάλου αυτού αρχαιολογικού μνημείου, θα ακολουθήσει η περιγραφή της προτεινόμενης παρέμβασης μέσω της δημιουργίας ενός δικτύου πεζοδρόμων σε μία από τις περιοχές όπου εκτείνεται το Θεμιστόκλειο Τείχος και συγκεκριμένα στις γειτονιές του Θησείου. Λόγω της μεγάλης έκτασης του εν λόγω έργου, ήταν αδύνατο στα πλαίσια μιας ακαδημαϊκής μεταπτυχιακής εργασίας να μορφωθεί σχέδιο παρεμβάσεων για όλα τα σωζόμενα τμήματα του Θεμιστόκλειου Τείχους και ως εκ τούτου επιλέχθηκε μια περιοχή η οποία παρουσιάζει ιστορικό ενδιαφέρον, αποτελεί ένα από τα κέντρα της σημερινής κοινωνικής και οικονομικής ζωής της πόλης και τέλος υπήρχε η δυνατότητα λήψης λεπτομερών στοιχείων για την εν λόγω περιοχή που οδηγούν σε τεκμηριωμένη έρευνα.

1.3. Μεθοδολογία εργασίας

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται στη διερευνητική μέθοδο ¹ σύμφωνα με την οποία γίνεται προσεκτική εξέταση όλων των δεδομένων στοιχείων ιστορικών και μη. Ιστορικά δεδομένα στη συγκεκριμένη έρευνα, θεωρούνται τα κατάλοιπα του Θεμιστόκλειου Τείχους στην περιοχή του Θησείου, που αποτελεί την εξεταζόμενη περιοχή, ο σχεδιασμός του Τείχους και το ιστορικό πλαίσιο της εποχής της ανέγερσής του. Μη ιστορικά δεδομένα θεωρούνται ο διαμορφωμένος αστικός ιστός και το οδικό δίκτυο της περιοχής του Θησείου, στην οποία υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης, τα περισσότερα των οποίων είναι υπό την γη, αθέατα, ευρισκόμενα κάτω από κτήρια, ή κάτω από οδούς.

¹ G Eiger, Εκπαίδευση εκπαιδευτών: αυτόνομα οργανωμένη μάθηση με τη βοήθεια των νέων μέσων, Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.19, 1993, σελ. 233

Με βάση τη διερευνητική μέθοδο, ακολουθεί η ανάλυση, η σύνθεση και η ερμηνεία των παραπάνω δεδομένων, που αποτελούν τα στοιχεία της έρευνας².

Τελικοί στόχοι είναι :

- Η δημιουργία αρχαιολογικού περιπάτου σύμφωνα με την πορεία του Θεμιστοκλείου Τείχους
- Η ανάδειξη της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης
- Η αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος του 5ου αι. π.Χ. και η σύνδεσή του με το παρόν.
- Και τέλος η καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης του περιηγητή.³

Η εκπόνηση της εργασίας βασίστηκε κατά κύριο λόγο στην βιβλιογραφία και σε διαδικτυακές πηγές. Αρωγό της συγκεκριμένης εργασίας, αποτέλεσε η διδακτορική διατριβή της Άννιτας Θεοχαράκη "*Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος: Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης*". Στη διατριβή αυτή, γίνεται εκτενής αναφορά στο Θεμιστόκλειο τείχος. Τέλος, έγινε επιτόπια έρευνα για τη συλλογή φωτογραφιών, αλλά και για την αξιολόγηση των ευρημάτων, ειδικότερα στην περιοχή του Θησείου.

1.4. Διάρθρωση Εργασίας

Στο 1^ο Κεφάλαιο της Παρούσας Εργασίας διερευνάται το αντικείμενο, ο σκοπός, η μεθοδολογία και η διάρθρωση της μελέτης. Στο 2^ο Κεφάλαιο παρουσιάζονται ιστορικά στοιχεία αναφορικά με το Θεμιστόκλειο Τείχος και καταγράφονται τα σωζόμενα τμήματά του Στο 3^ο κεφάλαιο αναλύονται μελέτες περίπτωσης από το εξωτερικό περικλεισμένων πόλεων με ιστορικά τείχη, όπου εξετάζονται οι αρχιτεκτονικές και χωροταξικές επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν για να

² G. Eigler, ο.π., σελ 66

E. Fenton, *The new social studies in Secondary Schools*, 1967, σελ. 44 και 84

Barry K Beyer, *Teaching Thinking in Social Studies*, Charles E Merrill Publishing, Co, Ohio, 1979, σελ. 26

³ Μασσαγγούρα Η.Γ., «Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη : Πειραματική εφαρμογή ενός προτεινόμενου προγράμματος», περιοδικό Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.27, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 258

Μαυροσκούφη Δ, «Η διδασκαλία της Ιστορίας στις δέσμες: Διάσταση Θεωρίας και Πράξης ,π. φιλόλογος, τ. 43, Θεσσαλονίκη, 1986, σελ.52

Eigler (1979) , ο.π, σελ. 61

αναδειχθούν τα τείχη αυτά. Οι επεμβάσεις σε αυτές τις μελέτες περίπτωσης αποτελούν έναν οδηγό καλών πρακτικών για τη μόρφωση της πρότασης για το Θεμιστόκλειο Τείχος στις γειτονιές του Θησείου, μαζί με την τεκμηριωμένη αιτιολόγηση των αιτιών που οι εν λόγω μελέτες αποτελούν σημεία αναφοράς για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Στο 4^ο Κεφάλαιο αναλύεται η πρόταση που διαμορφώνεται για την δημιουργία δικτύου πεζοδρόμων γύρω από τα σωζόμενα τμήματα του Θεμιστόκλειου Τείχους στην περιοχή του Θησείου. Στο 5^ο Κεφάλαιο τέλος, γίνεται μια σύνοψη της εργασίας, εξαγωγή συμπερασμάτων και διατυπώνονται προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟ ΤΕΙΧΟΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΣΩΖΟΜΕΝΩΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ

2.1.Εισαγωγή

Το αθηναϊκό τείχος χτίστηκε στις αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. και ανακατασκευάστηκε επανειλημμένα και επισκευάστηκε μέχρι το τέλος της αρχαιότητας, πιθανώς στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. σύμφωνα με τα αρχαιολογικά στοιχεία. Επιπλέον, το μνημειώδες μέγεθος και η δομική σταθερότητα των λειψάνων καθώς και η αρχαία τοπογραφική τους λειτουργία έχουν καταστήσει τη μελέτη τους ιδιαίτερα ελκυστική για αρχιτέκτονες, τοπογράφους και αρχαιολόγους.

Η έρευνα για το Θεμιστόκλειο Τείχος ξεκίνησε μεταξύ του 15^{ου} και του 17^{ου} αιώνα μ.Χ., όταν πρώτοι ταξιδιώτες όπως ο Κυριάκος της Ανκόνας, ο Ουρμπάνο Μπολζάνιο, ο Πιέρ Μπάμπιν και ο Τζέικομπ Σπονν επισκέφθηκαν την Αθήνα και ήταν ιδιαίτερα περίεργοι να ανακαλύψουν ξανά τα αρχαία λείψανα όπως αναφέρονταν από τον Πausανία και άλλους⁴. Στα μέσα του 18^{ου}

⁴ Pitt, R. (2021). Early Travelers and the Rediscovery of Athens. In J. Neils & D. Rogers (Eds.), *The Cambridge Companion to Ancient Athens* (Cambridge Companions to the Ancient World, pp. 437-448). Cambridge: Cambridge University Press

αιώνα, η μελέτη εισήλθε σε μια νέα εποχή με την Εταιρεία Dilettanti⁵ και ιδιαίτερα το έργο των James Stuart⁶ και Nicholas Revett⁷. Οι πρώιμες απόπειρες συνεχίστηκαν κατά τον 19^ο αιώνα, όταν ο Edward Dodwell⁸, ο Sir William Gell⁹, ο Louis François Sébastien Fauvel¹⁰ και ο William Martin Leake¹¹ έθεσαν τα θεμέλια για τα πρώτα σοβαρά επιχειρήματα σχετικά με την πορεία του τείχους της πόλης και τη θέση και τα ονόματα των πυλών του.

Συγκεκριμένα, ο Fauvel δημιούργησε έναν από τους πρώτους χάρτες που υποδείκνυε την πιθανή πορεία που θα μπορούσε να έχει περιμετρικά της πόλης της Αθήνας το θεμιστόκλειο τείχος. Συγκεκριμένα, δημιούργησε ένα χάρτη του επονομαζόμενου τείχους του Χασέκι, το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο

⁵ Όπως αναφέρεται στη δημοσίευση του McMurran, M. (2011). The Society of Dilettanti. <i>Huntington Library Quarterly</i>, <i>74</i>(1), 140-144. doi:10.1525/hlq.2011.74.1.140. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι «Η οργάνωση του dilettanti ιδρύθηκε ως λέσχη εστίασης από μια ελίτ ομάδα Άγγλων Μεγάλων Τουριστών το 1732. Η οργάνωση πήρε το όνομά της από την ιταλική λέξη dilettare, που σημαίνει σοβαρή εκτίμηση των τεχνών και της μάθησης... Πολύ σημαντική ήταν η συμμετοχή των Dilettanti με δύο επίδοξους καλλιτέχνες, τον James Stuart και τον Nicholas Revett, οι οποίοι έγιναν μέλη της κοινωνίας το 1751, την ίδια χρονιά που ταξίδεψαν για να χαρτογραφήσουν τις αρχαιότητες της Αθήνας. Αν και δεν ήταν ακόμη πλήρως αφοσιωμένη στην αρχαιολογία, η οργάνωση ανέπτυξε ενδιαφέρον για αυτό το αντικείμενο, και έγινε πηγή χρηματοδότησης για το ταξίδι και για την ανάλυση των αρχαιοτήτων που έκαναν οι Stuart και Revett στην Αθήνα.»

⁶ Stuart, James. (1841). *The antiquities of Athens ; and other monuments of Greece ; as measured and delineated by James Stuart*. London : Tilt and Bogue.

⁷ Όπως αναφέρεται στην μελέτη του Lawrence, L. (1938). Stuart and Revett: Their Literary and Architectural Careers. *Journal of the Warburg Institute*, 2(2), 128-146. doi:10.2307/750086. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «Ο Τζέιμς Στιούαρτ και ο Νικόλας Ρέβετ έγιναν για πρώτη φορά γενικά γνωστοί στον καλλιτεχνικό κόσμο μέσω της έρευνας των αρχαίων κτηρίων της Ελλάδας με τα οποία ασχολήθηκαν από το 1750 έως το 1755, και τα αποτελέσματα των αναλύσεών τους δημοσιεύθηκαν στη συνέχεια στο βιβλίο τους «Αρχαιότητες της Αθήνας».

⁸ Σημαντικές είναι οι δημοσιεύσεις του Wallace, P. (1972). The Tomb of Themistokles in the Peiraieus. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 41(4), 451-462. doi:10.2307/147386 και του Edward Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece*, I, London, 1819, p. 424, όπου περιγράφεται η πορεία του Θεμιστόκλειου Τείχους ως τον Πειραιά και τη Δραπετσώνα, σε ένα σημείο όπου ο ίδιος ο Dodwell εκτιμούσε ότι βρίσκεται ο τάφος του ίδιου του Θεμιστοκλή.

⁹ Σημαντικά στοιχεία για τις σημειώσεις που κράτησε ο Sir William Gell σχετικά με το Θεμιστόκλειο τείχος βρίσκονται στη δημοσίευση των Woodward, A. M., and R. P. Austin. "Some Note-Books of Sir William Gell." *The Annual of the British School at Athens* 27 (1925): 67-80. Accessed August 26, 2021. <http://www.jstor.org/stable/30096570>.

¹⁰ Στη βιογραφία του Fauvel (Legrand, P. (1897). BIOGRAPHIE LOUIS-FRANÇOIS-SÉBASTIEN FAUVEL ANTIQUAIRE ET CONSUL (1753-1838) (Suite). *Revue Archéologique*, 30, 185-201. Retrieved August 26, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/41730909>) υφίσταται χάρτης ο οποίος μνημονεύει το επονομαζόμενο Haseki Wall, ένα οθωμανικό τείχος περιμετρικά της πόλης της Αθήνας το οποίο χτίστηκε στην ίδια περίμετρο όπου βρισκόταν το θεμιστόκλειο τείχος.

¹¹ Leake, W, *The topography of Athens: With some remarks on its antiquities*. Murray, 1821.

ενδιαφέρον, καθώς σε μεγάλο βαθμό συμπίπτει με το θεμιστόκλειο, αποδεικνύοντας τη μακροζωία ορισμένων χωρικών δομών που επέζησαν μέχρι την επιλογή της Αθήνας ως πρωτεύουσας. Το τείχος, κατά την ερμηνεία του χάρτη του Fauvel, ξεκινούσε μπροστά από την Ακρόπολη, όπου βρισκόταν η λεγόμενη Πύλη του Κάστρου (ή των Τάφων, ή του Καραμπάμπα). Από την Ακρόπολη, διέσχιζε το Θησείο, όπου βρισκόταν η Πύλη του Δράκου (Ασλάν Καπούσι ή Πύλη Μαντραβίλι), από την οποία ξεκινούσε ο δρόμος για τον Πειραιά. Το τείχος συνέχιζε προς την περιοχή των Αγίων Ασωμάτων, όπου συναντούσε την Πύλη της Μόριας (Μόρα Καπούση), και από εκεί ξεκινούσε ο δρόμος για την Ελευσίνα. Συνεχίζοντας, έφτανε στην περιοχή της σημερινής πλατείας Κουμουνδούρου και συνέχιζε προς την οδό Ευριπίδου, διασχίζοντας τους δρόμους Σωκράτους και Αθηνάς και φτάνοντας στην οδό Σοφοκλέους, όπου υπήρχε το άνοιγμα της πύλης της Μνηδιατικής (Grib Karousi ή πύλη των Αγίων Αποστόλων). Από εδώ ξεκινούσε ο δρόμος για το Μενίδι και την Εύβοια, τη σημερινή οδό Αχαρνών. Το τείχος συνέχιζε προς την κατεύθυνση που αργότερα έγινε η πλατεία Κλαυθμώνος, την οποία διέσχιζε για να φτάσει στην οδό Σταδίου, και από εκεί περνούσε το οικοδομικό τετράγωνο όπου θα βρισκόταν αργότερα το κτίριο «Μετοχικό Ταμείο Στράτου», μέχρι την οδό Πανεπιστημίου, όπου έστριβε προς την Πλατεία Συντάγματος και έφτανε στη Λεωφόρο Αμαλίας στη διασταύρωση με την Όθωνος, όπου βρισκόταν η Πύλη Μεσογείων (αλλιώς είχε και την ονομασία Πύλη Μπουμπουνίστρας). Από εδώ ξεκινούσε ο δρόμος προς τα Μεσόγεια. Ακολουθώντας περίπου την Αμαλίας, το τείχος έφτανε στην Καμαρόπορτα ή την Πύλη των Βασιλέων, δηλαδή την Πύλη του Αδριανού, και από εκεί διέσχιζε κάθετα τον Αμαλίας και κατευθυνόταν προς τη γωνία της οδού Μακρυγιάννη, κάνοντας άνοιγμα προς την Πύλη των Τριών Πύργων (ή Inte Karousi ή Αρβανιτική Πύλη), από την οποία ξεκινούσε ο δρόμος προς Σούνιο και Φάληρον.

Το τείχος του Χασέκι τέλος, αφού συνέχιζε στη βάση της Ακρόπολης και του Ηρωδείου, πανομοιότυπα με το νότιο τμήμα του Ριζοκάστρου του 12^{ου} αιώνα, έστριβε προς τα βόρεια και έφτανε ξανά στην Ακρόπολη. Εκτός από τις

κατοικημένες περιοχές, το τείχος περιλάμβανε επίσης ανεπτυγμένες εκτάσεις, ιδιαίτερα προς τα βόρεια, τα βορειοανατολικά και τα ανατολικά.¹²

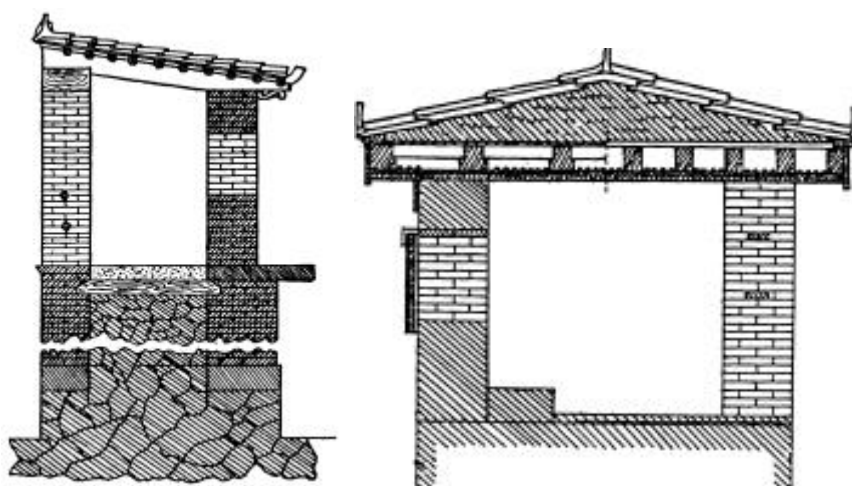
Εικόνα 1: Ο χάρτης του τείχους των Αθηνών, σχεδιασμένος από τον Fauvel. Το τούρκικο τείχος Haseki κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, κατά τα γραπτά του Fauvel, ακολουθούσε την ίδια σχεδόν πορεία με το Θεμιστόκλειο Τείχος (Πηγή: Legrand, 1897)

Μια σταδιακή έκθεση πολλών τμημάτων του κέντρου της Αθήνας πραγματοποιήθηκε για μια μακρά περίοδο αρχαιολογικής έρευνας, που ξεπέρασε το διάστημα των 170 ετών και συμμετείχαν σε αυτήν εμβληματικές προσωπικότητες ελληνικής και ξένης αρχαιολογίας όπως ο Κυριάκος Πιτάκης, ο Λούντβιχ Ρος, ο Ρίζος Ρανγκάμπε, ο Πέτρος Περβανόγλου, Στέφανος Ν. Κουμανουδης, Έρνστ Κέρτιους, Γιοχάν Αύγουστος Καούπερτ, Γουίλλμ Ντρόπφελντ, Κρτ Βάτσμουθ, Φερδινάντ Νοάκ και Άμιλ Μπέρνουφ¹³.

¹² P. Skouzes, op. cit., pp. 68-69, 121-122; K. Biris, *Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών* [The First Athens Plans], Athens 1933, pp. 4-5; I. Travlos, *Πολεοδομική εξέλιξη των Αθηνών* [City Planning Development in Athens], Athens 1960 (second edition 1993, pp. 195-242)

¹³ Σημαντικά στοιχεία παρέχει το άρθρο Caskey, L. (1910). The Roofed Gallery on the Walls of Athens. *American Journal of Archaeology*, 14(3), 298-309. doi:10.2307/497130 όπου αναλύεται η Μαρία -Ζωή Γαζή

Συγκεκριμένα, στο άρθρο του Caskey (1910) αναφέρεται ότι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ήδη είχε αναπτυχθεί μια συζήτηση από αρκετούς επιστήμονες της εποχής για την αποκατάσταση των Τειχών Οχύρωσης των Αθηνών, ωστόσο η συζήτηση αυτή αναλωνόταν κυρίως στα ιστορικά και τοπογραφικά προβλήματα που ανέκυπταν και όχι τόσο στα αρχιτεκτονικά ζητήματα της αποκατάστασης. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι ο Frickenhaus δεν είχε επιχειρήσει σε καμία περίπτωση την αποκατάσταση της στεγασμένης στοάς κατά μήκος των τειχών στην κορυφή τους. Επιπλέον, το ίδιο άρθρο αναφέρει πως ούτε οι άλλες θεωρητικές προσπάθειες που έγιναν για την αποκατάσταση του τείχους δεν ήταν ικανοποιητικές.¹⁴

Εικόνα 2: Αριστερά. Η αρχιτεκτονική πρόταση αποκατάστασης του Θεμιστόκλειου Τείχους από τον Muller. Δεξιά. Η αρχιτεκτονική πρόταση αποκατάστασης του Θεμιστόκλειου Τείχους από τον Choisy (Πηγή: Caskey, 1910)

Τα φυσικά ερείπια του τείχους της πόλης χαρτογραφήθηκαν από ορισμένους από αυτούς τους ερευνητές, κυρίως από τον Curtius (1868) και τον Curtius και Kaupert (1878, 1881), παρέχοντας μια εξαιρετικά σημαντική καταγραφή των

αρχιτεκτονική τμημάτων του Θεμιστόκλειου τείχους. Στο εν λόγω άρθρο παρατίθενται λεπτομέρειες από τα σχετικά έργα του Frickenhaus, του Πιττακή, του Muller, του Ρανγκάμπε κλπ.

¹⁴ Frickenhaus, (1835), *Athens Mauern im IV Jahrhundert*, pp. 29-43; Franz, (1835), *Bull. Dell' Inst. Arch.* pp.49, ff. από ένα αντίγραφο του Πιττακή; Muller (1836), *De munimentis Athenarum*, Gottingen; Rangabd, *Antiquitis helleniques*, II, 771. Leake, *Topography of Athens*, I, Appendix XX, pp. 607 ff. Ussing, *Zeitschr. fiir Alt. Wesen*, 1848, p. 49. Koehler, I. G. II, 167, from a new copy. The same, *Ath. Mitt.* V, 1880, p. 276, note on the date of the inscription.

λειψάνων που άρχισαν να χάνονται από τη θέα κατά τη διάρκεια του 1870 στην ανοικοδόμηση της νέας Αθήνας¹⁵.

Το επόμενο ορόσημο στην έρευνα για τα Θεμιστόκλεια Τείχη είναι η πολύτιμη μελέτη του Walther Judeich, «*Topographie von Athen*» (που δημοσιεύθηκε το 1905, αναθεωρημένη έκδοση, 1931¹⁶), και το συνοδευτικό σχέδιο των αρχαίων τειχών, με βάση τα νεότερα αρχαιολογικά ευρήματα. Το 1960, ο Γιάννης Τραυλός, έχοντας περάσει πολλά χρόνια στη μελέτη της αρχαίας ελληνικής τοπογραφίας, συγκέντρωσε τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας στην Αθήνα έως τα τέλη της δεκαετίας του 1950 στο «*Πολεοδομική εξέλιξις τῶν Ἀθηνῶν*». Αυτή η έκδοση, μαζί με τους χάρτες και τα σχέδια των τειχών της Αθήνας που δημοσιεύθηκαν στα επόμενα δύο βιβλία του Τράυλου, του «*Εικονογραφικού λεξικού της Αρχαίας Αθήνας*» (1971) και του «*Bildlexikon zur Topographie des antiken Attika*» (1988), παραμένει ένα ουσιαστικό έργο αναφοράς για μελετητές που προσπαθούν να εντοπίσουν τα ευρήματα που ανακαλύφθηκαν πρόσφατα από το τείχος της πόλης¹⁷. Μεταγενέστερα αρχαιολογικά ευρήματα και έρευνες, οι οποίες παρείχαν νέες πληροφορίες σχετικά με το τείχος, δεν έχουν συμπεριληφθεί μέχρι τώρα σε αναλυτικές αναφορές.

Η συστηματική μελέτη του θεμιστόκλειου τείχους της Αθήνας, που πραγματοποιείται στην παρούσα εργασία, απαιτεί μια πλήρη έρευνα όλων των γνωστών ευρημάτων που σχετίζονται με το μνημείο, συμπεριλαμβανομένων των νέων ευρημάτων και των αποδεικτικών στοιχείων που ελήφθησαν σε προηγούμενες ανασκαφές. Η απογραφή των ευρημάτων ήταν ένα πρώτο βήμα σε αυτήν την προσπάθεια¹⁸. Στη συνέχεια, αντλώντας από πρόσθετα αρχαιολογικά, επιγραφικά και ιστορικά στοιχεία, έγινε εστίαση σε δύο βασικά ζητήματα που σχετίζονται με τον τοίχο: την πορεία του και τις ημερομηνίες των

¹⁵ The Ancient Circuit Wall of Athens: Its Changing Course and the Phases of Construction Author(s): Anna Maria Theodoraki Source: *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 80, No. 1 (January-March 2011), pp. 71-156

¹⁶ Judeich, W. *Topographie von Athen*. Beck, 1905.

¹⁷ Επίσης χρήσιμος είναι ο «*Ιστορικός χάρτης της Αθήνας*» σε μέγεθος τσέπης που εκδόθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας (Αθήνα 1989), ο οποίος δείχνει τα ερείπια του τείχους της αρχαίας πόλης σε σχέση με τη σύγχρονη πόλη.

¹⁸ Τα αρχικά αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας παρουσιάζονται στο Θεοχαράκη, 2007, σελ. 172–378.

φάσεων κατασκευής του μεταξύ των αρχών του 5^{ου} αιώνα π.Χ. και στα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

2.2. Ιστορικά Στοιχεία

Το θεμιστόκλειο τείχος¹⁹, που πήρε το όνομά του από τον Αθηναίο πολιτικό Θεμιστοκλή, χτίστηκε στην Αθήνα, τον 5ο αιώνα π.Χ. ως αποτέλεσμα των Περσικών πολέμων και με την ελπίδα να αμυνθεί ενάντια σε περαιτέρω εισβολή.

Οι Περσικοί πόλεμοι διεξήχθησαν από την Αχαιμενιδική Αυτοκρατορία της Περσίας σε μια προσπάθεια να κατακτήσουν τους Έλληνες. Ο Βασιλιάς Δαρείος Α' απέτυχε στην απόπειρα εισβολής του και ακολούθησε ο γιος του, ο Ξέρξης Ι, ο οποίος ηγήθηκε του δεύτερου Περσικού Πολέμου που διήρκεσε από το 480 έως το 479 π.Χ. Ο Ξέρξης πέτυχε περισσότερες νίκες από τον πατέρα του, κινούμενος με επιτυχία προς την Αθήνα. Μετά τους Περσικούς Πολέμους τα ελληνικά κράτη της πόλης παρέμειναν σε αταξία. Πολλά κτίρια, αγάλματα και οχυρώσεις των ελληνικών πόλεων καταστράφηκαν.

Λόγω της επικείμενης επίθεσης των Περσών, οι Αθηναίοι ανησυχούσαν, γεγονός το οποίο έκανε τον Θεμιστοκλή να υποστηρίξει την ανοικοδόμηση των τειχών πέρα από οτιδήποτε άλλο, έτσι αποφάσισαν να ενεργήσουν σε αυτό το σχέδιο. Αυτό το έργο οδήγησε σε σφοδρές αντιδράσεις από τους Σπαρτιάτες και τους Πελοποννησιακούς συμμάχους των Αθηναίων που ανησυχούσαν για την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας, υποστηρίζοντας ότι η περιφραγμένη Αθήνα θα αποτελούσε χρήσιμη βάση για έναν στρατό εισβολής και ότι οι άμυνες του Ισθμού της Κορίνθου θα παρείχαν επαρκή ασπίδα ενάντια στους εισβολείς. Οι Αθηναίοι προχώρησαν το έργο για να προστατευθούν από τους Πελοποννησίους²⁰. Ο Θουκυδίδης, στις αναφορές του για αυτά τα γεγονότα, περιγράφει μια σειρά πολύπλοκων μηχανισμών από τον Θεμιστοκλή μέσω των οποίων απέσπασε την προσοχή και καθυστέρησε τους Σπαρτιάτες έως ότου τα τείχη χτίστηκαν αρκετά ψηλά για να παρέχουν επαρκή προστασία²¹.

¹⁹ THE ANCIENT CIRCUIT WALL OF ATHENS: Its Changing Course and the Phases of Construction Anna Maria Theodoraki *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* Vol. 80, No. 1 (January–March 2011), pp. 71-156 <https://www.jstor.org/stable/10.2972/hesp.80.1.0071>

²⁰ Fine, *The Ancient Greeks*, 330

²¹ Thucydides, *The Peloponnesian War* 1.90–91

Το θεμιστόκλειο τείχος ολοκληρώθηκε το 479 π.Χ.²² και χτίστηκε με Spolia, λέξη η οποία έχει τις ρίζες της στη λατινική γλώσσα (*Spolium*= η πανοπλία που έχει αφαιρεθεί από τον πεσόντα στρατιώτη, το λάφυρο²³). Στην αρχιτεκτονική ο όρος αυτός παραπέμπει «στα επαναχρησιμοποιούμενα μέλη αρχιτεκτονικών κατασκευών, τα οποία ανακτώνται από κατεδαφισμένα κτήρια»²⁴.

Εν προκειμένω, καταστράφηκαν για το χτίσιμο του τείχους ναοί, αγάλματα και άλλα ερείπια²⁵ λόγω της βιαστικής φύσης του έργου και του εύκολα διαθέσιμου υλικού. Είχε συνολικό μήκος 8500 μ., ύψος 8–10 μ., πλάτος 3 μ. και είχε τουλάχιστον 13 πύλες.

Το τείχος διχοτόμησε το νεκροταφείο του Κεραμεικού, στο οποίο κτίστηκαν όλα τα ταφικά γλυπτά και ανεγέρθηκαν δύο μεγάλες πύλες της πόλης που βλέπουν βορειοδυτικά²⁶. Ο Ιερός Δρόμος διασχίζει την Ιερή Πύλη, στη νότια πλευρά, προς την Ελευσίνα. Στη βόρεια πλευρά ένας πλατύς δρόμος, διέσχιζε τη διπλή τοξωτή Πύλη Διπύλων (γνωστή και ως Θριασιακή Πύλη) και την Πλατωνική Ακαδημία λίγα μίλια μακριά.

Μετά την ήττα τους στον Πελοποννησιακό πόλεμο το 404 π.Χ., οι Αθηναίοι έπρεπε να καταστρέψουν όλα τα τείχη. Ωστόσο, όταν αποκαταστάθηκε η δημοκρατία, ο Κόνωνας επισκεύασε τα τείχη της πόλης το 394 π.Χ. Αντιμετωπίζοντας την εισβολή της Μακεδονίας το 338 π.Χ., χτίστηκε ένα μικρό τείχος, το προτείχισμα, μπροστά από το κύριο ως επιπλέον άμυνα.

Τα τείχη υπέστησαν σοβαρές ζημιές όταν ο Σύλλας πολιορκήσε και επιτέθηκε στην πόλη το 86 π.Χ. Ανακατασκευάστηκαν τελικά κατά μήκος ορισμένων τμημάτων από τον Βαλεριάνο (253-260 μ.Χ.).

²² Neer, Richard T. *Greek Art and Archaeology: a New History*, c. 2500-c. 150 BCE. Thames & Hudson, 2012.

²³ Τσακαλώτος Ευστράτιος, *Λεξικό Λατινοελληνικών*, Αθήνα, εκδόσεις επικαιρότητα, 1921 σελ. 668

²⁴ Beat Brenk, *Spolia from Constantine to Charlemagne: Aesthetics versus Ideology*, Dumbarton Oaks, 1987, σελ. 103

²⁵ Ursula Knigge: *Der Kerameikos von Athen. Führung durch Ausgrabungen und Geschichte*. Krene-Verl., Athen 1988

²⁶ Freely John, *Strolling Through Athens: Fourteen Unforgettable Walks Through Europe's Oldest City*, p. 165-166

2.3.Αποτύπωση της διαδρομής και των σωζόμενων τμημάτων του θεμιστόκλειου τείχους

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μέχρι σήμερα λείψανα του θεμιστόκλειου τείχους της πόλης είχαν αποκαλυφθεί σε 166 τοποθεσίες. Στον Πίνακα 1, αυτές οι τοποθεσίες είναι σημειωμένες στις σημερινές διευθύνσεις του δρόμου στον χάρτη της πόλης της Αθήνας και σε κάθε σύνολο υπολειμμάτων αποδίδεται ένας αλφαριθμητικός κωδικός, στον οποίο το γράμμα προσδιορίζει τον συγκεκριμένο τοίχο στον οποίο αποδίδονται τα υπολείμματα (π.χ. "V" αντιπροσωπεύει τη λέξη "Valerian", δηλαδή την εποχή από την οποία προέρχονται τα υπολείμματα του τείχους). Αυτοί οι κωδικοί εμφανίζονται επίσης στον συνοδευτικό χάρτη αναδίπλωσης του θεμιστόκλειου τείχους (Εικ. 3), όπου υποδεικνύουν τις θέσεις των γνωστών φυσικών υπολειμμάτων. Σε αυτόν τον χάρτη, τα ερείπια τεσσάρων διαφορετικών πορειών του τείχους της Αθηναϊκής πόλης – του Θεμιστοκλή, του Διατειχίσματος, του Βαλεριανού και του Μετα-Ηρουλιανού - έχουν χρωματιστεί για να διακρίνουν τις τοποθεσίες τους και να δείξουν τις σχέσεις τους. Εμφανίζονται επίσης μεγεθύνσεις πέντε περιοχών (Εικ. 4: α – ε).

Τα φυσικά ερείπια του τείχους της πόλης που απεικονίζονται στο Σχήμα 1, βασίζονται σε φωτοτυπίες 104 σχεδίων, που δημοσιεύθηκαν κυρίως στο περιοδικό «Δελτίον» και «Πρακτικά» 20 από τα σχέδια προέρχονται από το Αρχείο Τραυλού. Όλα τα δεδομένα που παρουσιάζονται βασίζονται στην εργασία της Θεοχαράκη (2007), στην εργασία του Conwell (1992)²⁷, του Butera (2009)²⁸ αλλά και στις παλαιότερες μελέτες που αναφέρθηκαν προηγούμενως, όπως του Caspari (1914)²⁹ και του Scranton (1938)³⁰. Όλα τα σχέδια ψηφιοποιήθηκαν, μεταφέρθηκαν στο Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών (GIS) μέσω γεωκωδικοποίησης και εκχωρήθηκαν συντεταγμένες που

²⁷ Conwell, David Hulburt, "The Athenian Long Walls: Chronology, topography and remains" (1992). *Dissertations available from ProQuest.* AAI9308551.
<https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI9308551>

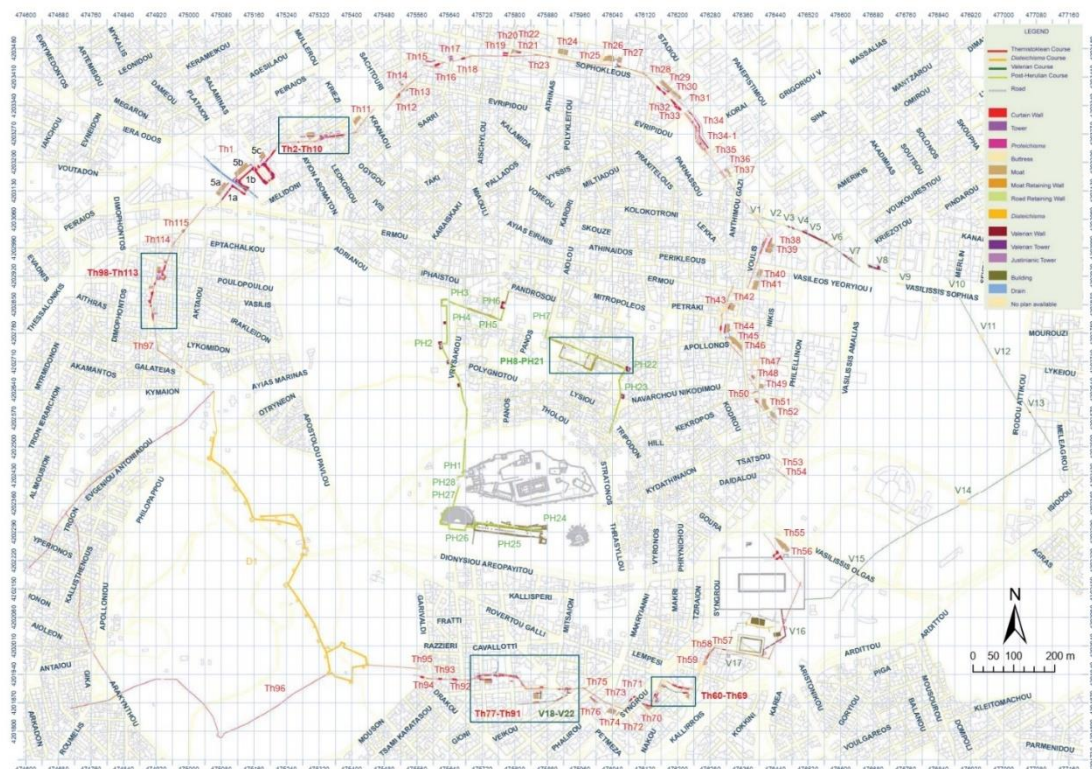
²⁸ BUTERA, C. (2009). THE LONG WALLS OF ATHENS. *The Classical Review*, 59(2), new series, 513-516. Retrieved August 26, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/40600708>

²⁹ Caspari, M. (1914). On the Long Walls of Athens. *The Journal of Hellenic Studies*, 34, 242-248.

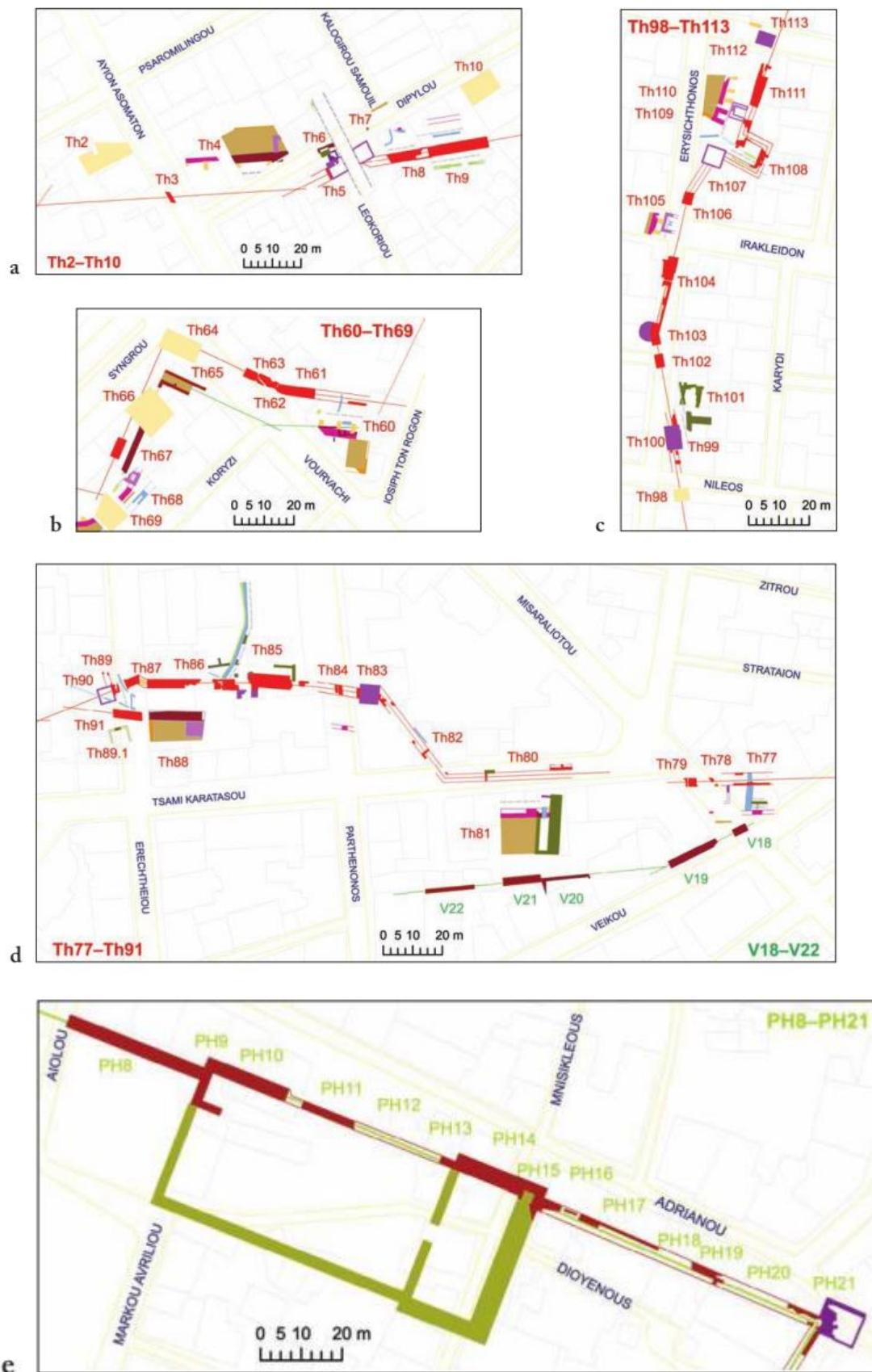
³⁰ Scranton, Robert L. "The Fortifications of Athens at the Opening of the Peloponnesian War." *American Journal of Archaeology* 42, no. 4 (1938): 525-36. Accessed August 26, 2021

ορίστηκαν από το Ελληνικό Σύστημα Αναφοράς Εδάφους (ΕΓΣΑ87)³¹. Στη συνέχεια εισήχθησαν σε μια ψηφιακή και διανυσματική βάση δεδομένων το αστικό σχέδιο της Αθήνας που σχεδιάστηκε από το ΕΜΠ το 2004. Οι μετρήσεις ελέγχθηκαν έναντι του Παγκόσμιου Συστήματος Εντοπισμού (GPS) σε συνεργασία με το Εργαστήριο Ανώτατης Γεωδαισίας του ΕΜΠ. Όπου λείπουν φυσικά υπολείμματα, στον χάρτη φαίνεται η υποθετική πορεία ορισμένων τμημάτων του τείχους της πόλης. Η ανακατασκευή αυτών των «νοητών προεκτάσεων» του θεμιστόκλειου τείχους επιχειρήθηκε μόνο όταν τα συναφή φυσικά υπολείμματα του τείχους, το προτείχισμα, η τάφος, οι τοίχοι συγκράτησης ή οι δρόμοι παρείχαν στοιχεία για την αρχική πορεία του τείχους. Στην περίπτωση του βαλεριανού τείχους, δεν εμφανίζεται η υποθετική πορεία του σε λίγες τοποθεσίες όπου τα φυσικά του υπολείμματα επικαλύπτουν εκείνα που ανακτήθηκαν κατά τη διάρκεια της θεμιστόκλειας πορείας. Η γραμμή που απεικονίζει το δυτικό όριο του θεμιστόκλειου τείχους, δυτικά των λόφων των Μουσών, της Πνύκας και των Νυμφών, αναπαράγει τη γραμμή που δημοσίευσε ο Τραυλός στο Bildlexikon, καθώς στη συνέχεια δεν έχουν ανασκαφεί ευρήματα στην περιοχή.

³¹ Ο χάρτης δημιουργήθηκε με την έκδοση 9.2 του ArcGIS από την Θεοχαράκη 2007, σελ. 575–577 και παρατίθεται εδώ για σκοπούς σαφήνειας στην αποτύπωση.

Εικόνα 3: Εκτιμώμενη αποτύπωση πορείας Θεμιστόκλειου Τείχους κατά το σύστημα ΕΓΣΑ87 (Θεοχαράκη, 2007)

Εικόνα 4: Μεγέθυνση χάρτη: (a) Th2 – Th10; (b) Th60 – Th69 · (c) Th98 – Th113 · (d) Th77 – Th91 και V18 – V22 · (e) PH8 – PH21. (Θεοχαράκη και Μ. Πηγάκη, 2014)

Ακολουθεί μια αναλυτική περιγραφή των σημείων του Χάρτη σε μορφή πίνακα. Συγκεκριμένα ο Πίνακας 1 περιλαμβάνει την κωδική ονομασία του κάθε σημείου (Th1), το τοπωνύμια κάθε σημείου (επί παραδείγματι ο Κωδικός Th1 αναφέρεται στον Κεραμεικό), και εν τέλει σημειώνεται με x το χαρακτηριστικό κάθε σημείου. Για παράδειγμα στη Th7 το υπόλειμμα αποτελεί μέρος του Προτειχίσματος, ή η Th9 αποτελεί μέρος της τάφρου, της εσωτερικής περιφερειακής οδού κλπ. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν βασίζονται αφενός σε προσωπικές παρατηρήσεις και αφετέρου σε βιβλιογραφικές πηγές (Θεοχαράκη & Πηγάκη, 2014)

Πίνακας 1: Αναλυτική Καταγραφή πορείας Θεμιστόκλειου Τείχους στο σημερινό πολεοδομικό ιστό

Κωδικός χάρτη	Τοποθεσία	Πύλη	Οπισθία	Τείχος	Πύργος	Προτειχισμα	Τάφρος	Τείχος συγκράτησης τάφρου / δαμάσκη	Τείχος συγκράτησης τάφρου (εξωτερικό)	Εσωτερική περιφερειακή οδός	Εξωτερικός περιφερειακός δαμάσκη	Δευτερός εξωτερικός περιφερειακός δαμάσκη	Εισερχόμενος δρόμος	Τείχος συγκράτησης δρόμου	Άγνωστα στοιχεία οχύρωσης
Θεμιστόκλειο Τείχος															
Th1	Κεραμεικός	X	X	X	X	X	X	X	X		X		X		
Th2	Αγίων Ασωμάτων 33 και Ψαρομυλίκου 21 (οικόπεδο)			X		X									
Th3	Αγίων Ασωμάτων (οδική επιφάνεια)			X											
Th4	Αγίων Ασωμάτων 22 και Διπύλου 12-14 (οικόπεδο)			X	X	X	X		X		X				
Th5	Διπύλου και Λευκορίου (οδική επιφάνεια, νότια)	X		X	X		X						X		
Th6	Διπύλου και Λευκορίου (οδική επιφάνεια, βόρεια)			X											
Th7	Διπύλου 13 (επιφάνεια δρόμου)					X									
Th8	Διπύλου 11 (οικόπεδο)			X							X				
Th9	Διπύλου 5-7-9 (γης οικόπεδο)			X			X			X	X			X	
Th10	Διπύλου 3 (οικόπεδο)						X								
Th11	Πλατεία Ελευθερίας (Κουμουνδούρου) 16 και Κριεζή						X								
Th12	Ευριπίδου 91 και Σαχτούρι 10 (οικόπεδο)			X						X					
Th13	Ευριπίδου 87 (οικόπεδο)									X					
Th14	Ευριπίδου 90 (οικόπεδο)	;				X	X	X					;		
Th15	Σαπφούς 7-9 (οικόπεδο)					X	X								
Th16	Σαπφούς 5 (οικόπεδο)			X						X				X	

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»27

Th17	Σαπφούς και Μενάνδρου (οικόπεδο)				X	X	X								
Th18	Πλατεία Θεάτρου (οικόπεδο)			X											
Th19	Σωκράτους 17 (οικόπεδο)			X		X	X								
Th20	Σωκράτους 17 (επιφάνεια δρόμου)					X									
Th21	Σωκράτους 10 και Σοφοκλέους 33 (οικόπεδο)					X	X								
Th22	Σοφοκλέους 29-31 (οικόπεδο)					X	X								
Th23	Σοφοκλέους 23 και Αθηνάς (οδική επιφάνεια)			X											
Th24	Αθηνάς 48 και Σοφοκλέους (οικόπεδο)						X								
Th5	Αιόλου 93 και Σοφοκλέους (κτίριο Μέλα)			X											
Th26	Αιόλου 93 και Σοφοκλέους (οδική επιφάνεια)			X		X	X		X		X				
Th27	Αιόλου 82-84 και Σοφοκλέους (Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος)	X		X		X	X	X	X		X	X	X		
Th28	Αριστείδου 14 και Πεσμαζόγλου (οδική επιφάνεια)					X					X				
Th29	Αριστείδου 14 και Πεσμαζόγλου (οικόπεδο)			X		X	X				X				
Th30	Αριστείδου 10-12 (οικόπεδο)			X		X									
Th31	Σταδίου 29 (οικόπεδο)						X		X						
Th32	Δραγατσάνιου 6 (οικόπεδο)	X		X		X	X	X							
Th33	Δραγατσάνιου 6 (επιφάνεια δρόμου)					X	X								
Th34 – Th34.1	Πλατεία Κλαυθμώνος			X	X	X	X			X	X				
Th35	Παπαρηγοπούλου 5-7 (οικόπεδο)					X	X								
Th36	Χρήστου Λαδά 5-7 (οικόπεδο)					X	X								
Th37	Χρήστου Λαδά και Άνθημου Γαζή (οδική επιφάνεια)					X	X								
Th38	Κολοκοτρώνη 3 (οικόπεδο)						X								
Th39	Βούλης 7 (οικόπεδο)						X								
Th40	Καραγιώργη Σερβίας 3-5-7 και Νίκης 2 (οικόπεδο)						X								
Th41	Ερμού 8 (οικόπεδο)						X								
Th42	Βούλης 22 και Πετράκι (οικόπεδο)					X	X		X						
Th43	Μητροπόλεως και Πεντέλης και Πετράκι (οικόπεδο)			X						X					
Th46	Βουλής και Απόλλωνος και Σκούπου (οικόπεδο)					X	X								
Th47	Νίκης 24 (οικόπεδο)						X								
Th48	Νίκης 30 (οικόπεδο)					X	X			X					
Th49	Νίκης 27 (οικόπεδο)					X	X								
Th50	Νίκης και Ναυάρχου Νικοδήμου και Σκούπου (οδική επιφάνεια)			X	X										
Th51	Νίκης 31-33 (οικόπεδο)						X								
Th52	Λάμαχου 3 (οικόπεδο)	; ,					X	X					X		
Th53	Αμαλίας και Φιλελλήνων (οικόπεδο)						X								
Th54	Αμαλίας 32-34 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th55	Βασιλίσσης Όλγας (οδική επιφάνεια, βόρεια του το Ολυμπίου)						X								
Th56	Δυτικά από το πρότυπο του το Ολυμπίου	X		X			X						X		
Th57	Αθανασίου Διακού 26 (οικόπεδο)			X											
Th58	Ιωσήφ των Ρωγών 8 (επιφάνεια δρόμου)	X		X	X										
Th59	Ιωσήφ των Ρωγών 14 και Λεμπέση 19 (γη οικόπεδο)														X

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»28

Th60	Βούρβαχη 5-7-9 (γής οικόπεδο)			X		X	X	X	X		X			X	
Th61	Βουρβάχη 3 (οικόπεδο)			X											
Th62	Βουρβάχη 3 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th63	Βουρβάχη 1 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th64	Βουρβάχη 2 και Συγγρού (οδική επιφάνεια)			X											
Th65	Βουρβάχη 2 και Συγγρού 21 (οικόπεδο)			X			X								
Th66	Συγγρού 23 (οικόπεδο)			X		X	X				X				
Th67	Συγγρού 25 (οικόπεδο)			X							X				
Th68	Κορύζη 6 (οικόπεδο)				X	X	X				X			X	
Th69	Κορύζη 8 (οικόπεδο)					X	X								
Th70	Συγγρού 29 και Νέγρη (οικόπεδο)					X	X								
Th71	Συγγρού 38-40 (επιφάνεια δρόμου)			X			X								
Th72	Συγγρού 33 και Ντόντα (οικόπεδο)														X
Th73	Ντόντα 3 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th74	Συγγρού 44 και Ντόντα (οικόπεδο)					X	X								
Th75	Φαληρού 8 (επιφάνεια δρόμου)					X									
Th76	Φαληρού 8 και Δημητρακοπούλου 7 (οικόπεδο)					X	X								
Th77	Βεΐκου 14 και Μισαραλιότου 2 (οικόπεδο)			X	X	X					X				
Th78	Μισαραλιότου 2 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th79	Μισαραλιότου 1 (οδική επιφάνεια, βόρεια)			X		X	X								
Th80	Τσάμη Καρατάσου 5-7-9 (οδική επιφάνεια)			X											
Th81	Τσάμη Καρατάσου 5-7 (οικόπεδο)			X	X	X	X				X				
Th82	Τσάμη Καρατάσου 10 (οικόπεδο)			X											
Th83	Παρθενώνος 12 (οικόπεδο)			X	X										
Th84	Παρθενώνος 10-12 (επιφάνεια δρόμου)			X		X									
Th85	Παρθενώνος 19-25 (οικόπεδο)		X	X	X								X	X	
Th86	Ερεχθίου 20 (οικόπεδο)			X											
Th87	Ερεχθίου 20-22 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th88	Ερεχθίου 18 (οικόπεδο)			X	X	X	X	X							
Th90	Ερεχθίου 25 (οικόπεδο)			X											
Th91	Ερεχθίου 21-23 (οικόπεδο)			X											
Th92	Προπύλαιο 34 (οικόπεδο)			X											
Th93	Σοφρονίσκου 9 και Δράκου 40 (οικόπεδο)			X											
Th94	Δράκου και Μουσών (οδική επιφάνεια)			X	X										
Th95	Δράκου 44 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th96	Νοτιοδυτικό πόδι στο λόφο Μουσών			X	X										
Th97	Αβάντων 6 (οικόπεδο)														X
Th98	Ερυσίχθωνος 31 (οικόπεδο)														X
Th99	Ερυσίχθωνος 29 και Νηλέως (οικόπεδο)			X	X					X					
Th100	Ερυσίχθωνος 29 και Νηλέως (οδική επιφάνεια)				X										
Th101	Ερυσίχθωνος 27 (οικόπεδο)									X					
Th102	Ερυσίχθωνος 25 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th103	Ερυσίχθωνος 20-24 (οικόπεδα)			X	X										

Th104	Ερυσίχθωνος 18 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th105	Ηρακλειδών 54 και Ερύσιχθωνος (πεζόδρομος)				X	X	X				X				
Th106	Ερυσίχθωνος 17 (επιφάνεια δρόμου)			X											
Th107	Ερυσίχθωνος 17 και Ηρακλειδών 52 (οικόπεδο)			X	X										
Th108	Ηρακλειδών 50 (οικόπεδο)	X										X	X		
Th109	Ερυσίχθωνος 15 (οικόπεδο)			X	X	X	X				X		X		
Th110	Ερυσίχθωνος 13 (οικόπεδο)					X	X								
Th111	Πουλοπούλου 37 (οικόπεδο)			X											
Th112	Πουλοπούλου 37 (επιφάνεια δρόμου)				X										
Th113	Πουλοπούλου 39 (επιφάνεια δρόμου)														X
Th114	Ερυσίχθωνος 7 (οικόπεδο)			X											
Th115	Επταχάλκου και Ηφαιστίωνος (οδική επιφάνεια)			X	X										

Πηγή :Ιδία επεξεργασία

Το θεμιστόκλειο τείχος, που ανεγέρθηκε το 479/8 π.Χ., επισκευάστηκε και ανακατασκευάστηκε καθ' όλη την αρχαιότητα. Από τις 166 τοποθεσίες, όπου έχουν τεκμηριωθεί λείψανα του τείχους της πόλης σε ολόκληρη τη σύγχρονη πόλη, 115 έχουν εντοπιστεί κατά μήκος της γραμμής του θεμιστόκλειου τείχους. Ξεκινώντας από τα βορειοδυτικά, ακολουθούμε την ανοικοδομημένη πορεία του περίφημου Θεμιστοκλή καθώς περνάει βορειοανατολικά μέσω της περιοχής του Κεραμεικού (Th1; Εικ. 2) και κατευθύνεται ανατολικά πάνω από τον δρόμο του Αγίου Ασωμάτων (Th3; Εικ. 1: α) και κατά μήκος της οδού Διπύλου (Th8, Th9; Εικ. 1: α). Μεταξύ Σαπφούς 5 (Th16) και την οδό Σοφοκλέους (Th27), συναντάμε τα βορειότερα σημεία της. Στη συνέχεια, ο περίβολος κάμπτει νότια για να διασχίσει την ανατολική πλευρά της πόλης, διασχίζοντας την Πλατεία Κλαυθμώνος (Th34) και συνεχίζει νοτιοανατολικά προς τη διασταύρωση των οδών Κολοκοτρώνη (Th38) και Βουλής (Th39). Από εκεί, στρέφεται προς τα νοτιοδυτικά, εντοπίζοντας το δυτικό άκρο της πλατείας Συντάγματος. Στο Th44, κοντά στο σημείο όπου ο ποταμός Ηριδανός εισήλθε στην πόλη, το τείχος γυρίζει πίσω στα νοτιοανατολικά και, αφού περάσει ανατολικά του Ολυμπίειου (Th56), ξεκινά τη δυτική του πορεία προς τη λεωφόρο Συγγρού (Th71). Τρέχοντας κατά μήκος της οδού Τσάμη Καρατάσου (Th80) και διασχίζοντας τους δρόμους του Παρθενώνα (Th85) και του Ερεχθείου (Th86) (βλ. Εικ. 2: δ), ανεβαίνει στο λόφο των Μουσών και κατεβαίνει στους νοτιοδυτικούς πρόποδες του λόφου (Th96) και στη σύγχρονη περιοχή των Πετραλώνων. Μέρη του τείχους που εκτείνονται προς τα βόρεια από αυτήν

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»30

την περιοχή μπορούν να εντοπιστούν κατά μήκος της οδού Ερυσίχθονος (Th98 – Th110) και στη διασταύρωση των οδών Εφεστίων και Επταχάλκου (Th115), και ο κύκλος ολοκληρώνεται επιτέλους κατά την είσοδο στην περιοχή του Κεραμεικού. Κοντά στις αρχές του 3ου αιώνα π.Χ., κατασκευάστηκε μια δεύτερη γραμμή οχύρωσης, το διατείχισμα, κατά μήκος της κορυφής των λόφων των Μουσών, της Πνύκας και των Νυμφών (Εικ. 1, πορτοκαλί γραμμή). Αντικατέστησε τελικά το δυτικό τμήμα του τείχους του Θεμιστοκλή, μειώνοντας έτσι το μήκος του τείχους σε αυτήν την περιοχή κατά περίπου 690 m.

Τον 3^ο αιώνα μ.Χ., το τείχος υποβλήθηκε σε εκτεταμένη ανακατασκευή, αποτελώντας αυτό που σήμερα ορίζεται ως το τείχος του Βαλεριανού. Αυτή η νέα γραμμή άμυνας έτρεχε κατά μήκος της πορείας του αρχικού θεμιστόκλειου τείχους στους βόρειους και νότιους τομείς του, και ενσωμάτωσε το διατείχισμα στα δυτικά. στα ανατολικά, όπου ορίζεται ως το ανατολικό τείχος του Βαλεριανού (Εικ. 1, σκούρα πράσινη γραμμή, ανατολικά), χτίστηκε σε μια νέα οχυρωματική γραμμή με σκοπό την προστασία της αστικής επέκτασης της αρχαίας πόλης κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Αδριανού .

Η ανατολική προσθήκη περιλάμβανε την περιοχή της σημερινής Πλατείας Συντάγματος, το κτήριο του Ελληνικού Κοινοβουλίου και τον Εθνικό Κήπο, και τερματίστηκε στην ανατολική όψη του Ολυμπίειου. Το Τείχος του Βαλεριανού παρεκκλίνει από τη διαδρομή του αρχικού Θεμιστόκλειου και στο νότιο τμήμα της Αθήνας, όπου σχηματίζει το νότιο Τείχος του Βαλεριανού (Εικ. 1, σκούρα πράσινη γραμμή, νότια). Μια ανατολική-δυτική έκταση αυτού του τείχους, που εκτείνεται μεταξύ των τοποθεσιών V18 και V22, βρίσκεται περίπου 35 m νότια και σχεδόν παράλληλη με μια τεκμηριωμένη έκταση του Τείχους του Κόνωνα.

Το εκτιμώμενο μήκος του θεμιστόκλειου τείχους και του μεταγενέστερου του Βαλεριανού Τείχους είναι σχεδόν ίσο, το καθένα μετρά περίπου. 6.400 m. Ως εκ τούτου, παρά το διάστημα των επτά αιώνων μεταξύ της κατασκευής των τειχών του Θεμιστοκλή και του Βαλεριανού, και παρά την ανατολική επέκταση του νεότερου κυκλώματος, η συνολική έκταση της πόλης που περιείχε τα τείχη ήταν ουσιαστικά αμετάβλητη.

Η τελευταία αρχαία προσθήκη στην οχύρωση των Αθηναίων είναι το Μετα-Ηρουλιανό Τείχος (Εικ. 1, φωτεινή πράσινη γραμμή), που κατασκευάστηκε

Μαρία -Ζωή Γαζή

περίπου 15-20 χρόνια αργότερα από το Τείχος του Βαλεριανού, μετά την εισβολή των Ηρούλων στην Αθήνα το 267 μΧ. Περικλείοντας μόνο μια προστατευμένη ζώνη γύρω από την Ακρόπολη, αυτό το νέο εσωτερικό τείχος έδωσε μια γραμμή άμυνας που απαιτεί λιγότερους φρουρούς.

Ακολούθως, δίνεται αναλυτική περιγραφή στα σημαντικότερα σημεία της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους.

2.3.1.Περιοχή Κεραμεικού

Αρχαιολογικά κατάλοιπα του θεμιστόκλειου τείχους βρίσκονται στην σημερινή περιοχή του Κεραμεικού. Ο Κεραμεικός, ήταν το σημαντικότερο νεκροταφείο της αρχαίας Αθήνας, όπου πήρε το όνομά του από τον αρχαίο συνοικισμό των Κεραμέων. Μετά την κατασκευή του θεμιστόκλειου τείχους, η περιοχή χωρίστηκε στον έσω Κεραμεικό, όπου ήταν η οικιστική περιοχή και στον έξω Κεραμεικό όπου εκεί γινόντουσαν οι ταφές. Στον έξω Κεραμεικό, πολύ συχνά γινόντουσαν πλημμύρες λόγω του Ηριδανού ποταμού, ο οποίος υπερχείλιζε, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να κατοικηθεί ³². Ο έσω και έξω Κεραμεικός, συνδέονταν με τις πύλες της αρχαίας Αθήνας, το Δίπυλο και την Ιερή Πύλη. Από το 1870 άρχισαν οι συστηματικές ανασκαφές υπό τον διευθυντή της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας Στέφανο Κουμανούδη³³.

Σήμερα σώζονται η Ιερά Πύλη, το Δίπυλο, τμήματα μεταπυργίων, δύο πυλίδες, τμήματα του προτειχίσματος και της τάφρου, καθώς και μια εξωτερική οδός που περνά μεταξύ του τείχους και του προτειχίσματος.³⁴

³²Ο Ηριδανός ποταμός είναι ένα από τα τρία ποτάμια της Αθήνας και πηγάζει από τον Λυκαβηττό.

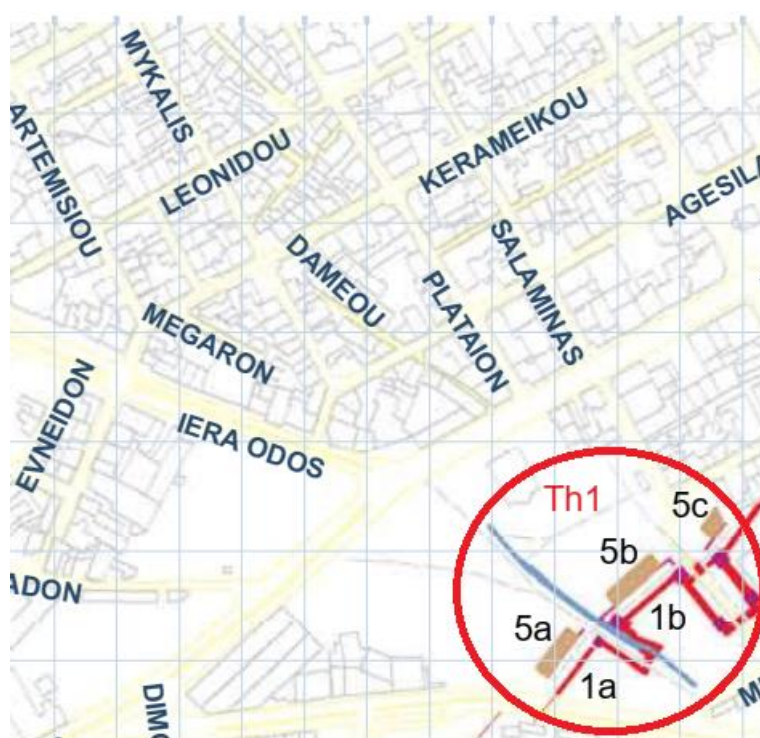
³³http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2392

³⁴Θεοχαράκη Αννίτα (2007), *Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος. Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης*, (διδακτορική διατριβή στο Ε.Κ.Π.Α. - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας) ανακτήθηκε 3.12.2019 από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24494#page/1/mode/2up> Αθήνα,σελ. 171

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 5: Σωζόμενο τμήμα του Θεμιστοκλείου Τείχους στον Κεραμεικό, πηγή: <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fel.wikipedia.org>

Εικόνα 6: Χάρτης – Περιοχή Κεραμεικού. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.2 Αγίων Ασωμάτων και Διπύλου

Το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους χρονολογείται τον 4ο αι. π.Χ. - 5ο αι μ.Χ.. Στη διασταύρωση αυτών των οδών, βρίσκεται το Μουσείο Μπενάκη. Τη δεκαετία του 1990, ξεκίνησαν οι διαδικασίες αποκατάστασης των δύο νεοκλασικών κτηρίων για τη δημιουργία του μουσείου. Εκείνη την χρονική περίοδο αποκαλύφθηκε το τμήμα του τείχους. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκε τμήμα του προτειχίσματος ύψους 5,60m., η τάφος μήκους 9m. και ο αναλημματικός τείχος. Εσωτερικά του προτειχίσματος αποκαλύφθηκε η περιφερειακή οδός.

Ο χώρος του μουσείου, διαμορφώθηκε κατάλληλα, προκειμένου τα αρχαιολογικά ευρήματα να είναι επισκέψιμα. Σήμερα είναι ορατά τα αρχαιολογικά κατάλοιπα τόσο από το ισόγειο μέσα από υαλοπίνακα, αλλά και από το υπόγειο, από το οποίο μπορεί να τα παρατηρήσει από πολύ κοντά.³⁵

Εικόνα 7. Υπόγειο Μουσείου Ισλαμικής Τέχνης, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω

³⁵Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015)., *Αρχαιότητες εν Υπογείω* , (Μεταπτυχιακή εργασία)στο ΔΠΜΣ "Διαχείριση Μνημείων: Αρχαιολογία, Πόλη και Αρχιτεκτονική στο Ε.Κ.Π.Α - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα , ανακτήθηκε: 17. 12.2019 από: https://www.academia.edu/35854059/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82_%CE%B5%CE%BD_%CE%A5%CF%80%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CF%89

Εικόνα 8: Χάρτης – Περιοχή Ασωμάτων. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.3. Αιόλου και Σοφοκλέους

Τα αρχαιολογικά ευρήματα στη συμβολή των οδών Αιόλου και Σοφοκλέους, χρονολογούνται από τον 5ο αιώνα π.Χ ως και τον 3ο αιώνα μ.Χ.. Το 1974, χρονιά κατά την οποία πάρθηκε η απόφαση προκειμένου να ξεκινήσουν οι διαδικασίες ανέγερσης του κτηρίου της Εθνικής Τράπεζας, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές κατά τις οποίες βρέθηκαν αρχαιολογικά κατάλοιπα. Η ανασκαφή στη συγκεκριμένη περίπτωση κρίθηκε απαραίτητη, καθώς το κτήριο της τραπεζής επρόκειτο να ανεγερθεί στο ιστορικό κέντρο. Το 1998 μετά από πανελλήνιο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό ιδεών, αποφασίζεται να ανεγερθεί το κτήριο της Ε.Τ.Ε στη συμβολή των οδών Αιόλου και Σοφοκλέους, υπό τον όρο ότι τα αρχαιολογικά ευρήματα θα είναι ορατά και ταυτόχρονα θα γίνει η δέουσα ανάδειξή τους. Την ίδια χρονιά, η Εφορεία Αρχαιοτήτων, προχώρησε σε αρχαιολογικό καθαρισμό και έφερε στο φως: τμήμα του θεμιστόκλειου περιβόλου(479 π.Χ.), του προτειχίσματος και της τάφρου (4ος

αι. π.Χ.), η Αχαρνική Οδός (5ος αι. π.Χ.) αλλά και τμήματα της περιφερειακής οδού. Τα παραπάνω σήμερα είναι ορατά είτε κάτω από γυάλινα δάπεδα στον υμιυπαίθριο χώρο του κτιρίου, είτε κάτω από γυάλινες πυραμίδες στο τμήμα της πεζοδρομημένης Αιόλου, στις οποίες διακρίνονται ίχνη του προτειχίσματος.³⁶

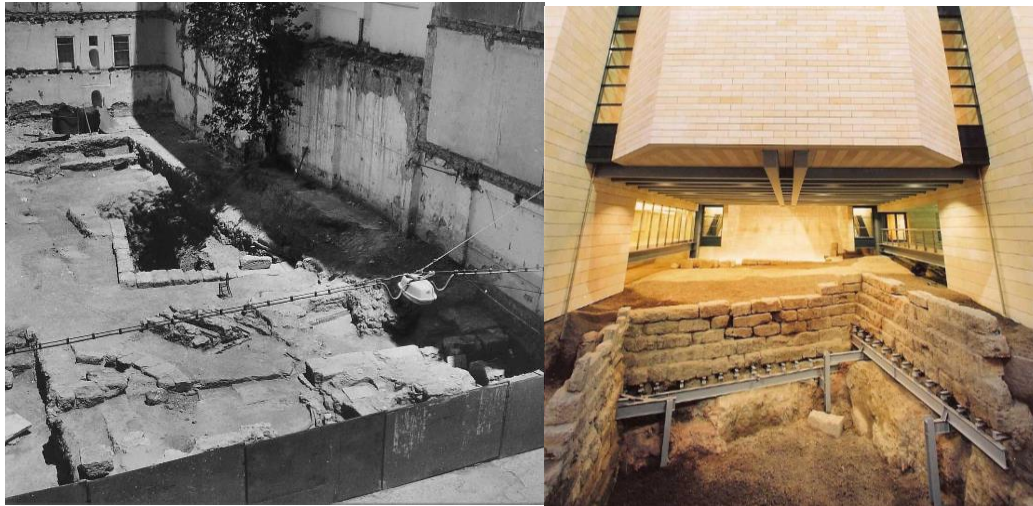
Το 1974 οι αρχαιολόγοι θεώρησαν, ότι είχαν φέρει στο φως ένα σημαντικό εύρημα. Είχαν βρει θεμέλια μιας κυκλικής κατασκευής, τα οποία ταυτίσανε με τμήματα πύργου του τείχους της Αχαρνικής οδού. Η ύπαρξη πύργου της Αχαρνικής οδού στο συγκεκριμένο σημείο, ήταν κάτι που εικαζόταν ήδη από τον 18ο αιώνα. Ωστόσο, το 1998 διαπιστώθηκε, ότι τα ευρήματα αυτά δεν μπορούσαν να συσχετιστούν με τμήμα της Αχαρνικής οδού, καταλήγοντας στο συμπέρασμα, ότι επρόκειτο για μεταγενέστερη κατασκευή που δε σχετιζόταν με το τείχος.

Αναφορικά με το τμήμα του τείχους, το οποίο αποτελούσε τον ανατολικό βραχίονα της πύλης, παρόλο που έχει υποστεί μετασκευές κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο, βρίσκεται στην ίδια θέση με εκείνη της Θεμιστόκλειας περιόδου και διατηρεί τμήματα κατασκευής των κλασικών χρόνων. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται, λόγω της ανεύρεσης τμήματος επιτύμβιας στήλης από πεντελικό μάρμαρο, το οποίο ανάγεται χρονολογικά στην αρχαϊκή περίοδο, καθώς βρέθηκε εντός της κατασκευής. Το γεγονός αυτό παραπέμπει στο ιστοριογραφικό έργο του Θουκυδίδη, στο οποίο κάνει μνεία περί εσπευσμένης κατασκευής ενός περιβόλου, ο οποίος θα προστάτευε την πόλη των Αθηνών, από την επικείμενη απειλή - επίθεση των Λακεδαιμονίων. Το έργο αυτό, έγινε καθ' υπόδειξη του Θεμιστοκλή το 479 π.Χ., με τέτοια βιασύνη, ώστε χρησιμοποιήθηκαν τμήματα επιτύμβιων στηλών για την ανέγερσή του.³⁷

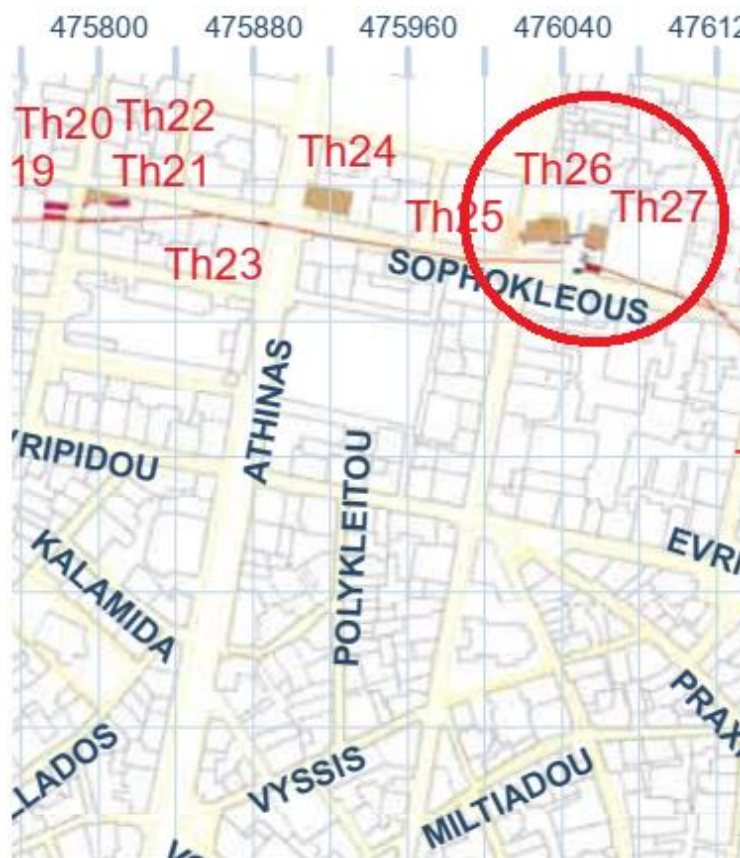
³⁶ο.π. σελ. 50-52

³⁷(Επιμέλεια) Στεφάνου Στέφανος (1999), Το νέο κτήριο διοικήσεως, από την κατοικία του Γεωργίου Σταύρου στο επιτελικό κέντρο του Ομίλου της Εθνικής Τράπεζας, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, ανακτήθηκε 4.1.2021 από :https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/ktirio.pdf σελ. 58 - 62

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 9.Αριστερά Ανασκαφή στη συμβολή των οδών Αιόλου και Σοφοκλέους του 1974,πηγή: Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, φωτογραφικό αρχείο Ι. Τραυλού. Δεξιά. Ημιυπαίθριος χώρος της Εθνικής Τράπεζας, πηγή: Ellaktor S.A.

Εικόνα 10: Χάρτης – Περιοχή Αιόλου και Σοφοκλέους. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστοκλείου τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.4. Δραγατσανίου 6

Κατά την ανέγερση οικοδομής κτηρίων που προοριζόντουσαν για γραφεία στην οδό Δραγατσανίου 6, ανακαλύφθηκε ένα από τα ογκοδέστερα τμήματα του τείχους που έχουν βρεθεί. Σημειωτέον, ότι το ανατολικότερο τμήμα του τείχους ήρθε στο φως για πρώτη φορά το 1872. Το τείχος είχε μήκος 45m και ύψος 2,5m. Χρονολογείται τον 4ο αιώνα π.Χ., δηλαδή στην ελληνιστική περίοδο, καθώς φέρει όλα τα χαρακτηριστικά της ελληνιστικής οχύρωσης. Πιο συγκεκριμένα, τα δύο χαρακτηριστικά, τα οποία μαρτυρούν την περίοδο κατασκευής του τείχους είναι:

- Η χρήση λαξευτών λίθων στην ανοδομή του.
- Η αύξηση του πάχους του τείχους. Αυτό ήταν απόρροια της εξέλιξης της πολιορκητικής τέχνης, καθώς ο καταπέλτης ισοπέδωνε πολύ εύκολα τα πλίνθινα τείχη.

Οι λίθοι είναι ίσων διαστάσεων και ύψους. Η αρχική απόφαση του ΚΑΣ απέβλεπε στη διάλυση ενός τμήματος του τείχους και ως προς το ύψος και το πλάτος. Ωστόσο, κατά την επίβλεψη των εργασιών αυτών, διαπιστώθηκε, ότι το τμήμα της διαπλάτυνσης, το οποίο είχε ήδη διαλυθεί κατά το ήμισυ ως προς το πλάτος, αποτελούσε την πρώτη εντοπισμένη κλίμακα των αρχαίων αθηναϊκών τειχών προς τις επάλξεις. Μετά από επιμονή του έφορου Ι. Θρεψιάδη, πάρθηκε νέα απόφαση, σύμφωνα με την οποία προβλεπόταν η διατήρηση του τμήματος του τείχους που είχε περισωθεί από τις διαδικασίες κατεδάφισης.

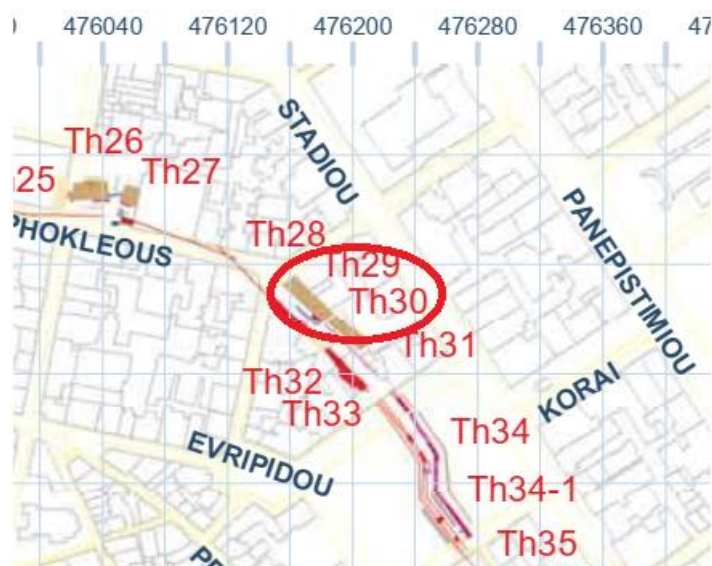
Κατόπιν αυτού, έγινε ειδική μνεία για ειδικό φωτισμό και κατάλληλη διαρρύθμιση του χώρου, ώστε να γίνει η δέουσα ανάδειξη των ευρημάτων. Ωστόσο, την εποχή κατά την οποία προβλέφθηκαν τα άνωθεν, το κτήριο είχε έντονη κινητικότητα, ενώ σήμερα οι υπόγειοι χώροι λειτουργούν κατά κύριο λόγο ως αποθηκευτικοί χώροι .³⁸

³⁸Θεοχαράκη Αννίτα (2007), *Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος. Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης*, (διδακτορική διατριβή στο Ε.Κ.Π.Α. - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας) ανακτήθηκε 3.12.2019 από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24494#page/1/mode/2up> Αθήνα, σελ. 142, 212, 516

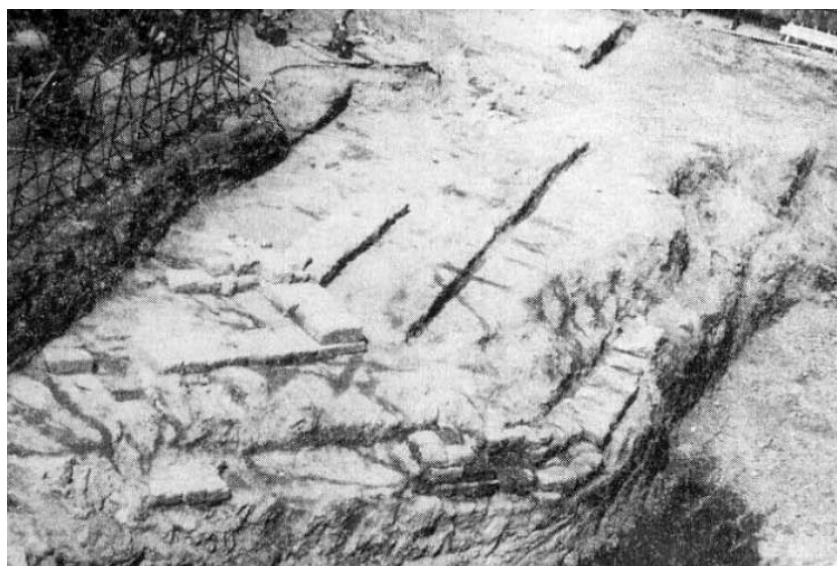
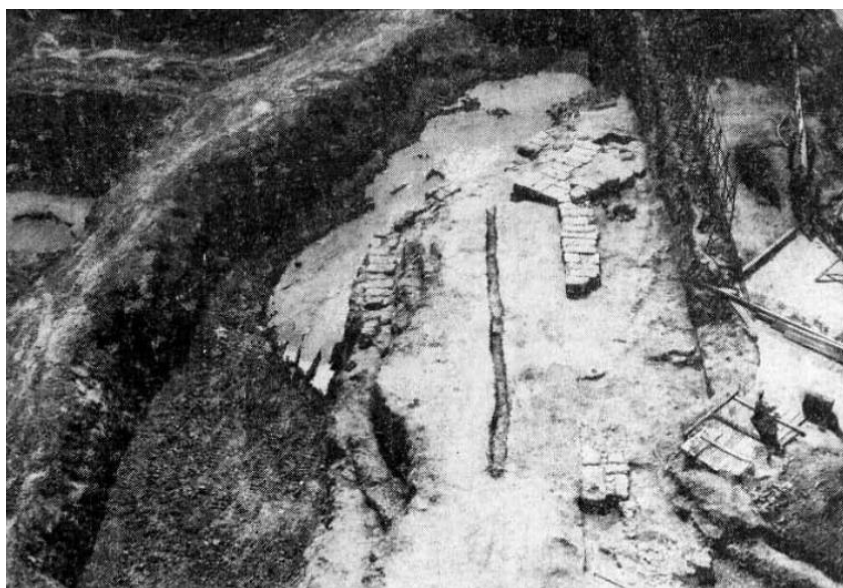
Μαρία -Ζωή Γαζή

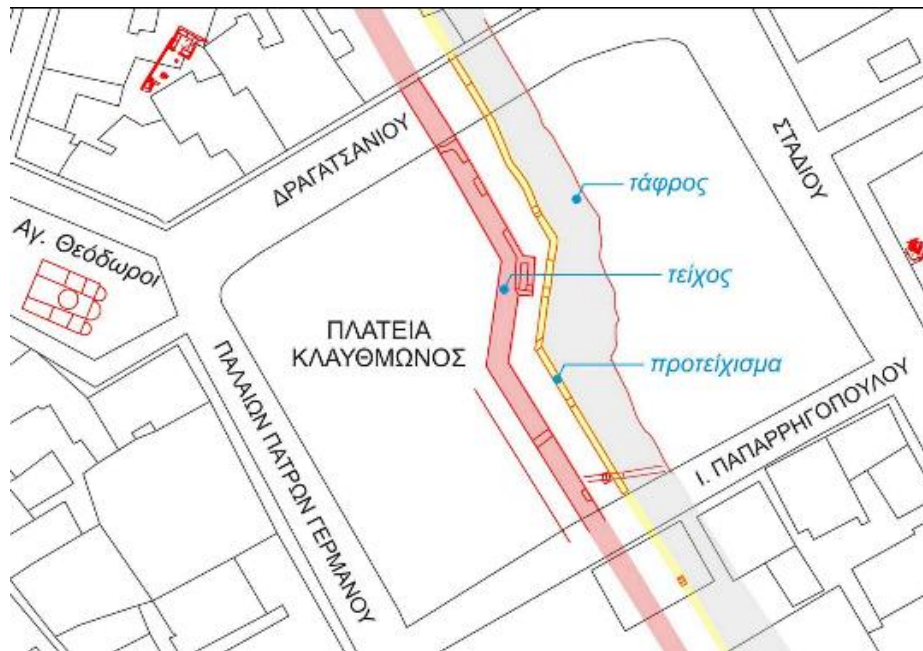

Εικόνα 11. Το τείχος εντός της στοάς, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους .

Εικόνα 12: Χάρτης – Περιοχή Δραγατσανίου 6. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους.

Εικόνα 13. Τα κατάλοιπα της οχύρωσης στην πλατεία Κλαυθμώνος, σχέδιο Μ. Κατσιάνη, πηγή: <https://dipylon.org/>. Επάνω, το προτείχισμα από τον Βορρά, το τείχος και το προτείχισμα από ΒΔ και το τείχος, το προτείχισμα και η τάφος από τα Ανατολικά

Εικόνα 14. Τμήμα του τείχους στην πλατεία Κλαυθμώνος, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), *Αρχαιότητες εν Υπογείω*

2.2.6. Μητροπόλεως 15-17

Το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους χρονολογείται από το 479/8 π.Χ. -4ος αι. π.Χ.. Το 1959 ξεκίνησε η ανέγερση ενός ξενοδοχείου (Electra Metropolis), όπου στο σημείο αυτό στεγαζόταν επί χρόνια το Υπουργείο Παιδείας. Κατά τις διαδικασίες ανέγερσης του ξενοδοχείου, ήρθαν στο φως κατάλοιπα της οχύρωσης. Πιο συγκεκριμένα, στο υπόγειο διατηρήθηκε ορατό και επισκέψιμο, το ανάλημμα της οδού, το οποίο οδηγούσε στις λεγόμενες πύλες του Διοχάρους. Στο κατώτερο τμήμα του τείχους, βρέθηκαν τμήματα

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»42

αρχιτεκτονικών μελών αλλά και γλυπτών σε δεύτερη χρήση. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει την άποψη, ότι οι Αθηναίοι έχτισαν το τείχος αρκετά βιαστικά, προκειμένου να είναι ασφαλείς, μετά την αποχώρηση των Περσών, καθώς εκείνη την περίοδο, οι πολιτικές σχέσεις με την Σπάρτη ήταν αρκετά οξυμένες. Ένα από τα αξιόλογα ευρήματα κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, ήταν το άγαλμα ενός κούρου.⁴¹

Το τμήμα του τείχους σήμερα είναι ορατό και επισκέψιμο. Συγκεκριμένα, διατηρείται στο υπόγειο του ξενοδοχείου (σε χώρο ο οποίος έχει διαμορφωθεί ως αίθουσα συνεδρίων).

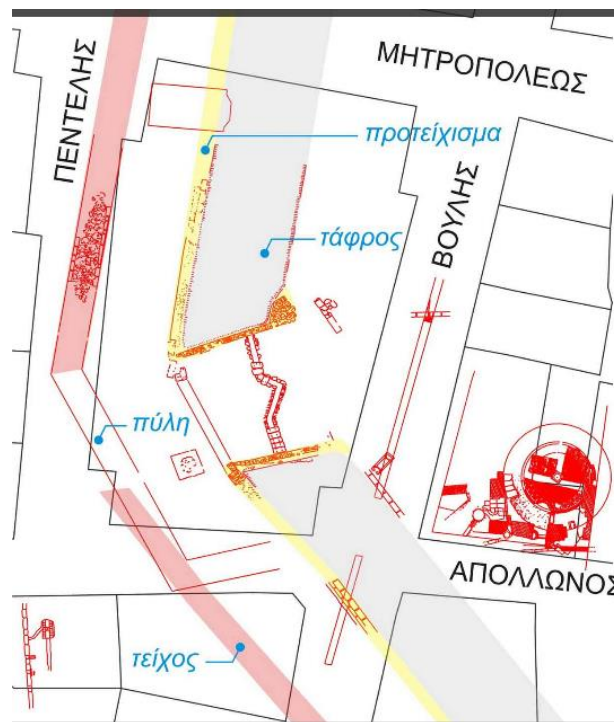
Εικόνα 15. Αίθουσα συνεδριάσεων στο υπόγειο του ξενοδοχείου. Στο βάθος διακρίνεται ακέραιο το τμήμα του τείχους, πηγή: [electrametropolisAthens, http://docplayer.gr/46920698-Best-greek-green-city-hotel-2017.html](http://docplayer.gr/46920698-Best-greek-green-city-hotel-2017.html)

⁴¹Θεοχαράκη Αννίτα (2007), *Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος. Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης*, (διδακτορική διατριβή στο Ε.Κ.Π.Α. - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας) ανακτήθηκε 3.12.2019 από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24494#page/1/mode/2up> Αθήνα, σελ. 384-518

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 16. Ανασκαφή 1959, θραύσμα κούρου που χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό, πηγή: Ι. Τραυλός, φάκελος "αρχείο Θρεψιάδη", Αθήνα, ΟΔΕΠ

Εικόνα 17. Χάρτης – Μητροπόλεως 15-17. Σχέδιο του Μ. Κατσιάνη, πηγή: <https://dipylon.org/>

2.2.7. Ολυμπειόν

Πρόκειται για το Ιερό του Δία, το οποίο βρίσκεται στη νότια πλευρά της Αθήνας. Η κατασκευή του ήταν εξ ολοκλήρου από πεντελικό μάρμαρο και σήμερα παραμένουν όρθιοι μόνο 15 κίονες, από τους συνολικά 104. Στα πλαίσια της

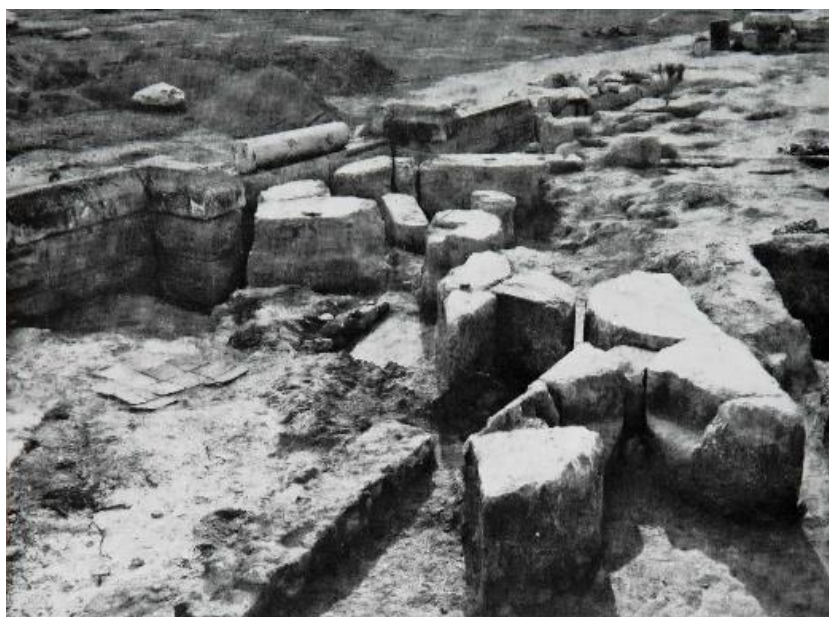
ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων, έχει ενωθεί με τα Παριλίσσια ιερά και είναι επισκέψιμος ⁴².

Εικόνα 18.Άποψη του Ολυμπείου, πηγή: διαδίκτυο

Το 1886 πραγματοποιήθηκαν εργασίες για τη διάνοιξη της λεωφόρου Βασιλίσσης Όλγας. Κατά τη διαδικασία των εργασιών, βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν σπόνδυλοι από τους κίονες του Ολυμπείου. Το 1956, ο Ιωάννης Τραυλός αποφάνθηκε, ότι οι σπόνδυλοι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ως δομικό υλικό για την κατασκευή του πύργου, ο οποίος προστάτευε την πύλη του Θεμιστόκλειου Τείχους. Από την πορεία του τείχους, φαίνεται ότι το Ολυμπείο θα ήταν εντός του τείχους.

⁴²http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2488

Εικόνα 19. τμήματα από τον πύργο της πύλης του Θεμιστόκλειου Τείχους, πηγή:J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*

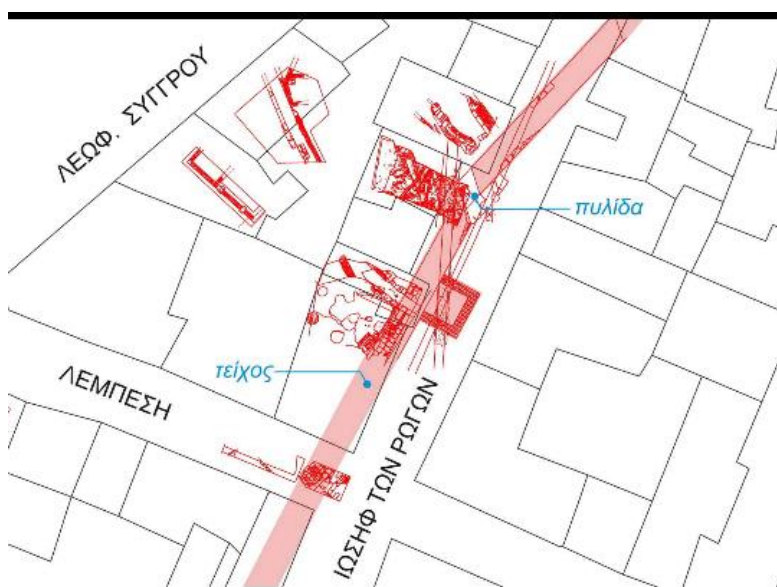

Εικόνα 20: Χάρτης – Θέση Περιοχής Ολυμπειού. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.8. Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση

Τμήματα από τη γραμμή των τειχών υπάρχουν κατά μήκος όλου του δρόμου Ιωσήφ των Ρωγών, ενώ πολλά από τα κατάλοιπα είναι ορατά από τον δρόμο. Εκεί βρέθηκε και ένα τμήμα αποχετευτικού αγωγού, ο οποίος χρησίμευε στο

να οδηγεί τα λύματα εκτός του τείχους. Το 1965 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή, με αφορμή την τοποθέτηση καλωδίων του ΟΤΕ. Τα ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας, ήταν τμήματα του τείχους καθώς και ένα άνοιγμα πύλης. Επίσης, βρέθηκαν δύο τοίχοι ενός πύργου που χρονολογείται στην ιουστινιάνεια περίοδο. Τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία σχετίζονται με το Θεμιστόκλειο Τείχος παραμένουν μέχρι και σήμερα αχρονολόγητα ⁴³.

Εικόνα 21. Χάρτης – Θέση Οδού Ιωρήφ των Ρωγών. Η οχύρωση στις οδούς Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση. Σχέδιο του Μ. Κασιάνη. πηγή: <https://dipylon.org/>

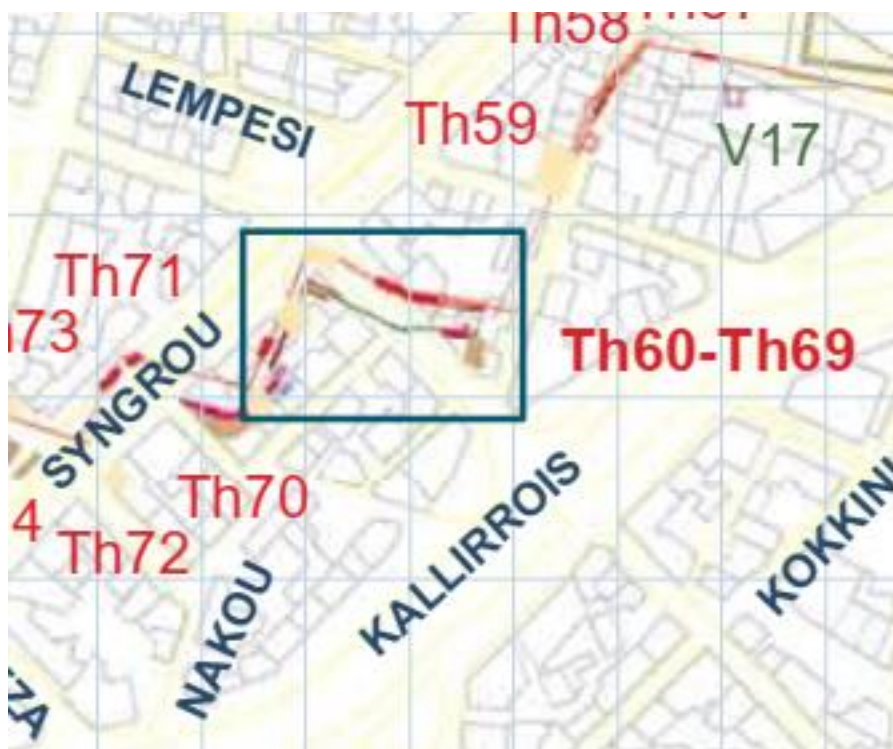
2.2.9. Παρθενώνας 19-25

Στη συγκεκριμένη οδό, ανεγέρθηκε το 1972 ένα ξενοδοχείο (Divani Palace Hotel). Κατά τη διάρκεια της κατασκευής του, ανακαλύφθηκαν ευρήματα του Θεμιστοκλείου Τείχους. Τα ευρήματα, είναι από τα μεγαλύτερα σε έκταση που έχουν βρεθεί, αφού το τείχος σώζεται σε μήκος 30 μέτρων και πλάτος 3,5 μέτρων. Τα τμήματα αυτά χρονολογούνται από το 479 π.Χ. ως τον 4ο αιώνα π.Χ. Παρόλο που ανακαλύφθηκαν αρχαία στο σημείο αυτό, δόθηκε άδεια για την ανέγερση του ξενοδοχείου υπό τον όρο, ότι ο ημιυπόγειος χώρος του, στον οποίο βρίσκονται τα κατάλοιπα, θα είναι επισκέψιμος από το κοινό. ⁴⁴

⁴³Θεοχαράκη Αννίτα (2007), Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος. Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης, (διδακτορική διατριβή στο Ε.Κ.Π.Α. - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας) ανακτήθηκε 3.12.2019 από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24494#page/1/mode/2up> Αθήνα σελ. 249 44ο.π. σελ. 523

Εικόνα 22. Ο ημιυπόγειος χώρος του ξενοδοχείου, όπου είναι τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του τείχους, πηγή:<https://divaniacropolishotel.com>

Εικόνα 23: Χάρτης – Θέση τείχους στην οδό Παρθενώνος. Απομόνωση Λεπτομέρειας
Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.10 Λόφος των Μουσών

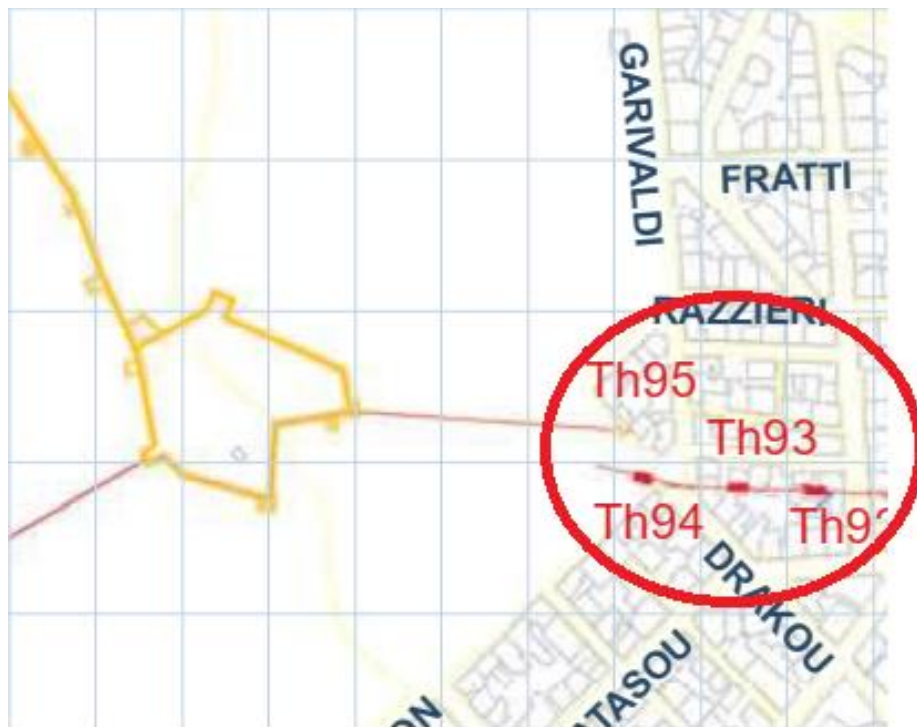
Περί τις αρχές του 5^{ου} αιώνα - τέλη 4^{ου} π.Χ., οι τρεις λόφοι (της Πνύκας, του Φιλοπάππου και των Νυμφών), συμπεριλήφθηκαν στο Θεμιστόκλειο Τείχος ⁴⁵. Στο φυσικό πέρασμα ανάμεσα στο λόφο των Μουσών και το λόφο της Πνύκας, κατασκευάστηκε η πύλη "Δίπυλον υπέρ των Πυλών". Στόχος ήταν να προφυλαχθεί το συγκεκριμένο τμήμα των Αθηνών, από κάποια ενδεχόμενη μακεδονική επίθεση. Για αυτό το λόγο, οικοδομήθηκε το νέο δυτικό όριο, μήκους 900 μέτρων, το διατείχισμα. Από τον 4ο αιώνα π.Χ. αλλά και ως τα μεσαιωνικά χρόνια, οι Αθηναίοι επισκεύαζαν το συγκεκριμένο τμήμα του διατειχίσματος, καθώς αποτελούσε κύριο μέρος της άμυνάς τους. Η ύπαρξη του τείχους στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. μαρτυρείται από ψήφισμα που χρονολογείται το 307/6 π.Χ. από τον Δημοχάρη, εγγονό του Δημοσθένη, το οποίο αναφερόταν σε εργασίες επισκευών του τείχους, από τις οποίες εξαιρούνταν το διατείχισμα και το "Δίπυλον υπέρ των Πυλών". Οι μαρτυρίες όμως αυτές δεν επιβεβαιώνονται από τις αρχαιολογικές σκαπάνες. Οι συστηματικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν από την Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή τη δεκαετία του 1930, ταύτισαν την πρώτη οικοδομική φάση στα τέλη του 4ου αι., τη δεύτερη τον ύστερο 3ο αι. π.Χ, ενώ η ανακατασκευή του ανάγεται τον 2ο αι. π.Χ. Σήμερα παραμένουν ορατά αρκετά τμήματα του διατειχίσματος στο λόφο, ενώ στη βόρεια πλευρά του λόφου των Μουσών διατηρούνται τα σημαντικότερα κατάλοιπα του τείχους και των πύργων του.⁴⁶

⁴⁵http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=12521

⁴⁶Λέκα Ευριδίκη (2016), Περπατώντας στα Νότια της Ακρόπολης, επιμέλεια Μαρία Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Θοδωρής Κουτσογιάννης στο *Περίπατος στην Αθήνα των περιηγητών 17ος -19ος αι.*, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Ιούλιος 2015 - Φεβρουάριος 2016., Αθήνα, σελ.236

Εικόνα 24. Τμήμα του διατειχίσματος στο λόφο του Φιλοπάππου, πηγή: <http://city-of-athens.com/gr>

Εικόνα 25: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στο Λόφο των Μουσών. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.11. Λουμπαρδιάρης

Η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, χρονολογείται τον 12ο αι. και πρόκειται για μια μονόκλιτη βασιλική. Στο σημείο αυτό, βρέθηκαν θεμέλια από

τον πύργο μιας από τις πύλες του διατειχίσματος, το οποίο διέσχιζε τους τρεις λόφους. Αυτή η πύλη οδηγούσε σε έναν από τους πιο πολυσύχναστους δρόμους, την δια Κοίλης οδό, όπου οδηγούσε στον ομώνυμο δήμο. Η δια Κοίλης οδός, ξεκινούσε από την Ακρόπολη, διέσχιζε τα Μακρά Τείχη και κατέληγε στον Πειραιά. Αναφορικά με τον δήμο Κοίλης, αξίζει να αναφερθεί πως η ακμή του σημειώνεται την κλασική εποχή, όπου λόγω της κομβικής τους περιοχής, είχαν μεγάλη εμπορική κίνηση. Τα συγκεκριμένα ευρήματα χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 6ο αι. μ.Χ.⁴⁷.

Εικόνα 26. Θεμέλια από τον πύργο της πύλης, πηγή: H.AThompson, R.LScranton, Stoas and City Walls on the Pnyx

⁴⁷http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=12521

Εικόνα 27: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στον Λουμπαρδιάρη. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.12.Λοφος της Πνύκας

Πρόκειται για τον λόφο, στον οποίο συγκεντρωνόταν η εκκλησία του Δήμου. Από τα σημαντικότερα αρχιτεκτονικά σύνολα της Πνύκας, αποτελούν οι δύο στοές πίσω από τον χώρο αγόρευσης, οι οποίες δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ, λόγω του ότι πάνω στα λαξεύματά τους χτίστηκε το διατείχισμα⁴⁸. Στα βόρεια του λόφου της Πνύκας, βρισκόταν η βόρεια πύλη του διατειχίσματος, που ονομαζόταν "Μελιτίδες πύλες". Ονομάστηκαν έτσι λόγω του δήμου της Μελίτης. Τα ευρήματα αυτά χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 6ο αι. μ.Χ.

⁴⁸http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=2580

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 28: Χάρτης – Θέση Λόφου της Πνύκας. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.2.13. Λόφος Νυμφών

Πρόκειται για τον λόφο εκείνον, στον οποίο βρίσκεται το Εθνικό Αστεροσκοπείο. Το όνομα προήλθε από αφιερώσεις σε Νύμφες που βρέθηκαν χαραγμένες σε βράχους. Πίσω από το Αστεροσκοπείο, έχουν βρεθεί κατάλοιπα του τείχους, καθώς και τα θεμέλια ενός πύργου. Τα συγκεκριμένα ευρήματα χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 6ο αι. μ.Χ.

Εικόνα 29: Χάρτης- Θέση Θεμιστόκλειου στο Λόφο των Νυμφών. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

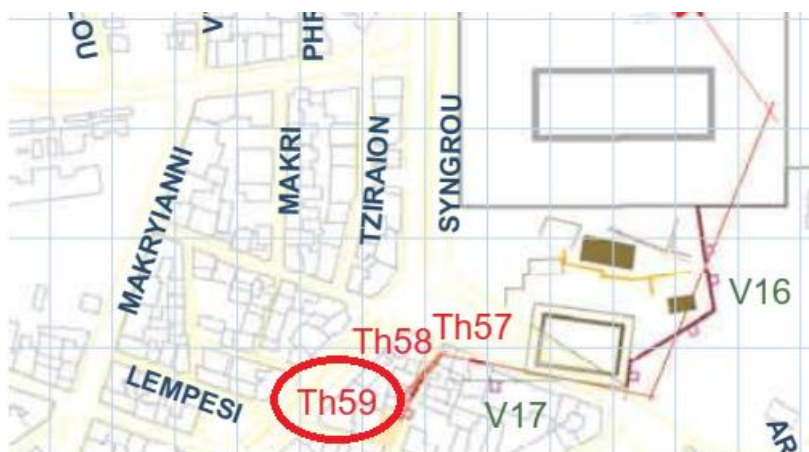
2.2.14. Κορυζή 8

Το 1999 πραγματοποιήθηκε στην οδό Κορυζή σωστική ανασκαφή, η οποία έφερε στο φως ευρήματα από το Θεμιστόκλειο Τείχος. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκε τμήμα του προτειχίσματος και όρυγμα της τάφρου. Στα ρωμαϊκά χρόνια, η εξωτερική όψη του προτειχίσματος χρησιμοποιήθηκε ως οδός. Σήμερα διατηρούνται τα ευρήματα στο υπόγειο και τον ακάλυπτο χώρο της πολυκατοικίας. Η χρονολόγησή τους ανάγεται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 2ο αι. μ.Χ.⁴⁹.

⁴⁹ Θεοχαράκη Α., 2007, ο.π. σελ. 165

Εικόνα 30 Η άνω όψη του προτειχίσματος στην οδό Κορυζή

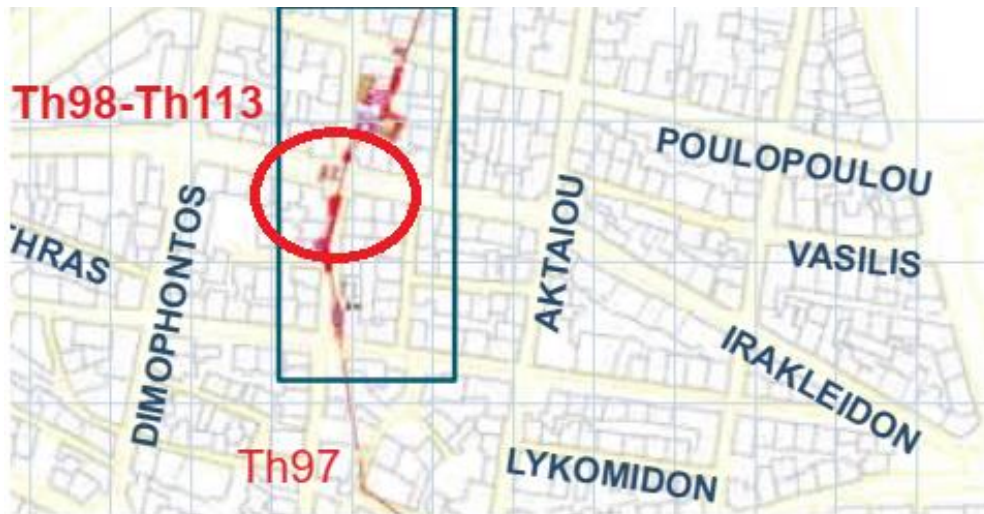

Εικόνα 31: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Κορυζή. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

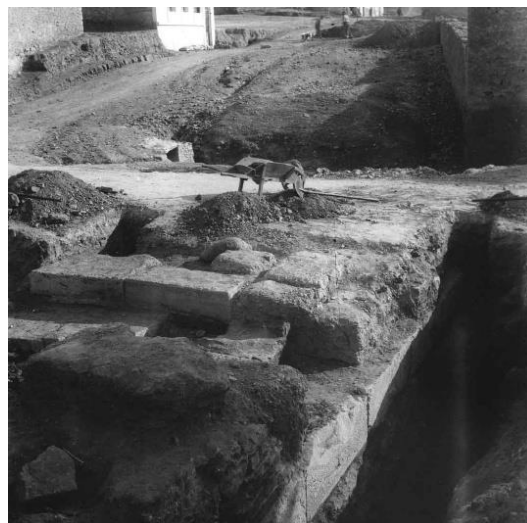
2.2.15. Ηρακλειδών 54

Το 1907 με την ανασκαφή Noack ήρθαν στο φως τμήματα της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης. Το 1953 ταυτοποίησαν τα τμήματα αυτά ως τμήματα του πύργου της Πειραιϊκής πύλης. Ωστόσο, το 1987 αποδείχθηκε πως η θεωρεία αυτή ήταν λανθασμένη, αφού τα κατάλοιπα της πύλης βρέθηκαν στην οδό Ηρακλειδών 50. Κατά μήκος όλης της οδού, αποκαλύφθηκαν τμήματα του προτειχίσματος.

Τα αρχαιολογικά αυτά ευρήματα χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως και τον 6ο αι. μ.Χ.⁵⁰

Εικόνα 32: Χάρτης – Θέση Οδού Ηρακλειδών. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

Εικόνα 33 Η οδός Ηρακλειδών 54 κατά την ανασκαφή Noack 1907, πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του Γερμανικού Ινστιτούτου Αθηνών

2.2.16. Σωφρονίσκου 9

Το 1997 πραγματοποιήθηκε στην οδό σωστική ανασκαφή, με αφορμή την ανέγερση κατοικίας, όπου βρέθηκαν κατάλοιπα του τείχους. Εν τέλει, το 1998 επιτράπηκε η ανέγερση του κτηρίου, υπό τον όρο ότι τα ευρήματα θα είναι

⁵⁰Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π, σελ. 411, 428, 532 και 533

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»⁵⁶

ορατά και επισκέψιμα. Για αυτό η εφορία αρχαιοτήτων αποφάσισε τα ακόλουθα: «Το τείχος να παραμένει αλώβητο, ορατό και επισκέψιμο, υπό το δάπεδο των υποστηλωμάτων, το οποίο θα κατασκευασθεί από ισχυρό διαφανές υλικό που θα επιτρέπει και τη διάβαση αυτοκινήτων προς τον χώρο σταθμεύσεως και τη θέαση του αρχαίου»⁵¹. Η συγκεκριμένη περίπτωση είναι από τις λίγες, όπου τμήμα του τείχους βρίσκεται σε ιδιωτικό χώρο.

Εικόνα 34: Το τείχος στην είσοδο ιδιωτικής οικίας, πηγή: Θεοχαράκη Α., Τα αρχαία τείχη των Αθηνών

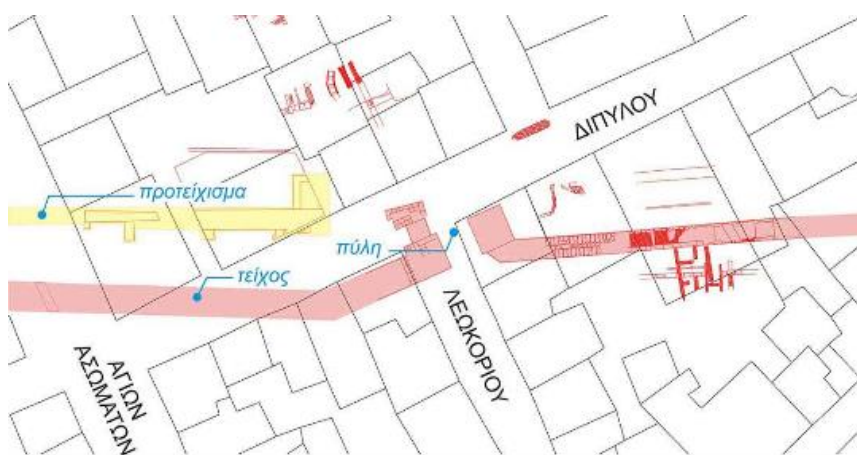
Εικόνα 35: Χάρτης - οδός Σωφρονίσκου 9. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.

⁵¹Αρχείο Π ΕΠΚΑ, Φ1/10Α/19/12-1-98

2.3. Μη επισκέψιμα σημεία του τείχους

2.3.1 Διπύλου 15 και Λεωκορίου

Το 1968 στη συμβολή των οδών Διπύλου και Λεωκορίου αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού πύργου των Ηρίων Πυλών. Τα θεμέλια της πύλης χρονολογούνται τον 4ο αιώνα π.Χ.. Το τείχος ήταν κατασκευασμένο από λαξευτούς κροκαλοπαγείς λίθους, υλικό το οποίο χρησιμοποιείτο κατά κόρον τον 4ο αι. π.Χ. Ο πύργος αυτός, προστάτευε την πύλη. Ο δρόμος που περνούσε από την πύλη αυτή, οδηγούσε στον Ίππιο Κολωνό. Ίχνη του τείχους σώζονται σήμερα σε καλή κατάσταση στον αριθμό 5.⁵²

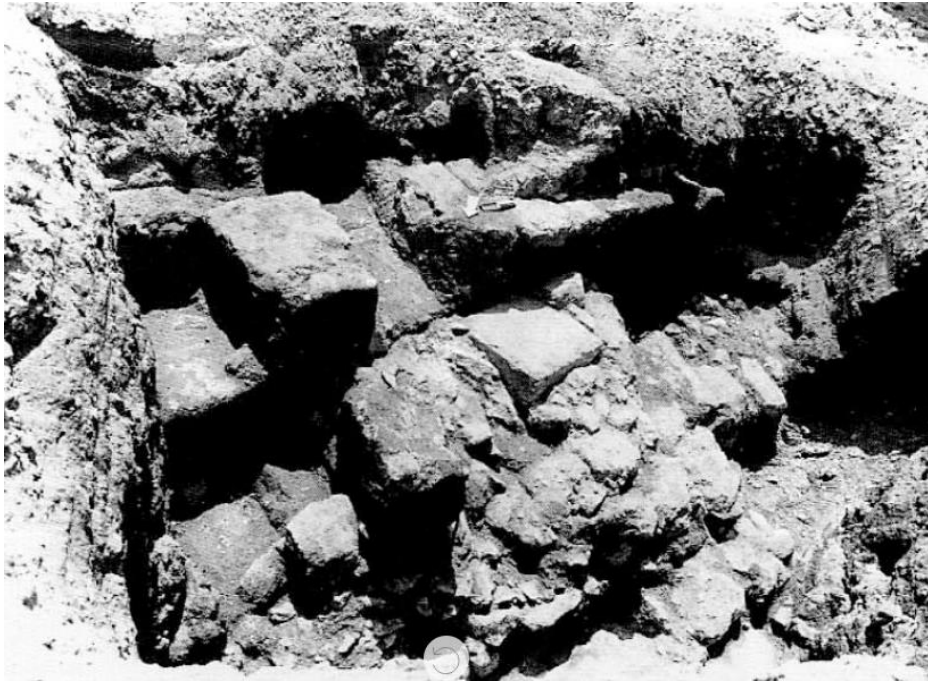
Εικόνα 36: πορεία της οχύρωσης, σχέδιο Μ.Κατσιάνη πηγή: <https://dipylon.org/>. Στο επάνω μέρος της εικόνας τμήμα του δυτικού πύργου της πύλης που αποκαλύφθηκε στη συμβολή των οδών Διπύλου και Λεωκορίου και τράπεζες εντειχισμένες στο τμήμα το τείχους

2.3.2 Πλατεία Κουμουνδούρου

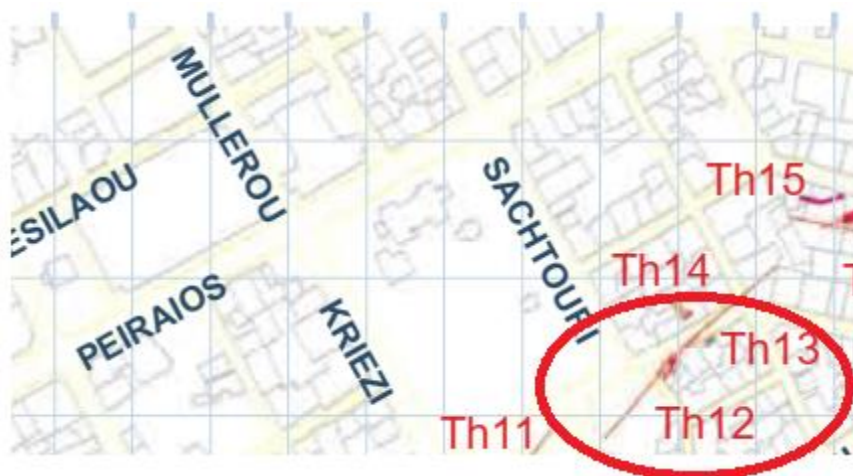
Το 2003, όταν γινόταν στην Αθήνα η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων βρέθηκαν κατάλοιπα της τάφρου, του προτειχίσματος και τμήμα του τείχους. Η πλατεία Κουμουνδούρου από τον 8ο αιώνα π.Χ. έως τον 4ο αιώνα π.Χ. ήταν νεκροταφείο. Παρόλα αυτά, στην πλατεία δεν έγινε ποτέ συστηματική ανασκαφή.

⁵²Αρχαιολογικό Δελτίο, Τόμος 24 (1969), Μέρος Β1 Χρονικά, Αθήνα, 1971, σελ 45

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 37: Τμήμα του προτειχίσματος

Εικόνα 38: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου Τείχους Πλατείας Κουμουνδούρου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1. Στην επάνω εικόνα φαίνεται τμήμα του προτειχίσματος και της προσθήκης του.

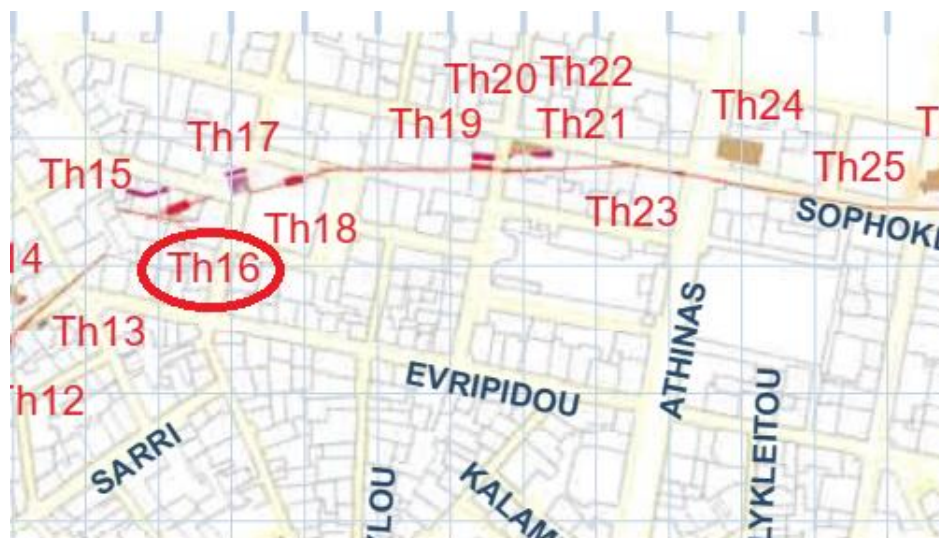
2.3.3. Ευριπίδου 90

Τη δεκαετία του 1970, παρατηρείται έντονη ανοικοδόμηση στην περιοχή, με αποτέλεσμα να γίνονται αρκετές ανασκαφές. Το 1976 βρέθηκαν στην οδό

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»⁵⁹

Ευριπίδου, τμήματα του τείχους . Ο σχηματισμός ορθής γωνίας του αναλήμματος της τάφρου, σε σχέση με το προτείχισμα, οδήγησε τους αρχαιολόγους στο συμπέρασμα, ότι κάτω από τον δρόμο υπήρχε κάποια πύλη της Θεμιστόκλειας οχύρωσης. Η χρονολόγηση των αρχαιολογικών καταλοίπων, ανάγεται στον 4ο αιώνα π.Χ..

Εικόνα 39: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην οδό Ευριπίδου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.3.4. Σωκράτους 10 και Σοφοκλέους

Κατά τη δεκαετία του '90, πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή, με αφορμή την τοποθέτηση αγωγών αποχέτευσης κατά μήκος της οδού Σωκράτους, φέρνοντας έτσι στο φως τμήματα του προτειχίσματος. Πιο συγκεκριμένα, στον αριθμό 10 της οδού, βρέθηκαν τμήματα του προτειχίσματος και της τάφρου. Στην Σωκράτους 17, βρέθηκε επίσης τμήμα του προτειχίσματος, το οποίο βόρειο μισό τμήμα του υπογείου του κτηρίου αυτού, είναι επισκέψιμο. Στην οδό Σοφοκλέους 29, κάτω από τη γη διατηρείται επίσης τμήμα του προτειχίσματος. Τα παραπάνω ευρήματα χρονολογούνται τον 4ο αιώνα π.Χ.⁵³.

⁵³Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π, σελ. 529

Εικόνα 40: Τμήμα του προτειχίσματος

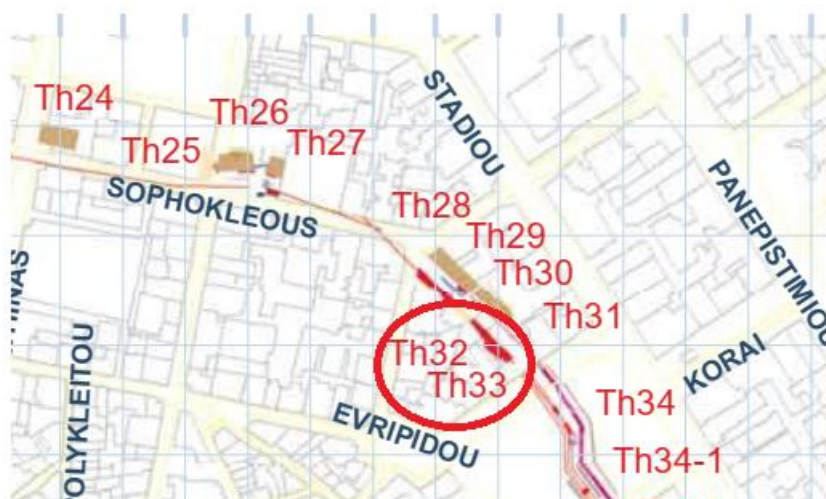
Εικόνα 41: Χάρτες – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Σωκράτους 10 και Σοφοκλέους. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.3.5. Αριστείδου 14 και Πεσμαζόγλου

Στο σημείο αυτό, το 1965 ανεγέρθηκε το Ταχυδρομικό Ταμιευτήριο. Κατά την ανέγερση του ταμιευτηρίου, αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους αλλά και του προτείχισματος. Κατόπιν ειδικής αίτησης, μπορεί κανείς να δει τα αρχαιολογικά ευρήματα στο υπόγειο του κτηρίου. Η χρονολόγησή τους, ανάγεται στον 4ο αιώνα π.Χ.

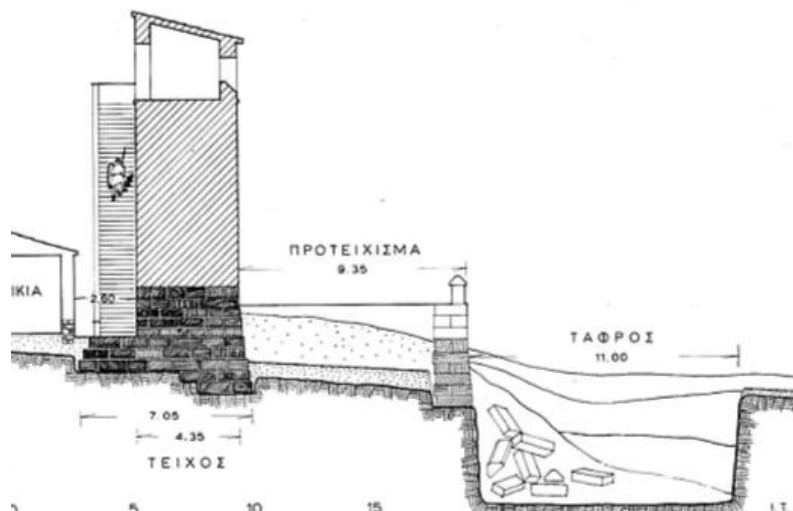
Εικόνα 42: Στο βάθος της εικόνας διακρίνεται το τείχος, ενώ μπροστά το προτείχισμα, πηγή: Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

Εικόνα 43: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Αριστείδου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.3.6. Κολοκοτρώνη 3

Στο σημείο αυτό πραγματοποιήθηκε ανασκαφή το 1970, η οποία έφερε στο φως τμήμα της δυτικής παρειάς της τάφρου, καθώς και λαξεύματα της θεμελίωσης του προτειχίσματος. Τα τμήματα του προτειχίσματος βρέθηκαν στο άνοιγμα της τάφρου και γι' αυτό το λόγο έχει γίνει η υπόθεση, ότι έπεσαν μετά από κάποια επίθεση. Ωστόσο, δε βρέθηκε κανένα κατάλοιπο του τείχους. Μια πιθανή εξήγηση είναι, ότι οι λίθοι του τείχους χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό σε δεύτερη χρήση για κάποια άλλη κατασκευή, όπως το Βαλεριάνειο Τείχος.

Εικόνα 44: τομή, απεικονίζεται η δομή της οχύρωσης

Εικόνα 45: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Κολοκοτρώνη. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

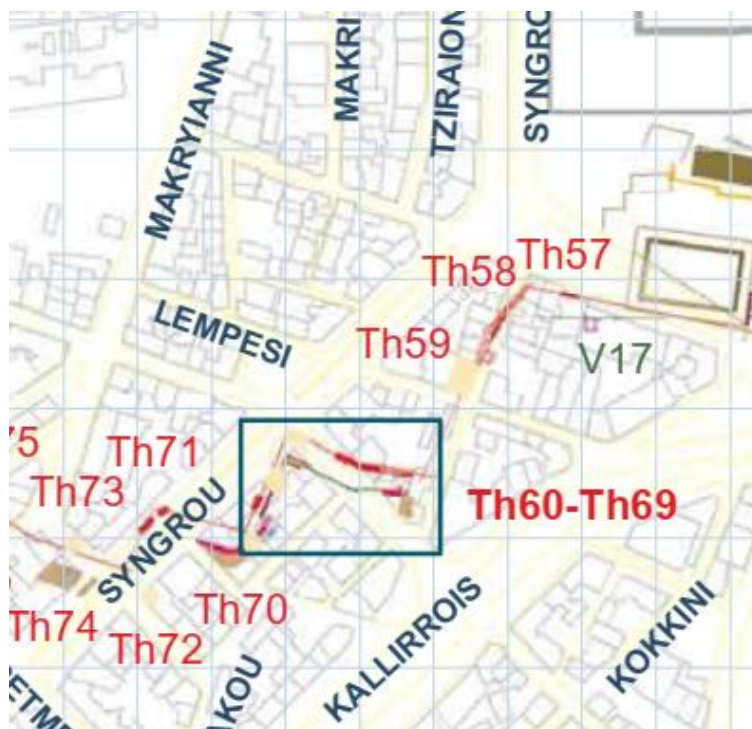
2.3.7. Βούρβαχη 2 και Συγγρού 21

Στην οδό Βούρβαχη 3, εντοπίστηκε σε ανασκαφή το 1968, λίθινη βάση του τείχους. Η ανασκαφή ήταν σωστική και τα ευρήματα εντοπίστηκαν κατά τη διαδικασία ανέγερσης πολυκατοικίας. Λίγο πιο κάτω στην οδό Βούρβαχη, στα οικοπέδα 5-7-9, αποκαλύφθηκε το 1970, ένα ολόκληρο οχυρωματικό σύνολο. Πιο συγκεκριμένα, βρέθηκαν: τμήμα του τείχους, του προτειχίσματος, αντηρίδες και τμήμα της τάφρου. Τα παραπάνω ευρήματα χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ. . Ωστόσο, η σημερινή εικόνα δεν προϊδεάζει τον επισκέπτη για τα αρχαιολογικά αυτά κατάλοιπα⁵⁴.

⁵⁴ Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π. σελ. 152

Εικόνα 46: Από την ανασκαφή του 1968 στο οικόπεδο της οδού Βούρβαχη 3, τμήμα του τείχους, γενική άποψη ανασκαφής και οι δύο οικοδομικές φάσεις του προτειχίσματος. Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

Εικόνα 47: Χάρτης – Θεμιστόκλειο στην οδό Βούρβαχη. Απομόνωση Λεπτομέρειας
Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.3.8. Τσάμη Καρατάσου 5-7

Σε σωστική ανασκαφή στην οδό, αποκαλύφθηκαν ίχνη πύργου, τμήμα του προτειχίσματος, της περιφερειακής οδού και όρυγμα της τάφρου. Εντύπωση προκαλεί το βάθος του τμήματος της τάφρου που φτάνει τα 9 μέτρα⁵⁵.

⁵⁵Θεοχαράκη Α, ο.π. σελ. 281

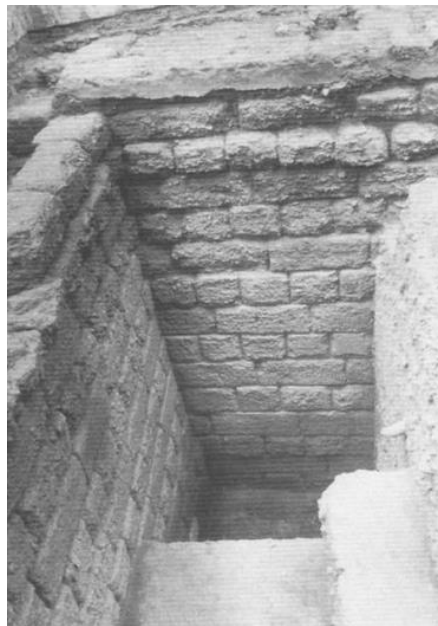
Εικόνα 48: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην οδό Τσάμη Καρατάσου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.3.9. Ερεχθείου 20

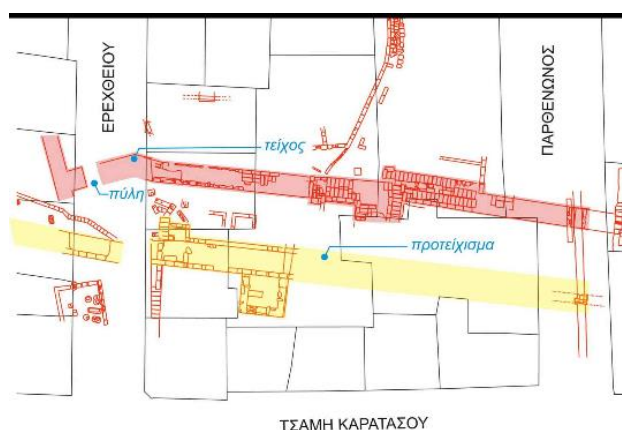
Το 1965 πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή, φέρνοντας στην επιφάνεια ένα αρκετά μεγάλο τμήμα του τείχους, ύψους 3 μέτρων και μήκους 18. Παρόλα αυτά, το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους δεν αναδείχθηκε με τον κατάλληλο τρόπο, καθώς η εφορία αρχαιοτήτων δεν έκρινε σκόπιμη την τοποθέτηση ενημερωτικής πινακίδας στο χώρο, διότι σε αυτήν την περίπτωση θα έπρεπε ο χώρος να φυλάσσεται. ⁵⁶Την παραπάνω άποψη επιβεβαιώνει το ακόλουθο χωρίο "Δεν θά πρέπει να τοποθετηθή τοιαυτη πινακ'ις διά να μη γίνη εύρυτερα γνωστός ό χώρος του τείχους κα'ι προκληθοῦν παράπονα κα'ι διαμαρτυρίες του κοινού, το όποιον δεν θά δυνатаι να τον έπισκεφθή"⁵⁷

⁵⁶Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π., σελ. 520

⁵⁷Αρχείο Γ' ΕΠΚΑ, Φ1-10Α Φ1/1575/19-4-76

Εικόνα 49: Ανασκαφή του 1965 στην οδό Ερεχθείου 20, τμήμα του τείχους, Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Στο κάτω μέρος της εικόνας στην Οδό Ερεχθείου 18, η γωνία του προτειχίσματος και του αναλήμματος της τάφρου και γενική άποψη της ανασκαφής.

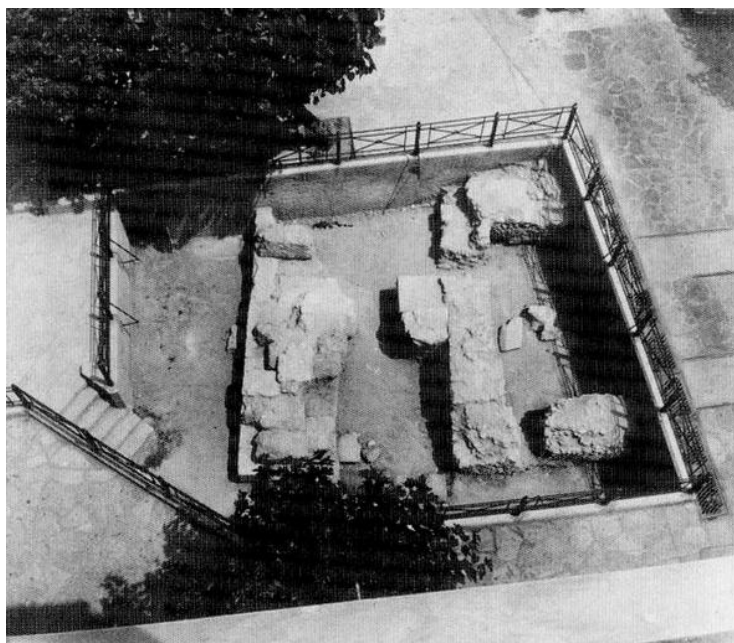
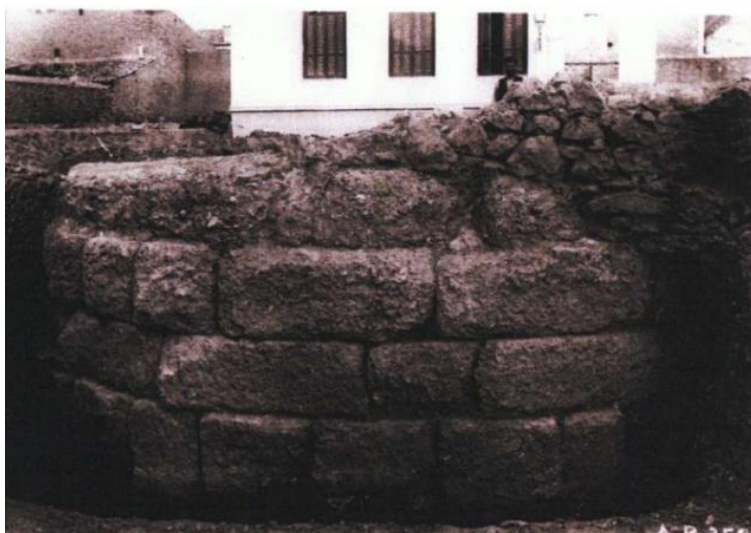

Εικόνα 50: Χάρτης – Θέση στην οδό Ερεχθείου. Η πορεία του τείχους και του προτειχίσματος, σχέδιο Μ. Κατσιάνης πηγή: <https://dipylon.org/>

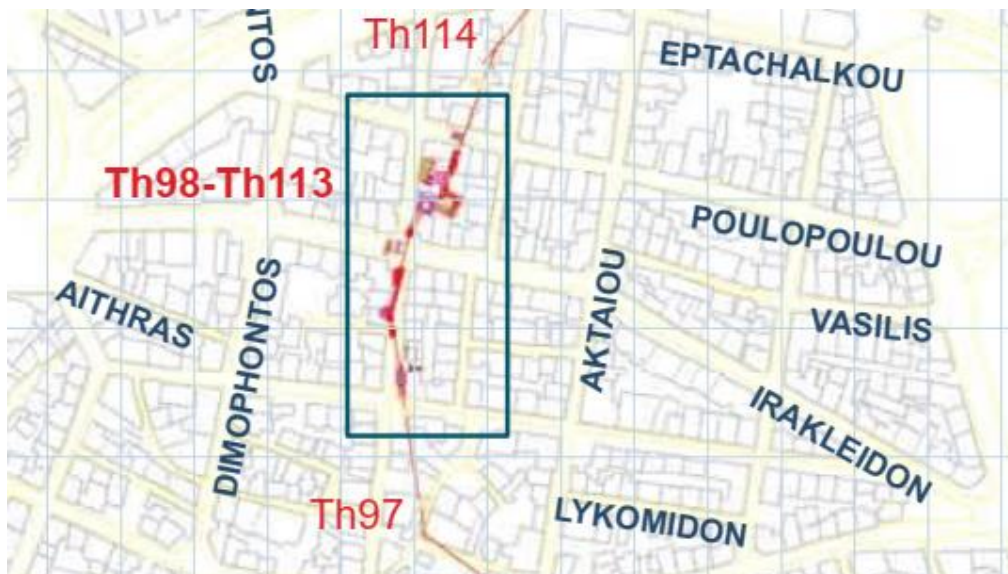
2.3.10.Ερυσίχθονος 20-24

Στο σημείο αυτό πραγματοποιήθηκε το 1907 σωστική ανασκαφή, υπό τον Γερμανό Noack. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα που βρέθηκαν ταυτίστηκαν ως τμήμα του θεμιστόκλειου περιβόλου. Στην αρχαιολογική σκαπάνη, βρέθηκαν και κατάλοιπα ενός μεταγενέστερου πύργου. Στον αριθμό 29 της ίδιας οδού, διατηρούνται τμήματα του τείχους και τα θεμέλια πύργου, τα οποία είναι επισκέψιμα μόνο από ερευνητές. Τα παραπάνω ευρήματα χρονολογούνται τον 4ο αιώνα π.Χ.⁵⁸

⁵⁸ Θεοχαράκη Α., ο.π., σελ. 321

Εικόνα 51 Κατάλοιπα πύργου στην οδό Ερυσίχθονος 20-24 πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του Γερμανικού Ινστιτούτου Αθηνών. Στο κάτω μέρος της εικόνας, η διαμόρφωση του χώρου μετά το πέρας της ανασκαφή

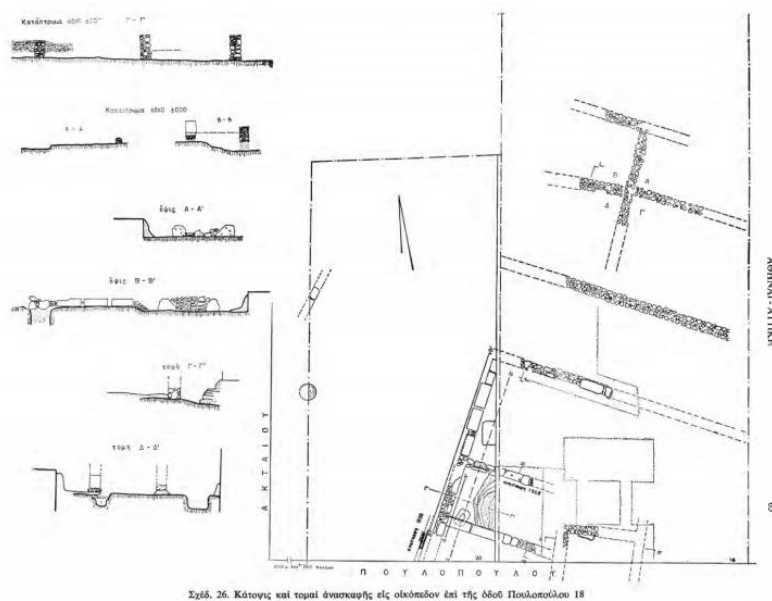

Εικόνα 52: Χάρτης – Θέση Τείχους στην οδό Ερεσίχθονος. Απομόνωση Λεπτομέρειας
Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.

2.3.11. Ηλία Πουλοπούλου

Στον αριθμό 18 της συγκεκριμένης οδού, στο τότε οικόπεδο, το οποίο αποτελούσε ιδιοκτησία του Εμμ. Δουνάκη, αποκαλύφθηκε στη δυτική μεσοτοιχία η συνέχεια ελληνιστικής οικίας. Κατόπιν, αποκαταστάθηκε η Β.Δ. γωνία του ελληνιστικού κτηρίου. Η νότια πλευρά του παραμένει σήμερα κάτω από το οδόστρωμα.⁵⁹

⁵⁹ Αλεξανδρή Όλγα (1970), Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 (1969), Αθήνα, σελ 64

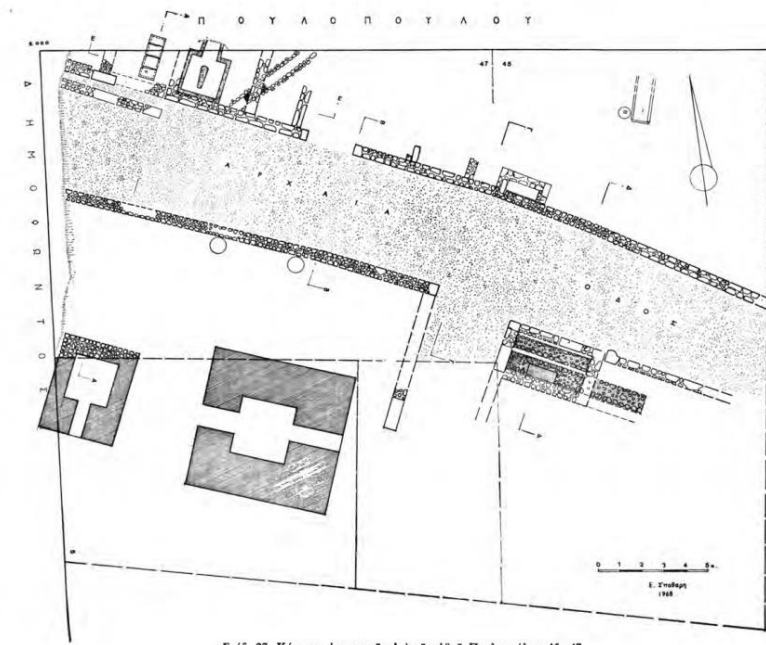
Εικόνα 53: Κάτοψη και τομή στο οικόπεδο της οδού Πουλοπούλου 18, πηγή: Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969

Το 1988 έγινε ανασκαφή στην οδό Η. Πουλοπούλου στον αριθμό 37, λόγω της ανέγερσης πολυκατοικίας. Η παλαιά οικία που υπήρχε εκεί επρόκειτο να κατεδαφιστεί. Οι αρχαιολόγοι ανακάλυψαν τότε, ότι η οικία η οποία προϋπήρχε της πολυκατοικίας, είχε στα θεμέλιά της τμήματα του αρχαίου τείχους.⁶⁰

Στα όμορα οικόπεδα στους αριθμούς 45 (ιδιοκτησία Χαρβαλιά) -47 (ιδιοκτησία Κολοβού), η ανασκαφή έφερε στο φως τμήμα της οδού που οδηγούσε στις Πειραιϊκές Πύλες⁶¹.

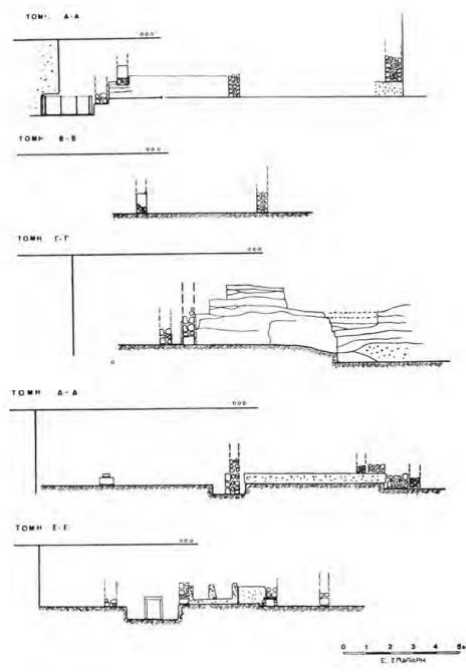
⁶⁰ Θεοχαράκη Α., 2007, ο.π., σελ. 333

⁶¹ Αλεξανδρή Όλγα (1970), Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 (1969), Αθήνα, σελ. 64

Σχέδ. 27. Κάτωφης ανασκαφής επί της οδού Πουλοπούλου 45 -47

Εικόνα 54: Κάτοψη ανασκαφής στην οδό Η. Πουλοπούλου 45 -47, πηγή: Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969

Εικόνα 55: Τομές στην οδό Η. Πουλοπούλου 45 -47 πηγή: Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969

2.3.12. Ηρακλειδών 50

Στη συγκεκριμένη αποκαλύφθηκε η λεγόμενη Πειραική Πύλη του τείχους. Πρόκειται για τύπο πύλης με εσωτερική αυλή. Τμήμα της αρχαίας οδού η οποία πριν θεμελιωθεί η Πύλη περνούσε από εδώ και συνέδεε τον Πειραιά με την Αρχαία Αγορά, η χρήση της άρχισε στους γεωμετρικούς χρόνους και συνεχίστηκε έως τους ελληνιστικούς. Η πύλη ανοίχτηκε πάνω στη θέση παλαιότερου επιχωματωμένου χειμάρρου, καθώς και άλλες πύλες του κλασικού.⁶² Η θέση των Πειραικών Πυλών είχε αρχικά καθοριστεί στη διασταύρωση των οδών Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών λίγο νοτιότερα αλλά κοντά στην πραγματική θέση από τις ανασκαφικές έρευνες του I. Noak καθόρισε για πρώτη φορά τη θέση των Πειραικών Πυλών στο εν λόγω σημείο⁶³.

2.4.Κριτική Αξιολόγηση

Αναλύθηκαν παραπάνω κάποια σημαντικά στοιχεία για τις περιοχές των υπολειμμάτων του Θεμιστόκλειου Τείχους. Σε αυτό το σημείο θα γίνει αξιολόγηση των αρχαιολογικών καταλοίπων, αλλά και ανάλυση σχετικά με το που θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα για να αναπτυχθεί δίκτυο πεζοδρόμων σε ακτίνα γύρω από αυτό, προκειμένου να συνδεθεί με τα υπόλοιπα αρχαιολογικά μνημεία.

Καταρχήν αποκλείονται (ως πρώτο φίλτρο) τα μη επισκέψιμα σημεία, καθώς εξ ορισμού θεωρούνται σημεία μικρότερης βαρύτητας από πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική άποψη. Για τις 16 ομάδες επισκέψιμων σημείων μορφώνεται μια ποιοτική αξιολόγηση κριτηρίων που είναι τα ακόλουθα:

- 1.Είναι εφικτή η συλλογή απαραίτητων στοιχείων για την εν λόγω περιοχή; (πχ. για την περιοχή στην οδό Μητροπόλεως δεν ήταν στην παρούσα φάση διαθέσιμα τόσα στοιχεία)
- 2.Είναι εφικτή η διαμόρφωση πεζοδρομήσεων στις διάφορες δραστηριότητες του επιλεγμένου μέρους; (πχ η περιοχή του Ολυμπίειου δεν είναι η εφικτή η

⁶² Θεοχαράκη Α., 2007, ο.π., σελ. 336

⁶³ I. Τραυλος, Pictorial Dictionary of Ancient Athens, σελ. 159

Μαρία -Ζωή Γαζή

πεζοδρόμηση σε κανέναν όμορο δρόμο, καθώς είναι όλες σημαντικές οδικές αρτηρίες που θα δημιουργούσαν κυκλοφοριακή συμφόρηση στην πόλη. Ο μόνος δρόμος που ήδη σε πειραματικό στάδιο έχει μετατραπεί σε «υβριδικό» πεζόδρομο στην περιοχή αυτή η Λεωφόρος Βασιλίσσης Όλγας, αλλά τα πρώτα δείγματα καταδεικνύουν ότι η κυκλοφοριακή συμφόρηση ακόμα και με την αποκοπή αυτής της λεωφόρου από το οδικό δίκτυο δημιουργεί υπέρμετρη κυκλοφοριακή πίεση και ενδεχομένως να επανέλθει στο μέλλον σε καθεστώς κανονικής ή έστω ήπιας κυκλοφορίας). Σημειώνεται πως η αιτιολόγηση γιατί η πεζοδρόμηση αποτελεί μια κεντρική ενέργεια για την ανάδειξη των τειχών, αναλύεται στο κεφάλαιο 3 όπου αφενός εξετάζονται σε βιβλιογραφικό επίπεδο οι ενέργειες ανάδειξης αρχαιοτήτων, όταν βρίσκονται σε εμπλοκή με τον αστικό ιστό και αφετέρου, δίδονται συγκεκριμένα παραδείγματα από την Ελλάδα και το εξωτερικό πετυχημένων πρακτικών ανάδειξης αρχαίων τειχών, όπου η πεζοδρόμηση αποτέλεσε στις περισσότερες των περιπτώσεων κεντρικό πυλώνα της συνολικής προσπάθειας.

3. Ποιες από τις ανωτέρω περιοχές, πέραν του αρχαιολογικού και ιστορικού περιεχομένου των πεζοδρομήσεων, έχουν μεγαλύτερες ανάγκες για αναβάθμιση όσον αφορά το βιοτικό επίπεδο, την επισκεψιμότητα, την εμπορική δραστηριότητα. Ένα παράδειγμα στο κριτήριο αυτό είναι η περίπτωση της οδού Κολοκοτρώνη, η οποία κρίθηκε ότι μπορεί να πεζοδρομηθεί σε δεύτερο χρόνο, καθώς ήδη είναι μια πολυσύχναστη οδός, με αρκετά σημαντική εμπορική δραστηριότητα, ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο για τους κατοίκους της περιοχής, εν αντιθέσει με άλλες περιοχές του ιστορικού κέντρου απ' όπου περνάει το Θεμιστόκλειο Τείχος και δεν έχουν αντίστοιχα ικανοποιητικά χαρακτηριστικά (π.χ η περιοχή των Πετραλώνων, ή ορισμένες οδοί στο Θησείο) και φαίνεται τα τελευταία χρόνια να έχουν υποβαθμιστεί από κοινωνικοοικονομικής άποψης.

4. Η αναγκαιότητα να διαπιστωθεί σε ποιες από τις περιοχές τα αρχαιολογικά ευρήματα συντηρούνται ήδη με ικανοποιητικό τρόπο και που είναι με πλημμελή συντήρηση. Θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα σε περιοχές (εκτός των άλλων) στις οποίες παρατηρείται, ότι τα μνημεία είναι εξόχως εκτεθειμένα και διατρέχουν κίνδυνο ανεπανόρθωτης ζημίας, αν παραμείνουν σε αυτήν την κατάσταση και στο μέλλον. Για παράδειγμα, τα υπολείμματα του τείχους κοντά

στο Ολυμπείο, λόγω του εκτεταμένου χώρου πρασίνου και της αυστηρής φύλαξης, φαίνεται να βρίσκονται σε πολύ καλύτερη κατάσταση από εκείνα που είναι διασκορπισμένα σε οδούς όπως η Ηρακλειδών. Στα πλαίσια αυτού του κριτηρίου επιλογής, θεωρήθηκε αναγκαία η επιτόπου αυτοψία (πέραν των διαθέσιμων βιβλιογραφικών στοιχείων) σε αρκετά εκ των σημείων που προαναφέρθηκαν, για να διαπιστωθεί η υφιστάμενη κατάσταση των αρχαιολογικών υπολειμμάτων.

Στην επόμενη ενότητα παρουσιάζονται τα ευρήματα της αυτοψίας στα σημεία αυτά.

2.5.Αξιολογήσεις θέσεων ευρημάτων

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αναλυθεί η κατάσταση των ευρημάτων του τείχους σε κάθε ορατό σημείο όπου βρίσκεται.

2.5.1.Περιοχή Κεραμεικού

Το σωζόμενο τμήμα του Θεμιστόκλειου Τείχους στον Κεραμεικό, βρίσκεται μέσα στον αρχαιολογικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, στον αρχαιολογικό χώρο βρίσκεται σήμερα το μεγαλύτερο ορατό τμήμα του τείχους. Καθώς το τείχος βρίσκεται μέσα σε έναν από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Αθήνας, (καθώς το νεκροταφείο του Κεραμεικού είναι ένα από τα πρωιμότερα της πόλης) η ανάδειξη του τμήματος είναι πλήρως ικανοποιητική. Στον χώρο υπάρχουν πινακίδες, οι οποίες πληροφορούν τον επισκέπτη για την ιστορία του Θεμιστόκλειου Τείχους, καθώς και για τη γενικότερη ιστορία του αρχαιολογικού χώρου. Επιπλέον, η συντήρησή του είναι η δέουσα, καθώς δεν παρατηρούνται καταστροφικές φθορές (π.χ. υγρασία)

Εικόνα 56: Τμήμα του Θεμιστόκλειου τείχους στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού, παρατηρείται πως σώζεται-διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση,
πηγή:<https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fel.wikipedia.org>

2.5.2.Αγίων Ασωμάτων 22 και Διπύλου 12-14

Στο συγκεκριμένο σημείο, τα αρχαιολογικά ευρήματα βρίσκονται εντός του Μουσείου Ισλαμικής τέχνης (Μουσείο Μπενάκη). Τα ευρήματα στο συγκεκριμένο χώρο, είναι διατηρημένα σε αρκετά καλή κατάσταση, ενώ το φυσικό φως τα αναδεικνύει ακόμα περισσότερο. Ο επισκέπτης εδώ, έχει τη δυνατότητα να δει τα κατάλοιπα από πολύ κοντά.

2.5.3.Αιόλου και Σοφοκλέους

Πρόκειται για μια από τις καλύτερες περιπτώσεις ανάδειξης και διατήρησης των ευρημάτων, καθώς παραμένουν ορατά τα περισσότερα ευρήματα. Στο σημείο υπάρχει ενημερωτική πινακίδα που κατατοπίζει τον επισκέπτη για το τι βλέπει. Επιπλέον, η ανέγερση του κτηρίου της Εθνικής Τράπεζας συνδιαλέγεται με τα ευρήματα, καθώς ο αρχιτέκτονας M. Botta, υλοποίησε ένα κτήριο το οποίο συμβαδίζει με την αρχαία τοιχοποιία.

Εικόνα 57: Προβολή υπολειμμάτων Θεμιστόκλειου στη διασταύρωση Αιόλου και Σοφοκλέους (προσωπικό αρχείο)

2.5.4.Δραγατσανίου 6

Το συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αρχαιολογικών καταλοίπων, τα οποία έχουν ενσωματωθεί στον φέροντα οργανισμό. Διατηρείται σε καλή κατάσταση, παρόλο που για χρόνια είχε παραμείνει αφύλακτο και εκτεθειμένο σε ρύπους, καθώς από τη στοά περνούσαν δίκυκλα οχήματα. Αξίζει να σημειωθεί, πως σήμερα έχουν κλείσει όλα τα καταστήματα στη στοά και λειτουργούν ως αποθήκες. Μαζί με τη εγκατάλειψη των καταστημάτων έχει αρχίσει να επέρχεται και η εγκατάλειψη του ίδιου του τείχους, καθώς η συντήρησή-καθαριότητά του σήμερα είναι ελλιπής. Τέλος, η έλλειψη ενημερωτικής πινακίδας στον εξωτερικό χώρο της στοάς, αποτελεί σημαντική έλλειψη, εφόσον τίποτα δεν προϋδεάζει τον περαστικό ότι σε εκείνο το σημείο βρίσκεται ένα μεγάλο σωζόμενο τμήμα της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης.

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ» 78

Εικόνα 58: Το εξωτερικό μέρος της στοάς, η έλλειψη ενημερωτικής πινακίδας δεν προϋδεάζει για την παρουσία τμήματος του Θεμιστόκλειου Τείχους, πηγή: διαδίκτυο

2.5.5.Πλατεία Κλαυθμώνος

Στην πλατεία Κλαυθμώνος παρατηρείται, ότι η συντήρηση των ευρημάτων δεν είναι η δέουσα. Σκοπός της μεταφοράς των ευρημάτων στον εξωτερικό χώρο της πλατείας ήταν "η μάλλον καλαισθητή και πρόσφορη διευθέτησή τους στο χώρο, ώστε ν' αποτελέσουν διακοσμητικό στοιχείο και ιστορική μνήμη"⁶⁴. Ωστόσο, αυτός ο τρόπος αντιμετώπισης των αρχαιοτήτων επέφερε αρκετά προβλήματα συντήρησης στο τείχος, καθώς παραμένει εκτεθειμένο σε εξωτερικό χώρο και συνεπώς εκτεθειμένο στις εκάστοτε καιρικές συνθήκες, αλλά και στη ρύπανση λόγω των οχημάτων. Επιπλέον, παρατηρείται ότι τα ευρήματα έχουν καλυφθεί σε μεγάλο βαθμό από την υπάρχουσα βλάστηση στην πλατεία. Τέλος, η απουσία ενημερωτικής πινακίδας δεν διευκολύνει στο να κατανοήσει ο επισκέπτης τι ακριβώς είναι τα συγκεκριμένα ευρήματα.

Σε όχι ιδιαίτερα καλή κατάσταση παραμένουν και τα κατάλοιπα του τείχους στον υπόγειο χώρο στάθμευσης, που υπάρχει στην πλατεία. Τόσο η ρύπανση από τα αυτοκίνητα, όσο και η ελλιπής συντήρηση των αρχαιολογικών καταλοίπων αποτελούν αιτίες για τη φθορές που έχουν προκληθεί σε αυτά.

⁶⁴ Παυλόπουλος, Κ., Προϊστάμενος της Γενικής Διεύθυνσης οικισμού, Υπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος, βλ. Αρχείο Γ' ΕΠΚΑ, Φ1/10Α 28700/1629 30-9-1980.

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 59: Ο υπόγειος χώρος στάθμευσης στην πλατεία Κλαυθμώνος, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω

2.5.6. Μητροπόλεως 15-17

Στην οδό Μητροπόλεως 15-17, εκεί όπου άλλοτε ήταν το Υπουργείο Παιδείας, σήμερα βρίσκεται ένα κεντρικό ξενοδοχείο, στο υπόγειο του οποίου διατηρούνται σήμερα αρχαιολογικά κατάλοιπα της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης. Παρόλο που τα ευρήματα είναι μέσα σε ένα ξενοδοχείο, η πρόσβαση είναι αρκετά εύκολη, αφού ο επισκέπτης μπορεί να έχει ελεύθερη πρόσβαση στα ευρήματα αυτά, τα οποία είναι αρκετά καλά συντηρημένα.

2.5.7.Ολυμπιεών

Τα κατάλοιπα του Θεμιστόκλειου Τείχους στη συγκεκριμένη περίπτωση, βρίσκονται σε έναν αρχαιολογικό χώρο, ο οποίος περιλαμβάνει τον ναό του Ολυμπίου Διός, καθώς και την πύλη του Αδριανού. Ως εκ τούτου, υπάρχει ενημερωτική πινακίδα, όπου προσανατολίζει τον επισκέπτη για την οχύρωση. Η κατάσταση των αρχαιολογικών καταλοίπων είναι ικανοποιητική.

Εικόνα 60: Είσοδος αρχαιολογικού χώρου στο Ολυμπείο που περιλαμβάνει υπολείμματα του Θεμιστόκλειου τείχους και της Πύλης του Αδριανού πηγή: Προσωπικό Αρχείο

2.5.8. Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση

Το τείχος στο συγκεκριμένο σημείο δεν έχει αναδειχθεί. Η απουσία ενημερωτικής πινακίδας δεν προϋδεάζει τον επισκέπτη για την παρουσία αρχαιολογικών καταλοίπων στη συμβολή των οδών.

Εικόνα 61: Απουσία κάποιας ένδειξης για την παρουσία καταλοίπων στη συμβολή των οδών Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση, Πηγή: Google Earth, λήψη φωτογραφίας 2019

2.5.9. Παρθενώνας

Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί το δεύτερο παράδειγμα περίπτωσης, όπου τα ευρήματα του τείχους βρίσκονται στον υπόγειο χώρο ενός

ξενοδοχείου. Τα κατάλοιπα είναι σε αρκετά καλή κατάσταση και έχουν αναδειχθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Ο κάθε ενδιαφερόμενος έχει τη δυνατότητα να εισέλθει στο ξενοδοχείο για να δει τα ευρήματα, τα οποία βρίσκονται στον ημιυπόγειο χώρο του. Εκεί υπάρχει πινακίδα, η οποία κατατοπίζει τον επισκέπτη για το τείχος. Το τείχος είναι προστατευμένο με υαλοπίνακα.

2.5.10. Λόφος Φιλοπάππου

Στο λόφο ο επισκέπτης συναντάει τμήμα του τείχους. Τα ευρήματα εδώ είναι σε καλή κατάσταση, ενώ υπάρχει και πινακίδα η οποία ενημερώνει τον περαστικό για το τμήμα του διατειχίσματος.

Εικόνα 62: Σωζόμενο τμήμα του διατειχίσματος στο λόφο, πηγή: *city-of-athens.com*

2.5.11. Πνύκα -Λόφος Μουσών

Στο συγκεκριμένο σημείο, είναι δύσκολο κανείς να ξεχωρίσει τα κατάλοιπα. Η κατάσταση των ευρημάτων μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική, αλλά η έλλειψη ενημερωτικής πινακίδας, αποτελεί σοβαρή έλλειψη.

2.5.12. Ηρακλειδών 54

Πρόκειται για μια εκ των περιπτώσεων, όπου τα αρχαιολογικά κατάλοιπα είναι επί του οδοστρώματος, στην πεζοδρομημένη οδό Ηρακλειδών, επί των γραμμών του παλαιού τραμ. Το σωζόμενο τμήμα, προστατεύεται από ένα

Μαρία -Ζωή Γαζή

κιγκλιδωμα και η πρόσβαση σε αυτό, γίνεται μέσω μιας μικρής σκάλας. Ωστόσο, η ανάδειξή του δεν είναι η δέουσα, καθώς η πυκνή βλάστηση σε συνδυασμό με τους κάδους απορριμμάτων, οι οποίοι εφάπτονται στα κιγκλιδώματα καλύπτουν ένα σημαντικό μέρος των καταλοίπων.

Εικόνα 63: Τα κατάλοιπα στην οδό Ηρακλειδών, πηγή: προσωπικό αρχείο

2.5.13.Ερυσίχθονος

Η οδός Ερυσίχθονος τέμνει τις οδούς Νηλέως και Ηρακλειδών. Στον αριθμό 29, στο υπόγειο πολυκατοικίας, έχει εντοπιστεί ένα αρκετά μεγάλο τμήμα της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, παρατηρείται μια εγκατάλειψη του τείχους καθώς η κατάσταση στην οποία διατηρείται δεν είναι η δέουσα. Στο τμήμα αυτό, έχει τοποθετηθεί σιδερένια κατασκευή περιφερειακά της πολυκατοικίας, με σκοπό να γίνεται ορατό. Ωστόσο, η απουσία ενημερωτικής πινακίδας, γίνεται ιδιαίτερα αισθητή, καθώς τίποτα δεν

προϊδεάζει τον διερχόμενο ότι τα συγκεκριμένα αρχαιολογικά κατάλοιπα αποτελούσαν τμήμα της αρχαίας Αθηναϊκής οχύρωσης.

Ως και τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα υπήρχαν αρκετά εμφανή κατάλοιπα στην οδό. Το τμήμα αυτό του δρόμου ήταν ευδιάκριτο στην αποτύπωση των καταλοίπων των Curtius - Kaupert και παρέμεινε ορατό ως την εποχή του Judeich⁶⁵.

Το 1907, εποχή κατά την οποία ο Noack πραγματοποιεί τις έρευνές του, είναι ορατά λίγα σωζόμενα τμήματα του τείχους στο βόρειο τμήμα στη συμβολή των οδών Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών, λόγω του ότι σταδιακά η πόλη αρχίζει να οικοδομείται⁶⁶. Το 1953 γίνονται έρευνες με σκοπό την αποκάλυψη της συνέχειας του τείχους. Στη συμβολή των οδών Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών, ανακαλύφθηκαν λείψανα, τα οποία ταυτίστηκαν με λείψανα πύργου, χωρίς όμως οι έρευνες να έχουν κάποια συνέχεια. Σύμφωνα με τον Θρεψιάδη, πρόκειται για πύργο, αντίστοιχο με αυτόν που έφεραν στο φως οι έρευνες του Noack⁶⁷. Στη συμβολή των οδών Ερυσίχθονος 31 και Νηλέως γίνεται αναφορά για συνέχεια του τείχους. Η πληροφορία προέρχεται από τις ανασκαφές του Noack, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν το 1907. Ο Noack αναφέρει ότι στον δρόμο αυτόν διακρινόταν η νότια πλευρά του τείχους⁶⁸.

Από διοικητικό αρχείο της Γ' Εφορείας, πληροφορούμαστε για τμήμα της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης στην οδό Ερυσίχθονος 15, το οποίο επρόκειτο να διατηρηθεί μετά την αρχαιολογική σκαπάνη του 1965. Εντούτοις, το 1978 διαπιστώθηκε ότι το σωζόμενο τμήμα του τείχους είχε αλλοιωθεί σε τέτοιο βαθμό, με αποτέλεσμα να μην είναι ούτε ορατό ούτε επισκέψιμο.

Το 1966 -67 δόθηκε έμφαση στην ανάγκη επισκεψιμότητας, σωζόμενου τμήματος του τείχους, το οποίο βρίσκεται στη συμβολή των οδών Ερυσίχθονος

⁶⁵Θεοχαράκη Αννίτα (2007), *Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος. Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης*, (διδακτορική διατριβή στο Ε.Κ.Π.Α. - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας) ανακτήθηκε 3.12.2019 από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24494#page/1/mode/2up> Αθήνα σελ. 127

⁶⁶Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π. σελ. 138

⁶⁷Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π. σελ. 141 - 147

⁶⁸Θεοχαράκη Αννίτα, 2007, ο.π. σελ. 498

29 και Νηλέως, με τη δημιουργία ελεύθερου ανοίγματος. Ορατό παραμένει ως σήμερα το τμήμα αυτό, το οποίο βρίσκεται στο υπόγειο της οδού.

Εικόνα 64: Υφιστάμενη κατάσταση στην οδό Ερυσίχθονος. Αισθητή γίνεται η έλλειψη σήμανσης, πηγή: προσωπικό αρχείο

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΑΡΧΑΙΩΝ ΤΕΙΧΩΝ

3.1.Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετασθούν οι μεθοδολογίες, οι οποίες ακολουθούνται σε πόλεις του εξωτερικού και της Ελλάδας για την διατήρηση και ανάδειξη των αρχαίων τειχών τους. Με γνώμονα τις ενέργειες, που έχουν ληφθεί σε αυτές τις πόλεις, θα μορφωθεί ένα πολύ συγκεκριμένο πλάνο και για την περίπτωση του Θεμιστόκλειου Τείχους στην περιοχή μελέτης (Θησείο). Το υλικό που συλλέχθηκε στα πλαίσια της παρούσας ενότητας, βασίζεται αφενός στα πρακτικά του συνεδρίου της UNESCO στη Siena της Ιταλίας (2017) με γενικό τίτλο «*Walled Cities & Open Societies : Managing Historic Walls in Urban World Heritage Properties*» και αφετέρου σε ελληνική και ξένη βιβλιογραφία, η οποία συλλέχθηκε για το σκοπό αυτό.

Όσον αφορά το συνέδριο της Unesco και τα πρακτικά αυτού που χρησιμοποιήθηκαν, αυτό επιλέχτηκε προς μελέτη στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, καθώς αφορά αποκλειστικά στις δράσεις που έχουν λάβει πόλεις περικλειστές με ιστορικά τείχη (ή μέρος αυτών) προκειμένου να αναδείξουν και να προστατεύσουν τα τείχη αυτά ως μέρος της πολιτιστικής τους κληρονομιάς. Οι πόλεις που επιλέχθηκαν, από τα πολλά παραδείγματα του εν λόγω συνεδρίου, αφορούν πολιτιστικά και οικονομικά κέντρα των αντίστοιχων χωρών, όπου ενυπάρχει η πολιτιστική κληρονομιά και η έντονη κοινωνική και οικονομική δραστηριότητα, είναι δηλαδή «ζωντανές» πόλεις ακριβώς όπως και η Αθήνα, συνεπώς απαιτείται ειδικός χειρισμός για την ανάδειξη των ιστορικών τειχών τους. Επιπλέον, αποτελούν όλες τουριστικούς πόλους έλξης, ακριβώς όπως και η περίπτωση της Αθήνας. Άρα κρίνονται κατάλληλες για αντιπαραβολή με την δική μας μελέτη περίπτωσης. Τέλος, καθώς και στην συγκεκριμένη περίπτωση γίνεται αναφορά σε χωροταξική και εννοιολογική ενοποίηση των θραυσμάτων του Θεμιστόκλειου Τείχους, το οποίο στην αρχική του μορφή «περίκλειε» την παλαιά πόλη των Αθηνών, κρίνεται σκόπιμη η ανασκόπηση των ενεργειών, οι οποίες έχουν γίνει στις πόλεις αυτές.

Ωστόσο, για την καλύτερη προσέγγιση του θέματος, θα επιλεγθούν και παραδείγματα ευρωπαϊκών πόλεων, τα τείχη των οποίων βρίσκονται εν υπογείω. Στόχος είναι η εύρεση αξιόπιστων παραδειγμάτων, των οποίων οι στρατηγικές μπορούν να εφαρμοστούν στα τμήματα της θεμιστόκλειας οχύρωσης, όπου εντοπίζονται σε υπόγειους χώρους.

Πέρα από τα ευρωπαϊκά παραδείγματα, τα οποία θα αναλυθούν εν συνεχεία, θα γίνει αναφορά και σε παραδείγματα από τον Ελλαδικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, θα γίνει αναφορά στην πόλη της Θεσσαλονίκης και στον τρόπο με τον οποίο έχουν αναδειχθεί τα τείχη της. Παράλληλα, θα αναλυθούν και οι δράσεις της ΕΑΧΑ. Στόχος είναι να αναλυθούν οι στρατηγικές ανάδειξης των εκάστοτε αρχαιολογικών χώρων, ώστε να γίνει κριτική αξιολόγηση για το αν μπορούν να εφαρμοστούν και στην περίπτωση ανάδειξης του θεμιστόκλειου τείχους στην περιοχή του Θησείου.

3.2. Παραδείγματα Ευρωπαϊκών πόλεων με υπέργεια τείχη

3.2.1 York – Ηνωμένο Βασίλειο

Εικόνα 65: Bootham Bar, Τείχη της Υόρκης

Η περιοχή Τοπικής Αυτοδιοίκησης της Πόλης του Γιόρκ καλύπτει περίπου 272 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Χαρακτηρίζεται από μια συμπαγή αστική περιοχή που περιβάλλεται από πολλούς μικρούς οικισμούς. Το 2010 υπέβαλε αίτηση για να εγγραφεί στη νέα βρετανική λίστα των παγκόσμιων κληρονομιών. Παρόλο που δεν ήταν επιτυχές το εγχείρημα της εγγραφής στην εν λόγω λίστα, η ομάδα εμπειρογνομόνων ενθάρρυνε την Υόρκη να υποβάλει μια αναθεωρημένη αίτηση όταν επανεξεταστεί η βρετανική πιλοτική λίστα. Ο πλούτος των ιστορικών αξιοθέατων της πόλης αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της οικονομίας των επισκεπτών της πόλης.

Τα τείχη της πόλης της Υόρκης έχουν μήκος περίπου 3,5 χλμ. Υπάρχουν 45 πύργοι, πέντε μεγάλες πύλες, μια μικρή πύλη και 10 καμάρες του 18^{ου} αιώνα ή λίγο μεταγενέστερες, συμπεριλαμβανομένων δύο μοναδικών σιδηροδρομικών γεφυρών. Τα τείχη του York City αντιπροσωπεύουν τη μεγαλύτερη, πιο ολοκληρωμένη άμυνα πόλης στο Ηνωμένο Βασίλειο. Επίσης υπάρχει μια δεύτερη υποομάδα τειχών του 13^{ου} αιώνα, τα οποία σχηματίζουν τον περίμετρο του περιβόλου της Αγίας Μαρίας.

Τα πρώτα ιστορικά στοιχεία για την οχύρωση της πόλης χρονολογούνται κατά τη Ρωμαϊκή εποχή, όταν και έγινε στην Υόρκη η άφιξη της Ρωμαϊκής ένατης λεγεώνας το 71 μ.Χ. και κατασκευάστηκε φρούριο για προστασία της λεγεώνας αυτής. Στην μετα-ρωμαϊκή περίοδο, πριν από τους Βίκινγκ (410 μ.Χ. έως το 876 μ.Χ.) δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία για την ανάπτυξη ή την προσαρμογή των αμυντικών έργων γύρω από τον ιστορικό πυρήνα. Κατά τη διάρκεια του 9^{ου} και του 10^{ου} αιώνα, είναι πιθανό ότι έγιναν κομβικές επεκτάσεις στα αμυντικά έργα. Οι μεσαιωνικές άμυνες αναδύονται με τη μορφή με την οποία υπάρχουν σήμερα στο σύγχρονο αστικό τοπίο από τον 11ο αιώνα και μετά.

Οι κύριες πύλες στον ιστορικό πυρήνα (εκτός από το Monk Bar) είναι όλες κατασκευασμένες από πέτρα στις αρχές του 12ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια του 13^{ου} και του 14^{ου} αιώνα οι γραμμές άμυνας ολοκληρώνονται με την προσθήκη πέτρινων τειχών στην κορυφή του προμαχώνα.

Το 1212 μ.Χ., το St. Marys Abbey (Αββαείο Αγίας Μαρίας) έλαβε άδεια να χτίσει τείχη. Τα τείχη γύρω από το μοναστήρι χρονολογούνται από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα και αντιπροσωπεύουν τόσο έναν εκκλησιαστικό περίβολο όσο και

ένα επιπλέον αμυντικό χαρακτηριστικό στη βόρεια πλευρά της ιστορικής πόλης. Μόλις το 1644 μ.Χ. και κατά την πολιορκία του Γιόρκ κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου χρησιμοποιήθηκαν σωστά τα τείχη για τις αμυντικές τους ιδιότητες.

Το 1800, η Εταιρεία της Υόρκης αποφάσισε να κατεδαφίσει τα Τείχη και παρά την άρνηση της άδειας από τον Τζορτζ Γ΄, τρία πτερύγια και όλα τα προπύλαια με εξαίρεση αυτό στο Walmgate Bar κατεδαφίστηκαν. Αυτό οδήγησε σε υποστηρικτές για τη διατήρηση των τειχών που δημιούργησαν το York Footpath Association. Αυτή η ομάδα συγκέντρωσε χρήματα και επαναφέρει τμήματα των τειχών. Το 1855, το Συμβούλιο Υγείας πρότεινε την κατεδάφιση μεγάλου μέρους των τειχών για τη βελτίωση της τοποθεσίας. Υποστήριξαν ότι τα τείχη εμπόδισαν την ελεύθερη κυκλοφορία του αέρα και ως εκ τούτου αποτελούν κίνδυνο για την υγεία. Ωστόσο, αυτή η πρόταση δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Η Εταιρεία της Υόρκης αποκατέστησε επίσης μεγάλο μέρος των τειχών και των προπυλαίων κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Σήμερα τα τείχη αποτελούν βασικό πόλο έλξης για την πόλη και τα επισκέπτονται περίπου 1 εκατομμύριο άτομα το χρόνο. Οι στρατηγικές που ακολουθήθηκαν στην περίπτωση των τειχών της Υόρκης είναι οι ακόλουθες:

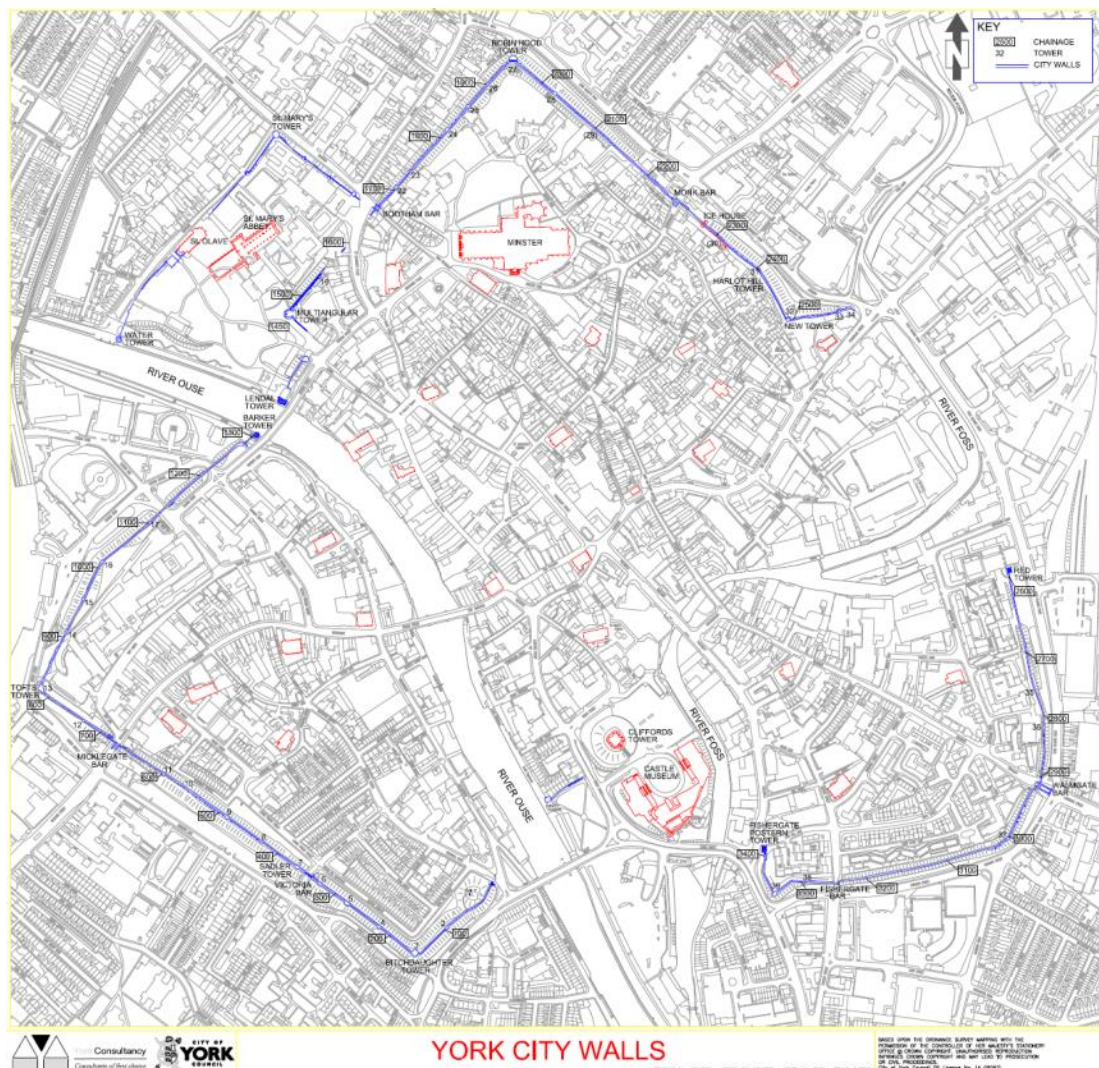
i) Να υπάρχει πρόσβαση για όλους είτε τουλάχιστον σε ένα τμήμα του υπάρχοντος τείχους ή σε ένα νέο τμήμα του wallwalk

ii) Η δημιουργία ενός εναλλακτικού περιπάτου στο ισόγειο γύρω από τα τείχη της πόλης - το Rampart Walk

iii) Ένα νέο κέντρο επισκεπτών City Walls - που θα δημιουργηθεί μέσω προσαρμοστικής επαναχρησιμοποίησης των ερειπίων του St Leonard και περίφραξης της περιοχής πίσω από το York Explore. Θα παρέχει κέντρο επισκεπτών, καφετέρια / εστιατόριο, πλατφόρμα προβολής σε επίπεδο στέγης εντός του Πολύγλωσσου Πύργου και πρόσβαση σε ένα νέο τμήμα πλήρως προσβάσιμου τοίχου.

iv) Ένα νέο σχέδιο ερμηνείας για τα τείχη της πόλης - να περιλαμβάνει τρισδιάστατο μοντέλο, επαυξημένη πραγματικότητα, εφαρμογή για κινητά, περιηγήσεις "πρόσβαση σε όλες τις περιοχές".

ν) Ένα πενταετές πρόγραμμα έρευνας που θα περιλαμβάνει όλα τα ακόλουθα: να συγκεντρωθούν όλα τα υπάρχοντα στοιχεία, να ψηφιοποιηθεί το αρχαιολογικό υλικό. να αναλάβει γεωφυσική έρευνα σε προμαχώνες, πλήθος φωτογραφιών και επαγγελματικά εναέρια δεδομένα για μοντελοποίηση 3D, εκσκαφή υπάρχοντων πληρωμένων με εδαφικά υλικά τάφρων, ανασκαφή νέων τάφρων, δημιουργία ενός προγράμματος καλλιτεχνικών εκδηλώσεων - οπτικών, μουσικών, θεατρικών - στο York City Walls που αναμένεται να κορυφωθεί το 2022 με ένα φεστιβάλ διάρκειας ενός μηνός.⁶⁹

Εικόνα 66: Χάρτης των τειχών του York και των τειχών του Saint Mary's Abbey

⁶⁹ Walled Cities and open Societies Managing Historic Walls in Urban World Heritage properties, Sienna Italy, 26 January 2017

3.2.2 Tallinn – Εσθονία

Οι οχυρώσεις της Παλιάς Πόλης του Ταλίν χωρίζονται σε δύο ζώνες, οι οποίες εξελίχθηκαν σε διαφορετικούς χρόνους και έχουν διαφορετικό χαρακτήρα: μεσαιωνική και πρώιμη-σύγχρονη εποχή. Το Ταλίν παρέμεινε συνεχώς οχυρωμένη πόλη από τον 13^ο έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το φρούριο Toompea αποτελούταν από το κάστρο του άρχοντα και την αριστοκρατική άνω πόλη. Το κάστρο έχει διατηρήσει εν μέρει τη μεσαιωνική του εμφάνιση και στοιχεία. Δεδομένου, ότι η άνω πόλη ήταν από φυσικής απόψεως καλά προστατευμένη από τον βράχο, η οχύρωσή της δεν ήταν πολύ εκτεταμένη και μόνο μερικά μικρά ίχνη τους σώζονται. Η Κάτω πόλη με το τείχος των 2,35 χλμ (ύψος 13–16 μ.), που είχε πολλούς και μεγάλους πύργους - συνολικά τουλάχιστον 46 από αυτούς -, ήταν μια από τις πιο οχυρωμένες πόλεις της περιοχής της Βαλτικής. Διατηρήθηκαν αξιόλογα τείχη 1,85 χλμ και 26 πύργοι άμυνας (πολλοί από αυτούς σχεδόν ανέπαφοι), καθώς και τα λεγόμενα μη αναγνωρισμένα κομμάτια του τείχους της πόλης κρυμμένα σε τείχη σπιτιών καθώς και υπόγεια. Το πιο εντυπωσιακό μέχρι σήμερα διατηρημένο τμήμα του είναι τρεις μεγάλοι προμαχώνες από τις τελευταίες δεκαετίες της περιόδου των Σουηδών.

Εικόνα 67: Άποψη του περιτειχισμένου μέρους της πόλης του Tallinn

Εικόνα 68: Σημερινή εικόνα της περιμέτρου των τειχών στο Tallinn

Εικόνα 69: Συνολικός χάρτης του περιτειχισμένου μέρους της πόλης του Tallinn

Εικόνα 70: Ένα αξιοσημείωτο μέρος τόσο των μεσαιωνικών οχυρώσεων όσο και των δωματίων σε χωματουργικά έργα έχουν καταστεί προσιτές στους επισκέπτες και έχουν δοθεί νέες λειτουργίες. Δύο παραδείγματα από το νότιο τμήμα: εξωτερική βεράντα του καφέ στον αμυντικό διάδρομο της πόλης και το μουσείο σκαλιστών πετρών σε προμαχώνες.:

Συνοπτικά, τα τείχη του Ταλίν συμπεριλαμβάνουν τις ακόλουθες δομές:

- στο κάστρο του Ταλίν βρίσκεται το κοινοβούλιο της Εσθονίας Riigikogu
- ορισμένα ερείπια των πύργων της άνω πόλης είναι ορατά
- το τείχος της πόλης ανήκει ως επί το πλείστον στην πόλη, από 26 διατηρημένους πύργους εκ των οποίων 19 ανήκουν στην πόλη, 3 στο κράτος και 4 ανήκουν σε ιδιώτες.
- λειτουργίες των πύργων:

1.μουσείο (3 από τους μεγαλύτερους πύργους)

2.ενοικιάζεται για ιδιωτικά μουσεία / εκθέσεις / αξιοθέατα

3.ενοικιάζεται για ανοιχτά εργαστήρια, ατελιέ τέχνης και γκαλερί, καφετέριες κ.λπ. (κυρίως εποχιακά).

4.μέρος μικρών συναυλιών, θεατρικών παραστάσεων (κυρίως εποχιακά).

5.εστιατόριο (1 ιδιόκτητος πύργος).

6.γραφεία (1 ιδιόκτητος πύργος) ή διαμερίσματα (2 πύργοι)

7.άδειο - σε αναμονή για λειτουργία και ανακαίνιση (μόνο οι πιο μεγάλοι και καλύτερα διατηρημένοι πύργοι)

Στο σχέδιο διαχείρισης, που εκπόνησε μετά το 2000 η κυβέρνηση της Εσθονίας για την αποκατάσταση και ανάδειξη των μνημείων της χώρας ένα ειδικό

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»93

κεφάλαιο έχει αφιερωθεί στις μεσαιωνικές οχυρώσεις καθώς και αυτές της σύγχρονης περιόδου. Στον τομέα των οχυρώσεων ορισμένοι σημαντικοί στόχοι / δράσεις είναι:

- Το τείχος της πόλης διατηρήθηκε για γενικούς διδακτικούς σκοπούς. Έχουν εμφανιστεί τα διάφορα ιστορικά στάδια. Αποκατάσταση του τείχους της πόλης (από το Τμήμα Πολιτισμού και Κληρονομιάς)
- Η καλή πρόσβαση στο τείχος της πόλης και οι οχυρώσεις είναι εγγυημένες. Άνοιγμα των διόδων του προμαχώνα (από το Τμήμα Πολιτισμού και Κληρονομιάς)
- Οι χώροι πρασίνου ακριβώς έξω από το Τείχος της Πόλης αποτελούν αναπόσπαστο και αισθητικά και λειτουργικά ολόκληρο χώρο αναψυχής
- Αναζωογόνηση ορισμένων πάρκων στην περιοχή της πράσινης ζώνης μαζί με την απογραφή του υπάρχοντος πρασίνου και την κατάρτιση σχεδίου δράσης για την πράσινη ζώνη του προμαχώνα (από το Τμήμα Περιβάλλοντος)
- Από την άποψη της διατήρησης και της προβολής του Τείχους της Πόλης είναι ζωτικής σημασίας να διασφαλιστεί η τακτική συντήρηση και να βελτιωθεί η προσβασιμότητα.⁷⁰

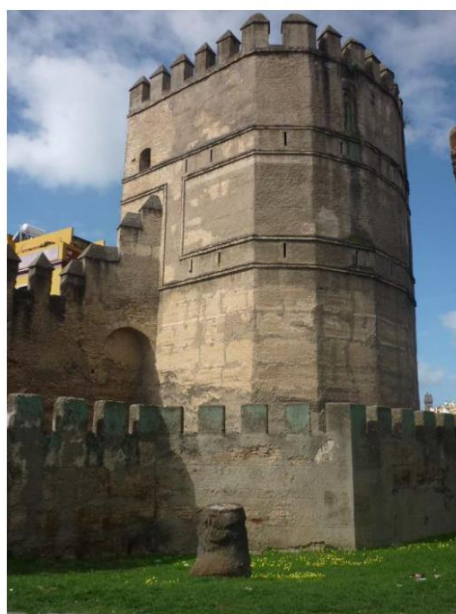
Εικόνα 71: Τείχος της πόλης της οδού Laboratooriumi και Tornide väljak («Η Πλατεία των Πύργων») από έξω και μέσα: μερικοί από τους πύργους έχουν νέες στέγες. διάδρομοι - σε αυτό το τμήμα ήταν για πρώτη φορά στο Ταλίν που ανακατασκευάστηκαν το 1960 - επιτρέπουν την επίσκεψη πολλών πύργων ταυτόχρονα

⁷⁰ Walled Cities and open Societies Managing Historic Walls in Urban World Heritage properties, Sienna Italy, 26 January 2017

3.2.3 Σεβίλλη – Ισπανία

Η Σεβίλλη θα φτάσει στη μέγιστη αστική της έκφραση κατά την Αρχαιότητα όντας τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, αποκτώντας σύντομα τις βασικές υποδομές όλων των κλασικών πόλεων, ειδικά των οχυρώσεων, της διάταξης και των δημόσιων κτιρίων. Η μεγάλη ανάπτυξη πραγματοποιήθηκε μεταξύ του 1^{ου} και 2^{ου} αιώνα μ.Χ. Ωστόσο, από τον 3^ο αιώνα μ.Χ., η πτώση του εμπορίου και η επακόλουθη λιμενική δραστηριότητα προκάλεσαν τη συρρίκνωση της κατεχόμενης από τους Άραβες περιοχής της πόλης και την οργάνωση με βάση άλλα αστικά πρότυπα.

Μετά από σταδιακές ανακατανομές του πληθυσμού της Ισπανίας κατά τη διάρκεια των τελευταίων αιώνων του Μεσαίωνα, η ανακάλυψη της Αμερικής και τα επακόλουθα οφέλη της πόλης που έγινε το λιμάνι των Ινδιών, θα την καταστήσουν μία από τις πιο πυκνοκατοικημένες πόλεις της Ευρώπης μεταξύ του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα. Ιδιαίτερης σημασίας ήταν τα πολυάριθμα θρησκευτικά κτήρια, τα οποία αναγέρθηκαν στην πόλη, φθάνοντας στη δημιουργία του όρου πόλη-μοναστήρι.

Εικόνα 72: Άποψη της σημερινής κατάστασης των τειχών της Σεβίλλης

Εκτός από τις αμυντικές λειτουργίες και την αστική οριοθέτηση, τα τείχη εκπλήρωσαν μέχρι τον 19^ο αιώνα ένα κρίσιμο έργο προστασίας, από τις πλημμύρες του ποταμού Γκουανταλκιβίρ. Όπως και στις περισσότερες από τις

σύγχρονες περιτειχισμένες πόλεις, τα τείχη είναι ένα από τα τουριστικά αξιοθέατα της πόλης. Σε μερικές περιπτώσεις τα τείχη έχουν διατηρηθεί για αιώνες ως στήριξη ή θεμέλιο πολλών σπιτιών στο κέντρο της πόλης. Σήμερα εξακολουθεί να παραμένει ανέπαφο στο 30% της αρχικής διάταξης των τειχών. Στους λεγόμενους τοίχους της Μακαρένας μπορεί να δει ο επισκέπτης ένα θραύσμα 537 μέτρων με ολόκληρη την αμυντική συσκευή (τείχος, προπύργιο, τάφος, πύργοι και δύο πύλες εισόδου).

Στο Βασιλικό Τάγμα της 11ης Ιανουαρίου του 1908 ανακηρύχθηκε Εθνικό Μνημείο το τείχος μεταξύ των πυλών της Κόρδοβα και της Μακαρένας. Με διάταγμα της 22ας Απριλίου 1949, διατάχθηκε ότι όλα τα κάστρα στην Ισπανία, να παραμείνουν υπό την προστασία του Κράτους, θεωρώντας τους Δήμους υπεύθυνους για τυχόν ζημιές που ενδέχεται να τους προκληθούν. Ο ισπανικός νόμος ιστορικής κληρονομιάς, κήρυξε το σύνολο του τείχους ως πολιτιστική κληρονομιά.⁷¹

⁷¹ Walled Cities and open Societies Managing Historic Walls in Urban World Heritage properties, Sienna Italy, 26 January 2017

Εικόνα 73: Άποψη των τειχών της Σεβίλλης

3.2.4 Lugo – Ισπανία

Στο βορειοδυτικό άκρο της Ιβηρικής χερσονήσου, βρίσκεται η πόλη του Λούγκο. Η πόλη του Λούγκο διατηρεί σημαντικά ερείπια του ρωμαϊκού παρελθόντος της, μεταξύ των οποίων το αρχαίο τείχος της, που κηρύχθηκε Μνημείο Παγκόσμιας Κληρονομιάς από την UNESCO. Πρέπει να τονιστεί, ότι το τείχος ανακηρύχθηκε από την UNESCO στις 7 Νοεμβρίου 2002 ως απόθεμα βιόσφαιρας, γεγονός που αποτελεί την πιο σημαντική αναγνώριση σε διεθνές επίπεδο σχετικά με τη διατήρηση των τοπίων αυτής της περιοχής του Ατλαντικού.

Εικόνα 74: Άποψη του περικλειστού τμήματος της πόλης του Lugo

High Empire

Low Empire

Εικόνα 75: Αρχικό και τελικό πολεοδομικό σχέδιο της πόλης του Λούγκο κατά την αρχαιότητα

Εικόνα 76: Χάρτης της Πόλης του Λούγκο

Τα ρωμαϊκά τείχη του Λούγκο περικλείουν έκταση 34,4 εκτάρια και η περιφέρεια τους είναι 2,117 χιλιόμετρα. Γενικά έχουν πάχος 4,20 μέτρα, αν και σε μέρη αυτό έχει αυξηθεί στα 7 μέτρα. το ύψος κυμαίνεται μεταξύ 8m και 12m. Η κατασκευή αποτελείται από εσωτερικές και εξωτερικές πέτρινες επιφάνειες με τον πυρήνα να έχει γέμισμα από χώμα και κομμάτια κατεργασμένης ρωμαϊκής πέτρας από κατεδαφισμένα κτίρια.

Υπάρχουν δέκα πύλες (πέντε αρχαίες και πέντε πρόσφατες). Πέντε σκάλες και μια ράμπα παρέχουν πρόσβαση στο άνω τμήμα του τείχους με τα πόδια. Ένας αριθμός από διπλές σκάλες που παρέχουν πρόσβαση από το στηθαίο με τα πόδια στους πύργους έχουν βρεθεί εντός του πάχους των τοιχωμάτων, και θεωρείται ότι κάθε ένας από τους πύργους ήταν εφοδιασμένος με παρόμοιες σκάλες.

Οι πύργοι κυμαίνονται από 8,80-9,80μ έως 15,90- 16,40μ. Ήταν διώροφοι και οι περισσότεροι από αυτούς είναι ημικυκλικοί, ενώ το κενό στον τοίχο, στον οποίο κατασκευάστηκαν είναι κυμαινόμενο σε πλάτος από 5,35μ έως 12,80μ. Ένας από τους πύργους, γνωστός ως «La Mosquera», ξεπερνά τα ερείπια της υπερκατασκευής του που περιέχει δύο τοξωτά παράθυρα.

Εικόνα 77: Άποψη μέρους των τειχών του Lugo

Σημαντικό έργο ανοικοδόμησης στο Reducto de Santa Cristina το 1836-37, ένα οχυρό που ανταποκρίνεται στη στρατιωτική αρχιτεκτονική της περιόδου.

Οι αρχικές πύλες έχουν υποστεί αρκετές αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου από τον 3ο αιώνα. Τα καλύτερα διατηρημένα-οι καλύτερα διατηρημένες είναι η Πύλη Falsa και η Πύλη Miñá, η οποία εξακολουθεί να έχει την αρχική θολωτή καμάρα ανάμεσα σε δύο πύργους, σε χαρακτηριστική ρωμαϊκή μορφή.

Εικόνα 78: Το τείχος της πόλης του Lugo από το εσωτερικό του

Τα Ρωμαϊκά Τείχη του Λούγκο θεωρούνται ως στοιχείο Πολιτιστικού ενδιαφέροντος από το Βασιλικό Τάγμα της 16ης Απριλίου 1921, δίνοντάς του την υψηλότερη νομική προστασία των πολιτιστικών τους αξιών.

Οποιαδήποτε παρέμβαση που αφορά τα Τείχη ή τη γύρω περιοχή πρέπει να συμμορφώνεται με τους ειδικούς κανονισμούς για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς σε εθνικό επίπεδο, όπως ορίζεται στον Νόμο 16/1985 για την Ιστορική Κληρονομιά της Ισπανίας, και τους περιφερειακούς κανονισμούς του Νόμου 5/2016 Πολιτιστική κληρονομιά της Γαλικίας.

Όλες οι εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης στα Ρωμαϊκά Τείχη εκτελούνται με αυστηρή συμμόρφωση με τις οδηγίες του Προηγμένου Ολοκληρωμένου Σχεδίου για τη Διατήρηση και Αποκατάσταση των Τειχών του Λούγκο.

Το Δημοτικό Συμβούλιο του Λούγκο είναι υπεύθυνο για τη διαχείριση δράσεων που εκτελούνται στα Τείχη σύμφωνα με τις διατάξεις του Ειδικού Σχεδίου για την Προστασία, Αποκατάσταση και Αναμόρφωση του Τείχους της Πόλης του Λούγκο και της περιοχής επιρροής της (ΠΕΠΡΙ). Ο δήμος έχει ξεκινήσει μια σειρά παρεμβάσεων που αποσκοπούν στη διατήρηση του μνημείου, οι οποίες συνίστανται στην προστασία του από τη ρύπανση, μετατρέποντας το δρόμο που διατρέχει τους τοίχους σε πεζόδρομο και δημιουργώντας έναν εσωτερικό πεζόδρομο που ανακουφίζει τις παρακείμενες κατασκευές με μια σειρά πρασίνων χώρων σε όλη τους την έκταση. Όλα αυτά τα σχέδια εστιάζονται σε μια διαδικασία αποκατάστασης και ενίσχυσης της πολιτιστικής κληρονομιάς του Λούγκο, που εκπροσωπείται από το Κέντρο Επισκεπτών για τα Τείχη. Επιπλέον, το Δημοτικό Συμβούλιο δημιούργησε τη Δημοτική Υπηρεσία Αρχαιολογίας και το Δημοτικό Γραφείο Αποκατάστασης (EVISLUSA).⁷²

3.3.Παραδειγματα ανάδειξης αρχαιοτήτων στον ελλαδικό χώρο

3.3.1 Θεσσαλονίκη

Τα βυζαντινά τείχη της Θεσσαλονίκης αποτελούν μια πλούσια πηγή έρευνας, αφού θεωρούνται ένα μεγάλο έργο οχύρωσης, το οποίο έχει άμεση σύνδεση με την ιστορία της πόλης. Στη σημερινή εποχή, τα υπολείμματα των οχυρώσεων αυτών από την εποχή του Βυζαντίου, έχουν χαραγμένη πάνω τους την ιστορία

⁷² Walled Cities and open Societies Managing Historic Walls in Urban World Heritage properties, Sienna Italy, 26 January 2017

της Θεσσαλονίκης και η επιβλητικότητα της εμφάνισής τους αποτελεί, τρόπον τινά, μια «παραφωνία» στο γενικότερο αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό σύνολο του μοντέρνου αστικού ιστού της πόλης.

Από τότε που ιδρύθηκε η πόλη της Θεσσαλονίκης, υφίστατο τείχος, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που είχαν τείχη διάφορες πόλεις της Ελλάδας κατά την ελληνιστική εποχή. Εντούτοις, η εκ βάθρων επανασύνθεση της πολεοδομικής εικόνας που είχε αυτή η πόλη κατά την ελληνιστική εποχή, αλλά και η διαπίστωση της περιοχής που εκτεινόταν με ακρίβεια, είναι κάτι πρακτικώς αδύνατον καθώς τα οικοδομικά υπολείμματα είναι ελάχιστα.⁷³ Ο περίβολος οχύρωσης κατά την ελληνιστική περίοδο πιθανότατα είχε συμπεριλάβει μια έκταση περίπου 2200 στρεμμάτων. Μια εκτίμηση είναι πως κινούταν νότια μέχρι να συναντήσει τη θέση της ακτογραμμής εκείνης της εποχής, αφού η πόλη είχε δομηθεί για να έχει κατεύθυνση προς τη θάλασσα. Σύμφωνα με γραπτές πηγές, εξακριβώνεται η ύπαρξη λιμανιού στη Θεσσαλονίκη, καθώς και νεώρια που εξυπηρετούσαν το μακεδονικό στόλο.⁷⁴

Η ακρόπολη των ελληνιστικών χρόνων, πολύ πιθανόν, να ήταν κτισμένη στο βορειοανατολικό άκρο της πόλης, σε μια βραχώδη τοποθεσία, νοτίως της ακρόπολης που χτίστηκε μεταγενέστερα κατά τα βυζαντινά χρόνια.⁷⁵

⁷³ <https://thessaloniki.gr> και

Πούλου – Παπαδημητρίου Ν. «Τείχη», Θεσσαλονίκη 2012, σελ. 206-216

⁷⁴ Στεφανίδου – Τιβερίου Θ. «Θεσσαλονίκη», στο Αρχαιολογία IV – Μακεδονία και Θράκη, Αθήνα 2017, σελ.320-329

⁷⁵ Βελένης Γ., *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 17-32

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 79: Κάτοψη τειχών πόλεως Θεσσαλονίκης, Πηγή. Γούναρης, 1982

Όταν η πόλη κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους, περί τα μέσα του 2^{ου} μΧ αιώνα, και την επικράτηση της επονομαζόμενης «Ρωμαϊκής Ειρήνης» (Pax Romana) τα οχυρωματικά έργα εγκαταλείφθηκαν και η Θεσσαλονίκη παρέμεινε έρμαιο σε επιθέσεις εχθρών περίπου μέχρι το 300μΧ, όταν και οι επιδρομές βαρβάρων ανάγκασαν τους κατοίκους της πόλης να υψώσουν εκ νέου τα τείχη. Προκειμένου η πόλη να αντιμετωπίσει επιτυχώς τις 2 επιδρομές των Γόθων, κατασκεύασε ένα νέο περίβολο, πολύ πιο ισχυρό με πριν, ο οποίος διέθετε και πύργους ορθογώνιας κάτοψης, τοποθετημένους ανά 50 μέτρα περίπου. Ο

περίβολος αυτός ολοκληρώθηκε πριν κατασκευαστεί το μετέπειτα Γαλεριανό συγκρότημα ⁷⁶.

Κατά το 450μ.Χ, τα οχυρωματικά έργα ενισχύθηκαν και με μια δεύτερη σειρά τειχών, τα οποία εφάπτονταν στην εξωτερική πλευρά του υπάρχοντος ρωμαϊκού τείχους. Η δεύτερη σειρά είχε τριγωνικούς πύργους και προβόλους, ενώ μέχρι το 500μΧ είχε πλέον φτάσει στην ολοκλήρωσή της η κατασκευή του προτειχίσματος, το οποίο είχε σαν ρόλο την προστασία των δυτικών και ανατολικών πεδινών μερών της πόλης της Θεσσαλονίκης. ⁷⁷

Η ακρόπολη των βυζαντινών χρόνων εντοπίζεται στα βορειοανατολικά κομμάτια της οχύρωσης. Έχει σχήμα τριγώνου και στο βόρειο, δυτικό και ανατολικό κομμάτι περιβάλλεται από πύργους τριγωνικής και ορθογώνιας κάτοψης. Επιπλέον, το τμήμα της στα νότια έχει σύνδεση με το βορειοανατολικό κομμάτι των τειχών της πόλης. Η σύνδεση αυτή επιτυγχάνεται με το επονομαζόμενο «διάμεσο τείχος» που κινείται από το ύψος του Πύργου του Τριγωνίου έως και τη Μονή Βλατάδων. Εσωτερικά της ακρόπολης έχει κατασκευαστεί φρούριο, το Επταπύργιο, που θεωρείται για εκείνη την εποχή και το τελευταίο καταφύγιο σε περίπτωση που η πόλη αλωθεί. ⁷⁸

Κατά το ξεκίνημα του 7^{ου} αιώνα μΧ, οι οχυρώσεις προστατεύουν εκ νέου τη Θεσσαλονίκη από συνεχόμενες πολιορκίες και επιθέσεις εχθρών από φύλα της Βαλκανικής: Σλάβοι και Άβαροι. Η Θεσσαλονίκη έχει ισχυρά τείχη, η περίμετρος των οποίων ανέρχεται στα 7 Km και το πλάτος τους στα 5m. Το 904 οι Σαρακηνοί πετυχαίνουν την κατάληψη της πόλης καθώς εκμεταλλεύονται το γεγονός ότι η Θεσσαλονίκη είχε χαμηλή οχύρωση στο παραθαλάσσιο μέτωπο. Μάλιστα αναφέρεται πως οι κάτοικοι της πόλης, μετά την αποχώρηση των Σαρακηνών, έκαναν εκ νέου ανέγερση στο θαλάσσιο αυτό τείχος ⁷⁹.

⁷⁶ Lagiou E., Krigas N., Hanlidou E., Kokkini S. (1998) The Vascular Flora of the Walls of Thessaloniki (N Greece). In: Tsekos I., Moustakas M. (eds) Progress in Botanical Research. Springer, Dordrecht

⁷⁷ Πούλου Παπαδημητρίου, ο.π., σελ. 206-216

⁷⁸ ΕΦΑΠΟΘ, Τα τείχη της Θεσσαλονίκης. Συντήρηση, προστασία και βελτίωση της ανώτερης επιφάνειάς τους, Θεσσαλονίκη 2015

⁷⁹ Delizisi, V., Axiotidou, M., Doudoumis, I. N., & Ignatakis, C. (2010). Strengthening Proposals for the Trigonio Tower at the City Walls of Thessaloniki. Advanced Materials Research, 133–134, 879–884

Καθ' όλη την βυζαντινή περίοδο, μέχρι η πόλη να κατακτηθεί από τους Οθωμανούς (περίπου στο 1430), στα τείχη έλαβαν χώρα αξιοσημείωτες επισκευές και οικοδομικές παρεμβάσεις. Οι επιγραφές που διατηρούνται ακόμα και σήμερα *In situ* ή εντοπίστηκαν είτε σε κατακρημνισμένα τμήματα, παρέχουν αξιοσημείωτες πληροφορίες σχετικά με το πώς ανεγέρθηκαν διάφορα τμήματα των πύργων και των τειχών και τι είδους επεμβάσεις έγιναν σε αυτά ⁸⁰.

Όσο διαρκεί η περίοδος της κατάληψης από τους Οθωμανούς (5 αιώνες), τα τείχη υπέστησαν εκ νέου ενισχύσεις ή και διαφοροποιήθηκαν λόγω των νέων αναγκών των πολέμων που εξελίσσονταν πλέον με πυροβόλα. Οι Οθωμανοί ανακατασκεύασαν το βυζαντινό φρούριο πάνω στην ακρόπολη και οικοδόμησαν τον Πύργο του Τριγωνίου (κατόπιν μετονομάστηκε σε Πύργο της Αλύσεως) και τον Λευκό Πύργο. Κατά την βασιλεία του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, στο νοτιοδυτικό τμήμα του τείχους έγινε η κατασκευή του Φρουρίου του Βαρδαρίου για να προστατευτεί το λιμάνι.⁸¹

Κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα, προκειμένου να εξυγιανθούν οι πεδινές περιοχές και να επεκταθεί η πόλη, έγινε η κατεδάφιση του θαλάσσιου τείχους και κατόπιν τμημάτων του δυτικού και ανατολικού τείχους. Κατά τα πρώτα έτη του 20^{ου} αιώνα, κατόπιν της διαδικασίας ανταλλαγής πληθυσμών, το μεγάλο προσφυγικό κύμα έκανε την εγκατάστασή του στην Άνω Πόλη, σε χώρους που παρέμεναν ακάλυπτοι στην περιοχή όπου εκτείνονταν τα βόρεια τείχη (εσωτερικά και εξωτερικά του τείχους). Οι νέοι πληθυσμοί έκαναν εκμετάλλευση των τειχών και κατασκεύασαν τα πλέον χαρακτηριστικά επονομαζόμενα «καστρόπληκτα» σπίτια που είχαν απευθείας επαφή με το τείχος ⁸².

Στη σύγχρονη ιστορία της πόλης, το τείχος συνέχισε να έχει ένα σημαντικό ρόλο στο πώς εξελισσόταν η Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, κατόπιν της αναπόφευκτης ραγδαίας πολεοδομικής ανάπτυξης, της ταχύτατης διάνοιξης οδών, του αυθαίρετου πολεοδομικού σχεδιασμού, των κατασκευών που ανεγέρθηκαν στον παρακείμενο ελεύθερο χώρο κ.α. το μνημείο υποβαθμίστηκε και

80 Vickers, M. (1972). Hellenistic Thessaloniki. *The Journal of Hellenic Studies*, 92, 156-170.

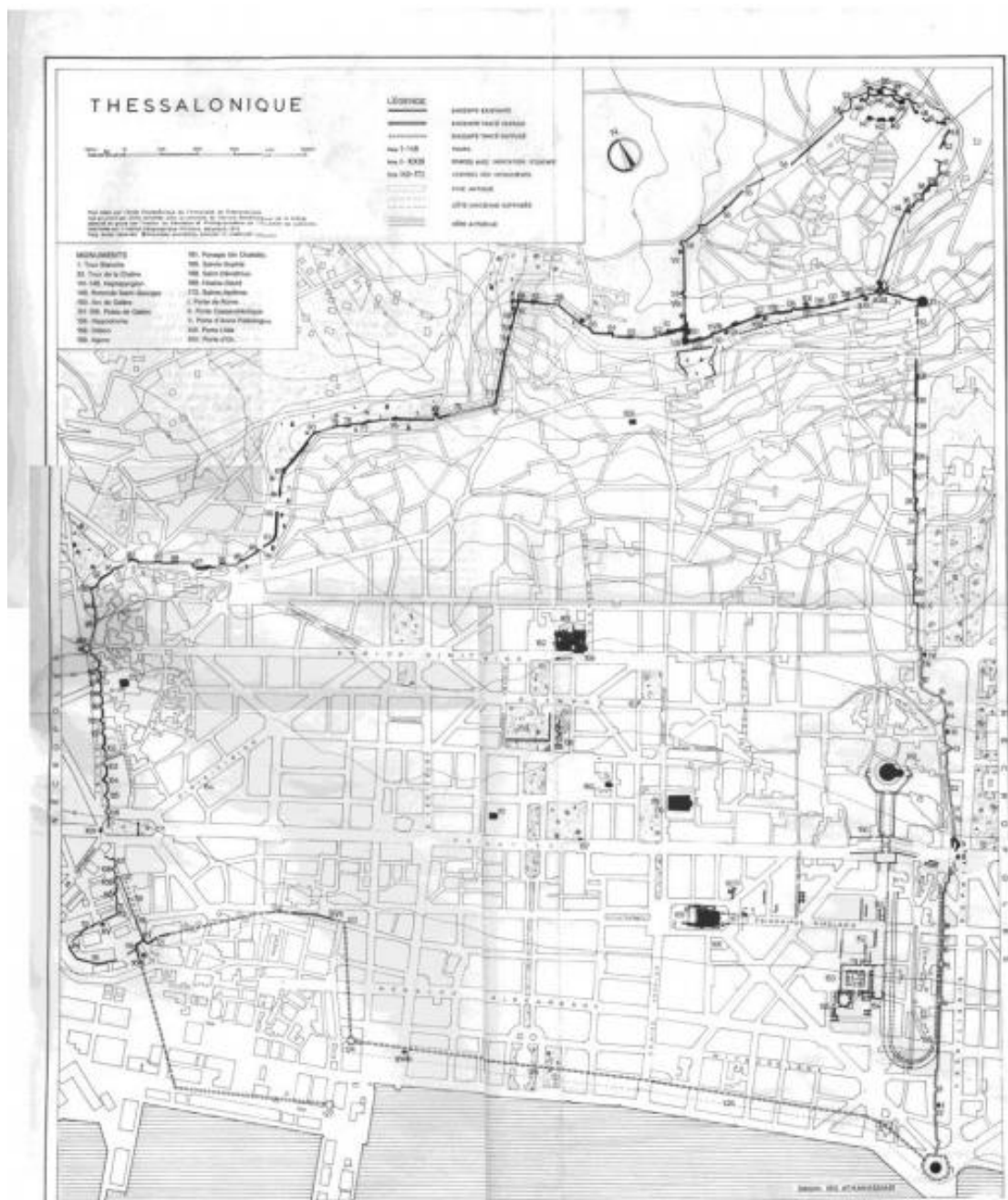
81 Πούλου – Παπαδημητρίου «Τείχη», σελ. 219

82 Vickers, M. (1971). A Note on the Byzantine Palace at Thessaloniki. *The Annual of the British School at Athens*, 66, 369-371

διασπάστηκε η ενότητά του ⁸³. Σήμερα περισώζονται περίπου 5 χιλιόμετρα από το τείχος που αποτελεί το ήμισυ της αρχικής περιμέτρου του. Τα υπολείμματα είναι διάσπαρτα εντός του αστικού ιστού της πόλης και πρακτικά αυτή η μη ενότητά τους αποτελεί το κύριο σημείο αναφοράς και ομοιότητας σε σχέση με τη μελέτη περίπτωσης της παρούσας εργασίας που είναι το Θεμιστόκλειο Τείχος. Το τείχος της Θεσσαλονίκης ανακηρύχθηκε διατηρητέο το 1961⁸⁴ και μαζί με άλλα 14 βυζαντινά μνημεία καταγράφηκε στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

⁸³ Tsokas, G., Tsourlos, P., Vargemezis, G. and Pazaras, N., 2011. Using surface and cross-hole resistivity tomography in an urban environment: An example of imaging the foundations of the ancient wall in Thessaloniki, North Greece. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 36(16), pp.1310-1317.

⁸⁴ Υ.Α. 15813/19.12.1961, ΦΕΚ 36Β/03/02/1962

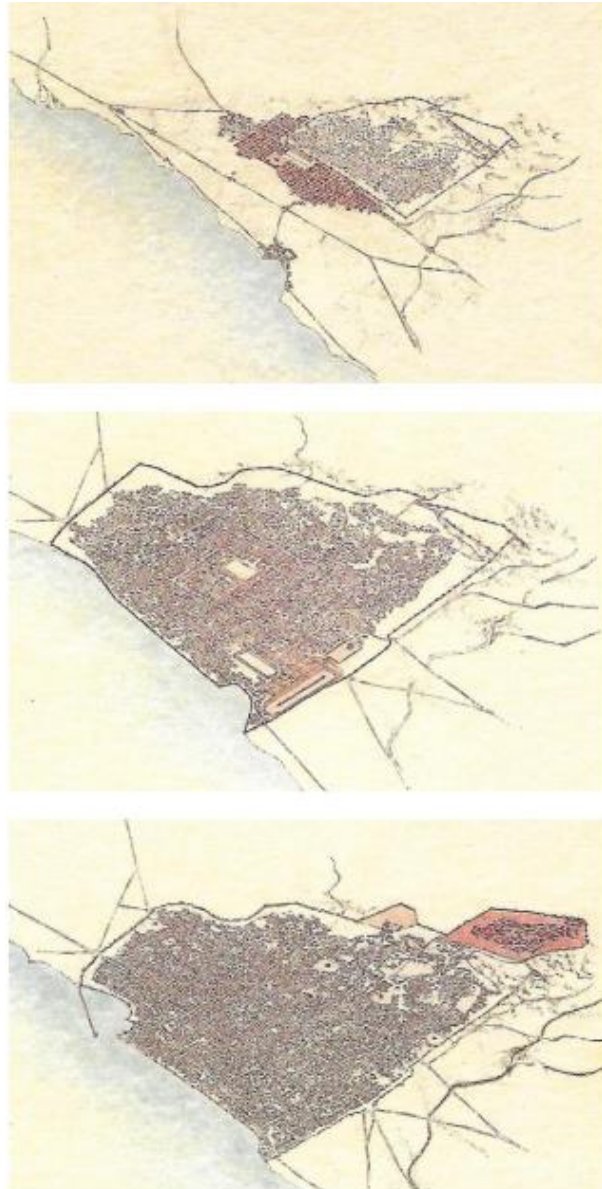

Εικόνα 80: Χάρτης της Θεσσαλονίκης με την εκτιμώμενη πορεία των τειχών σύμφωνα με τη μελέτη του M. Spieser⁸⁵

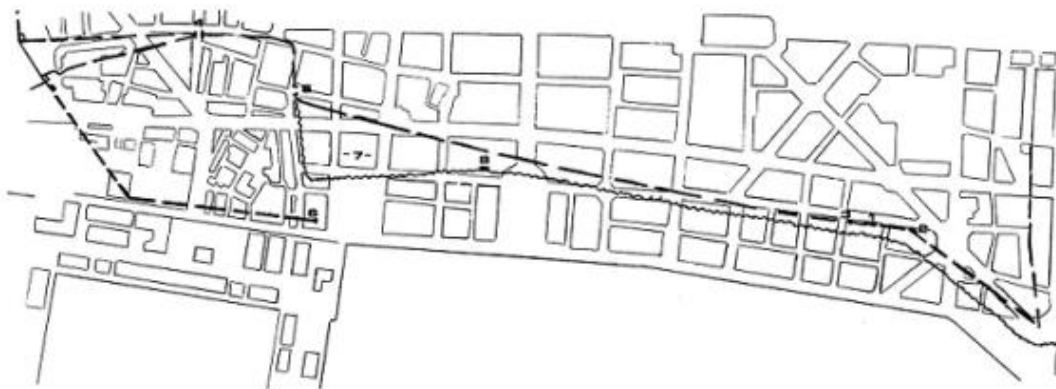
⁸⁵ Ο χάρτης αντλήθηκε από την επιστημονική εργασία του Cormack, R. (1986). (J.-M.) Spieser Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle: Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne. (Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, 254.) Paris: De Boccard (for École française d'Athènes). 1984. Pp. 231, 35 plates, 11 text figs, 1 folding plan. Fr. 400. *The Journal of Hellenic Studies*, 106, 265-266. doi:10.2307/629736

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»¹⁰⁷

Εικόνα 81: : Αποτύπωση των διαδοχικών επεκτάσεων της Θεσσαλονίκης. Άνω: Η Θεσσαλονίκη και το τείχος της κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους. Μέση: Η Θεσσαλονίκη και το τείχος της κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, Κάτω: Η Θεσσαλονίκη και το Τείχος της κατά τους Βυζαντινούς Χρόνους (Πηγή: Γ.Βελένης, «Τα τείχη της Θεσσαλονίκης»)

Εικόνα 82: Η πορεία που ακολουθούσε το ρωμαϊκό θαλάσσιο τείχος και ο λιμένας του Μεγάλου Κωνσταντίνου (Πηγή: Π. Φωτιάδης. «Παρατηρήσεις στο θαλάσσιο τείχος της Θεσσαλονίκης»)

Στο πλαίσιο της μελέτης, για το ποια είναι η φυσιογνωμία της μοντέρνας πόλης της Θεσσαλονίκης, έχει γίνει κατά διαστήματα πραγμάτωση αρκετών μελετών και έργων που έχουν σαν στόχο κυρίως των ανασχεδιασμό ⁸⁶. Κεντρικός άξονας όλων αυτών είναι το να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα και η πολλαπλότητας των ιστορικών επιπέδων της πόλης και την ίδια στιγμή να συνδεθούν τα μνημεία με τη σημερινή εικόνα και την κοινωνική ζωή της. Εν προκειμένω, το έτος 2014 πραγματοποιήθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο ένα σχέδιο για την αποκατάσταση και την ανάδειξη τμήματος των βορειοδυτικών τειχών της Θεσσαλονίκης⁸⁷. Σύνοψη των προτάσεων αυτής της μελέτης που μπορούν να υιοθετηθούν και για την περίπτωση του Θεμιστόκλειου Τείχους γίνεται ακολούθως.

Πρωταρχικός στόχος της συνολικής μελέτης, μέρος της οποίας παρουσιάζεται παρακάτω, ήταν η περισυλλογή του συνόλου των βασικών στοιχείων που έχουν σχέση με τα τμήματα των τειχών που θα αναδειχθούν αλλά και με την ευρύτερη περιοχή του, ώστε, με βάση την αρμονική συνεργασία διαφορετικών ειδικοτήτων μελετητών, να προταθεί μια νέα προσέγγιση επανένταξης του μνημείου στο αστικό τοπίο ⁸⁸. Η προτεινόμενη επέμβαση θέτει σε άμεση

⁸⁶ Tsokas, G., Tsourlos, P., Vargemezis, G. and Pazaras, N., 2011. Using surface and cross-hole resistivity tomography in an urban environment: An example of imaging the foundations of the ancient wall in Thessaloniki, North Greece. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 36(16), pp.1310-1317.

⁸⁷ <https://www.thessalonikiartsandculture.gr/thessaloniki/sygxroni-thessaloniki/pos-tha-ginei-i-ano-poli-kata-mikos-ton-vyzantinon-teixon/>

⁸⁸ Tsokas, G., Tsourlos, P., Vargemezis, G. and Pazaras, N., 2011. Using surface and cross-hole resistivity tomography in an urban environment: An example of imaging the foundations

προτεραιότητα την προστασία, τη συντήρηση, την αποκατάσταση και την ανάδειξη του μνημείου, σεβόμενη την ιστορικότητα και τη μοναδικότητα όχι μόνο του ίδιου του τείχους, αλλά και της ευρύτερης περιοχής στην οποία αυτό εντάσσεται. Σημαντικό ζητούμενο, αποτέλεσε η συμφωνία των επεμβάσεων με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο, τις διεθνείς συμβάσεις και Χάρτες, ενώ κύρια επιδίωξη ήταν και η σύγχρονη αντιμετώπιση του θέματος, με προτάσεις που θα ικανοποιούν τις σημερινές ανάγκες και θα αντικατοπτρίζουν τα δεδομένα της εποχής μας⁸⁹.

Η τοποθεσία όπου αναπτύσσεται το τμήμα των τειχών, που εξετάζεται και πρόκειται να αναδειχθεί βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Θεσσαλονίκης, στα όρια του κεντρικού Δήμου με τον Δήμο Συκεών και αποτελεί το όριο μεταξύ δύο περιοχών κατοικίας: του ιστορικού οικισμού της Άνω Πόλης στα νότια και της περιοχής Καλλιθέας του Δήμου Συκεών στα βόρεια⁹⁰.

Η περιοχή της Άνω Πόλης, με το χαρακτηριστικό ανάγλυφο και τις έντονες κλίσεις του εδάφους, είναι γνωστό πως αναπτύχθηκε οικιστικά κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Τότε είναι που άρχισε να διαμορφώνεται η ιδιαίτερη εικόνα του πυκνοδομημένου ακανόνιστου αστικού ιστού με τους στενούς λιθόστρωτους δρόμους, τα αδιέξοδα, τα μικρά ξέφωτα, τις πλατείες καθώς και τα μοναδικά σε λιτότητα, κομψότητα και λειτουργικότητα κτίσματα της λαϊκής βαλκανικής αρχιτεκτονικής, ανάμεσα στα διάσπαρτα εναπομείναντα βυζαντινά μνημεία⁹¹. Το τοπίο της περιοχής συμπληρώθηκε αργότερα, με τα πολυάριθμα ταπεινά και πρόχειρα κατασκευασμένα κτίσματα, τα οποία κτίστηκαν από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, ώστε να καλύψουν τις άμεσες στεγαστικές τους ανάγκες. Το 1979 ο οικισμός της Άνω Πόλης

of the ancient wall in Thessaloniki, North Greece. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 36(16), pp.1310-1317.

⁸⁹ Tsokas, G., Tsourlos, P., Vargemezis, G. and Pazaras, N., 2011. Using surface and cross-hole resistivity tomography in an urban environment: An example of imaging the foundations of the ancient wall in Thessaloniki, North Greece. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 36(16), pp.1310-1317.

⁹⁰ Angelis, D., Tsourlos, P., Tsokas, G., Vargemezis, G. and Zacharopoulou, G., 2017. Investigating The Interior Of Walls Of Monuments By Gpr And Ert - Case Study At The Acropolis Of Thessaloniki. *9th Congress of the Balkan Geophysical Society*,.

⁹¹ Angelis, D., Tsourlos, P., Tsokas, G., Vargemezis, G. and Zacharopoulou, G., 2017. Investigating The Interior Of Walls Of Monuments By Gpr And Ert - Case Study At The Acropolis Of Thessaloniki. *9th Congress of the Balkan Geophysical Society*,.

χαρακτηρίστηκε παραδοσιακός και σήμερα αποτελεί ίσως το μοναδικό τμήμα της Θεσσαλονίκης που διασώζει μνήμες από όλο το ιστορικό φάσμα ζωής της πόλης ⁹².

Εικόνα 83: Φωτογραφία τμήματος των τειχών της Θεσσαλονίκης. Διακρίνονται οι δύο οικιστικές περιοχές που διαχωρίζονται από το τείχος: ο οικισμός της Άνω Πόλης-Δήμος Θεσσαλονίκης (πάνω) και η περιοχή της Καλλιθέας-Δήμος Συκεών (κάτω). Πηγή: www.livemaps.com

Η περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται ο Δήμος Συκεών ήταν αραιοκατοικημένη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αργότερα, ωστόσο, άρχισε να αναπτύσσεται οικιστικά, αφενός εξαιτίας της επέκτασης της πόλης εκτός των τειχών, αφετέρου λόγω της έλευσης των προσφύγων. Η ανάγκη για τη στέγαση ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων που κατέφθαναν σε διαδοχικά κύματα δεν επέτρεψε την εκπόνηση μελετών και πολεοδομικών σχεδίων, με αποτέλεσμα την άναρχη δόμηση και την κατάληψη χώρων ακόμη και σε άμεση επαφή με το τείχος. Το βραχώδες έδαφος και το ιδιαίτερα έντονο ανάγλυφο δεν απέτρεψαν τη ραγδαία εξάπλωση του προσφυγικού οικισμού που σε πολλά σημεία «ακούμπησε» στο τείχος ⁹³. Έτσι σήμερα, αντικρίζει κανείς έναν μεγάλο αριθμό μικρής κλίμακας κτιρίων να είναι κτισμένα σε άμεση επαφή με τον οχυρωματικό περίβολο για λόγους οικονομίας της κατασκευής, δημιουργώντας μια περίπλοκη εικόνα και αποκρύπτοντας σημειακά το μνημείο. Από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, τα προσφυγικά κτίσματα που χαρακτήριζαν τον Δήμο

⁹² Angelis, D., Tsourlos, P., Tsokas, G., Vargemezis, G. and Zacharopoulou, G., 2017. Investigating The Interior Of Walls Of Monuments By Gpr And Ert - Case Study At The Acropolis Of Thessaloniki. *9th Congress of the Balkan Geophysical Society*.

⁹³ Angelis, D., Tsourlos, P., Tsokas, G., Vargemezis, G. and Zacharopoulou, G., 2017. Investigating The Interior Of Walls Of Monuments By Gpr And Ert - Case Study At The Acropolis Of Thessaloniki. *9th Congress of the Balkan Geophysical Society*.

Συκεών αντικαταστάθηκαν στην πλειονότητά τους από σύγχρονες πολυκατοικίες, αλλάζοντας ριζικά τον αστικό χαρακτήρα της περιοχής. Εξάιρεση αποτελεί ένα μικρό τμήμα κατά μήκος τού υπό μελέτη τμήματος των βορειοδυτικών τειχών, το οποίο διασώθηκε και είναι σήμερα γνωστό ως Πολιτιστική Γειτονιά. Λόγω της ασυμβατότητας των ρυμοτομικών διαταγμάτων, της έντονης κλίσης του εδάφους και του ιδιόρρυθμου ιδιοκτησιακού καθεστώτος, η εν λόγω περιοχή διατηρεί σε μεγάλο ποσοστό την εικόνα που είχε μετά την άφιξη των προσφύγων το 1922 ⁹⁴.

Εικόνα 84 : Αποψη του βορειοδυτικού τμήματος των τειχών από την πλευρά του Δήμου Συκεών

Το 1997, ο Δήμος Συκεών, σε μια προσπάθεια ανάπλασης της συγκεκριμένης περιοχής και επανένταξής της στο σύγχρονο αστικό τοπίο, προκήρυξε πανελλήνιο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό με τίτλο «Ανάπλαση πολιτιστικής γειτονιάς έξω από τα βορειοδυτικά τείχη». Η μελέτη που εγκρίθηκε και εφαρμόζεται σήμερα προβλέπει, μεταξύ άλλων, τη σύνδεση της περιοχής με τον ευρύτερο αστικό ιστό του Δήμου, κυκλοφοριακές ρυθμίσεις, αξιολόγηση και

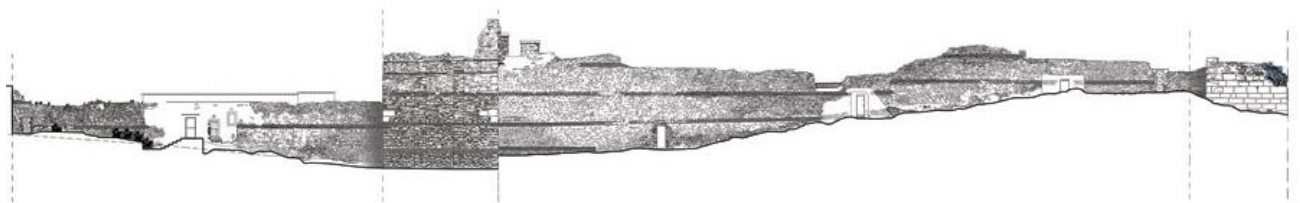
⁹⁴ Angelis, D., Tsourlos, P., Tsokas, G., Vargemezis, G. and Zacharopoulou, G., 2017. Investigating The Interior Of Walls Of Monuments By Gpr And Ert - Case Study At The Acropolis Of Thessaloniki. *9th Congress of the Balkan Geophysical Society*.

Μαρία -Ζωή Γαζή

επιλεκτική διατήρηση ή ανακατασκευή των προσφυγικών κατοικιών και νέες χρήσεις κτιρίων, όπως π.χ. παιδικό σταθμό, μικρά εργαστήρια, πολιτιστικούς χώρους κ.ά.

Το μήκος του υπό μελέτη τμήματος του τείχους που διατηρείται ακέραιο σε μεγάλο ποσοστό είναι περίπου 300 μ. και αποτελείται συνολικά από έξι πύργους και πέντε μεσοπύργια διαστήματα. Το ύψος του ποικίλλει, φτάνοντας σε ορισμένα σημεία τα 13 μ., ενώ το συνολικό πάχος του κυμαίνεται από 0,60 μ. έως 4,30.

Όσον αφορά στη μορφολογία, το κύριο σώμα του τείχους δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητες ή σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το σύνολο της οχύρωσης της πόλης. Το μεγαλύτερο τμήμα αποτελεί κατασκευή που χρονολογείται μεταξύ του 7ου και του 9ου αιώνα (σημ. 4), μιμούμενο ωστόσο το παλαιοχριστιανικό σύστημα δόμησης, αυτό των εναλλασσόμενων λίθινων και πλίνθινων ζωνών. Το υπόλοιπο αποτελεί τοπική ανακατασκευή μεταγενέστερης χρονικής περιόδου (11ος αιώνας) και διαμορφώνεται από αργολιθοδομή με μεγάλο αριθμό διάσπαρτων πλίνθων. Στο τμήμα αυτό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη ενός μοτίβου ιχθυάκανθας στο μέσον περίπου του ύψους του, το οποίο πιθανώς αποτελεί σημειακή επισκευή της οθωμανικής περιόδου ⁹⁵.

Εικόνα 85: : Πρωτότυπο σχέδιο αποτύπωσης τμήματος της όψης του τείχους από την πλευρά του Δήμου Συκεών.

Οι πύργοι, αντίθετα, παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον καθώς είναι ανακατασκευασμένοι σε διάφορες χρονικές περιόδους, εμφανίζοντας ποικίλα χαρακτηριστικά. Ενδιαφέρον προκαλεί ο τρόπος προσαρμογής των προσθηκών της βυζαντινής περιόδου σε προγενέστερες κατασκευές, καθώς

⁹⁵ Βελενης Γ., *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, 1998, University Studio Press

Μαρία -Ζωή Γαζή

και ο τρόπος χρήσης των υλικών από τους προϋπάρχοντες ρωμαϊκούς πύργους. Έτσι, παρατηρείται άλλοτε η ρωμαϊκή κατασκευή να περικλείεται από τον νέο βυζαντινό πύργο, αποτελώντας τον πυρήνα του, άλλοτε να διατηρείται εμφανής η κύρια όψη του ρωμαϊκού πύργου και άλλοτε να χρησιμοποιούνται οι μεγάλοι ρωμαϊκοί πώρινοι λιθόπλινθοι ως διακοσμητικά στοιχεία και ταυτόχρονα ως ενίσχυση της νέας κατασκευής. Η ύπαρξη αντηρίδων στην εξωτερική όψη ενός εκ των πύργων αποτελεί ιδιαίτερο κατασκευαστικό χαρακτηριστικό, καθώς ελάχιστες αντηρίδες εντοπίζονται στο υπόλοιπο τμήμα της οχύρωσης της πόλης.

Τέλος, όσον αφορά στην παθολογία του τείχους, τα κυριότερα προβλήματα που παρατηρήθηκαν είναι η υγρασία, η αποκόλληση επιχρισμάτων, η διόγκωση της βάσης του με συνέπεια την απώλεια δομικού υλικού, η απώλεια συνδετικού κονιάματος που προκάλεσε την αποκόλληση λίθων, ο κερματισμός και η αποσάθρωση λίθων, οι επιφανειακές και καθολικές καταρρεύσεις, οι ρηγματώσεις σε μεγάλους πώρινους λίθους των πύργων, η κατάρρευση της στέψης σε αρκετά τμήματα και, τέλος, η ανάπτυξη αυτοφυούς βλάστησης στη στέψη και στους αρμούς.

Οι κυριότερες επιδιώξεις του σχεδιασμού και των επεμβάσεων που προτάθηκαν από την ομάδα μελέτης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου με τη συνεργασία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ήταν ⁹⁶:

- α) η προστασία του μνημείου και η αποκατάσταση της αντιληπτικής συνέχειάς του όπου αυτό είναι εφικτό,
- β) η απελευθέρωση του μνημείου από τις νεότερες κατασκευές, και συγκεκριμένα εκείνες που αποκόπτουν τη θέα προς αυτό ή το υποβαθμίζουν,
- γ) η ανάδειξη των διατηρητέων κτισμάτων καθώς και των κτιρίων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος της περιοχής, και
- δ) η επιλεκτική εισαγωγή μουσειακής χρήσης σε ορισμένα από αυτά σε συνδυασμό με τη δυνατότητα πρόσβασης σε τμήμα του τείχους.

⁹⁶ Κολώννας Β. , *Η Θεσσαλονίκη Εκτός των Τειχών* 2016. University Studio Press

Μαρία -Ζωή Γαζή

Ταυτόχρονα, κύριο ζητούμενο αποτέλεσε η δημιουργία ελεύθερων χώρων περιπάτου, αναψυχής και θέασης, η διατήρηση της μικροκλίμακας και της πολυπλοκότητας που διακρίνει την Άνω Πόλη, η ελεύθερη κυκλοφορία των πεζών αλλά και των ατόμων με κινητικά προβλήματα, η περιστασιακή διέλευση τροχοφόρων σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης και η διατήρηση χαμηλών ταχυτήτων στον άξονα της οδού Ακρίτα, που διαρρηγνύει την περιοχή. Τέλος, θεωρήθηκε αναγκαία η αντιμετώπιση του θέματος με λύσεις και προτάσεις που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής⁹⁷.

Εικόνα 86: Άποψη τμήματος των βορειοδυτικών τειχών της πόλης της Θεσσαλονίκης

Οι επεμβάσεις που προτείνονται συνολικά για τον δημόσιο χώρο έχουν ήπιο χαρακτήρα, απορρέουν από τη διαχρονικότητα του μνημείου και στοχεύουν κυρίως στην ανάδειξή του, χωρίς λύσεις υπερχεδιασμού. Παρότι η πρόταση διαπνέεται από τις ίδιες βασικές αρχές, ακολουθείται διαφορετική αντιμετώπιση για καθεμία από τις δύο περιοχές, του Δήμου Συκεών και της Άνω Πόλης.

⁹⁷ Κολώννας Β. (2016) *Η Θεσσαλονίκη Εκτός των Τειχών*. University Studio Press

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 87: Άποψη από την Άνω Πόλη όπου φαίνονται κτήρια προσκολλημένα στο τείχος

Έτσι, στην πρώτη περίπτωση, η ελευθερία του χώρου επιτρέπει διαμορφώσεις περισσότερο αυστηρές, με ευθύγραμμες χαράξεις και διαδοχικά πλατώματα στις θέσεις όπου υψώνονται πύργοι ή υπολείμματα πύργων, με σκοπό την καλύτερη θέαση του μνημείου. Αντίθετα, στην Άνω Πόλη, οι νέες χαράξεις διατηρούν και ενισχύουν την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τον ακανόνιστο αστικό ιστό, ενώ παράλληλα διατηρούνται συστάδες κατοικιών που ενισχύουν την αίσθηση της γειτονιάς. Κάποια από τα ίχνη των προσφυγικών κτισμάτων που απομακρύνονται επαναλαμβάνονται με τρόπο συμβολικό: άλλοτε με υπερυψώσεις επιπέδων, άλλοτε με υποβαθμίσεις, άλλοτε ως διαφοροποίηση του υλικού της δαπεδόστρωσης, άλλοτε ως σειρές επιδαπέδιων φωτιστικών ή πιδάκων νερού και άλλοτε ως στοιχεία φυτεύσεων. Γενικά, οι επεμβάσεις στην πλευρά της Άνω Πόλης είναι μικρότερης κλίμακας και πιο σημειακές, ώστε σε κάθε χωρική ενότητα να διαμορφώνονται χώροι κίνησης, στάσης και θέασης των τειχών, συγκέντρωσης ομάδων, χώροι παιχνιδιού και κοινωνικής επαφής.

Όλα αυτά φυσικά σε άμεσο συσχετισμό με τις χρήσεις που προτείνονται για τα κτίρια που διατηρούνται, και που απευθύνονται τόσο στους κατοίκους της περιοχής όσο και στους επισκέπτες, αποκτώντας έτσι έναν υπερτοπικό χαρακτήρα.

Πιο συγκεκριμένα, η οδός Έβρου, ο μοναδικός διαμορφωμένος πεζόδρομος της περιοχής, η οποία αποτελεί το όριο μεταξύ Πολιτιστικής Γειτονιάς και τείχους προς την πλευρά του Δήμου Συκεών (ξεκινά από την οδό Ακρίτα και ακολουθεί την κατεύθυνση του τείχους προς τα δυτικά, έως το σημείο όπου το τείχος αλλάζει προσανατολισμό προς τα νότια), επανασχεδιάζεται ως πεζόδρομος, αποτελώντας τον έναν από τους δύο βασικούς άξονες κίνησης της πρότασης. Απομακρύνονται όλα τα κτίσματα και οι νεότερες ασύμβατες κατασκευές που εφάπτονται στο τείχος και παραμένει αδιαμόρφωτο το φυσικό έδαφος (χώμα, βράχος) σε ικανό πλάτος κατά μήκος των σωζόμενων τμημάτων του τείχους. Ο πεζόδρομος διαμορφώνεται από χυτό υλικό, προσαρμοζόμενος κάθε φορά από την πλευρά του τείχους στο έντονο ανάγλυφο. Κατά μήκος του άξονα της οδού Έβρου δημιουργούνται επίσης, μπροστά από τους σωζόμενους πύργους, διευρύνσεις ή πλατώματα σε προεξοχή, προς την πλευρά της Πολιτιστικής Γειτονιάς.

Εικόνα 88: Πρωτότυπο σχέδιο οργάνωσης της πρότασης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου για την ανάδειξη του μνημείου και της ευρύτερης περιοχής

Στο τμήμα όπου το τείχος σήμερα δεν σώζεται, το χυτό υλικό του πεζοδρόμου φτάνει ως τις αυλές των κατοικιών που διατηρούνται, ώστε η διαμόρφωση να αποκτήσει έναν πιο αστικό χαρακτήρα. Παράλληλα, οι αυλές αναδιαμορφώνονται στις αρχικές τους διαστάσεις με σύγχρονα υλικά, και στη συστάδα αυτή των κατοικιών απομακρύνονται οι όποιες ασύμβατες κατασκευές (προσθήκες, αποθήκες, πέργκολες κ.λπ.), με σκοπό τη δημιουργία ενός ενιαίου και καλαίσθητου μετώπου, που αντικαθιστά κατά κάποιον τρόπο το τείχος που

λείπει και ταυτόχρονα συμβάλλει στη διατήρηση της ιστορικότητας της περιοχής, με σαφή αναφορά στον προσφυγικό της χαρακτήρα ⁹⁸.

Η οδός Ακρίτα, ανατολικό όριο της περιοχής μελέτης, δεν πεζοδρομείται, αλλά παραμένει διαδρομή σύνδεσης της Άνω Πόλης με τον Δήμο Συκεών, ενώ καταβάλλονται προσπάθειες ώστε να περιοριστεί η κυκλοφορία των οχημάτων. Ο ρόλος της οδού Ακρίτα και των ελεύθερων χώρων που διαμορφώνονται εκατέρωθεν αυτής είναι διπλός: από τη μια πλευρά χωρίζουν την περιοχή μελέτης, από την άλλη πλευρά ενοποιούν και λειτουργούν ως «είσοδος» στην περιοχή για τον εισερχόμενο από την Άνω Πόλη, αλλά και για εκείνον που κινείται στην οδό Ελπίδος ⁹⁹.

Εικόνα 89: Τρισδιάστατη απεικόνιση των Τειχών. Άποψη από την οδό Ακρίτα. Δήμος Συκεών

Στα νότια του τείχους, προς την πλευρά της Άνω Πόλης, με την απομάκρυνση των ασύμβατων προς το μνημείο κτισμάτων, που υποβαθμίζουν τη θέαση προς αυτό, προκύπτουν ελεύθεροι χώροι, ο χαρακτήρας των οποίων διαμορφώνεται σε σχέση με τη φύση του μνημείου, την οπτική, τις κινήσεις και τις υπάρχουσες διαδρομές. Οι ελεύθεροι αυτοί χώροι μπορούν να έχουν χαρακτήρα: α) δημόσιο, όταν είναι ανοιχτοί στο ευρύ κοινό και προσπελάσιμοι από τον καθένα, β) ημιδημόσιο, όταν επιτρέπουν την ήπια κίνηση και μικρή

⁹⁸ Κολώννας Β. (2016) ο.π.

⁹⁹ Κολώννας Β. (2016) ο.π.

συγκέντρωση επισκεπτών, ή γ) ιδιωτικό, όταν είναι σε επαφή ή ανήκουν στις δύο περιοχές-πυρήνες κατοικίας που διατηρούνται.

Τέλος, η σχεδιαστική πρόταση για την Άνω Πόλη ολοκληρώνεται με τη γειτονιά των κατοικιών όπως υφίσταται σήμερα, καθώς κρίθηκε σκόπιμη η διατήρησή της. Και αυτό γιατί οι κατοικίες αυτές υποκαθιστούν κατά κάποιον τρόπο τη συνέχεια του τείχους, το οποίο στο συγκεκριμένο τμήμα δεν σώζεται. Η απομάκρυνσή τους θα δημιουργούσε ένα σημαντικό κενό και αρκετά προβλήματα καθώς θα απαιτούσε μεγάλης κλίμακας ανακατασκευές. Αντίθετα, με την επιλογή αυτή, διατηρείται η αίσθηση της γειτονιάς της Άνω Πόλης. Επιβάλλεται ωστόσο η απομάκρυνση όλων των ασύμβατων προσθηκών, καθώς και υλικών που αλλοιώνουν το χαρακτήρα των κτιρίων και προτείνεται η ανάπλαση των όψεων των κτιρίων και των αυλών τους, ώστε να εναρμονιστούν με τη σχεδιαστική πρόταση και να ενταχθούν ομαλότερα στην περιοχή ¹⁰⁰.

Εικόνα 90: Κάτοψη τμήματος της πρότασης, όπου φαίνεται η δυνατότητα πρόσβασης σε τμήμα του τείχους

Το πλάτωμα στα βόρεια του τείχους, προς την πλευρά του Δήμου Συκεών –στο δώμα του υπάρχοντος σήμερα υπόγειου χώρου στάθμευσης– αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα και στρέφεται προς το τμήμα εκείνο του τείχους όπου

¹⁰⁰ Κολώνας Β. (2016) *Η Θεσσαλονίκη Εκτός των Τειχών*. University Studio Press

Μαρία -Ζωή Γαζή

διασώζονται οι επάλξεις. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται ένας μεγάλος ενιαίος χώρος ο οποίος μπορεί να φιλοξενήσει πολιτιστικές εκδηλώσεις με φόντο το τείχος.

Επιπλέον, η μετατροπή τμήματος των προσφυγικών κατοικιών βορειότερα της οδού Έβρου στην «Πολιτιστική Γειτονιά» από τον Δήμο Συκεών, όπου προβλέπονται να ενταχθούν χρήσεις καλλιτεχνικού, εκπαιδευτικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος (παιδικός σταθμός, χώρος εκπαίδευσης και συγκεντρώσεων, εικαστικά εργαστήρια, αποθήκες, εκθεσιακοί χώροι, μικρά καταστήματα, χώρος ψυχαγωγίας, αναψυκτήριο, δημόσιοι χώροι υγιεινής), ενδυνάμωσε την απόφαση της ομάδας εργασίας για τη δημιουργία ενός πυρήνα πολιτιστικών χρήσεων σε άμεση επαφή με τα τείχη. Η νέα χρήση που προτείνεται να αποδοθεί στην περιοχή σχετίζεται με τον πολιτισμό και αφορά στη δημιουργία ενός «μουσείου οχυρώσεων». Η πρόταση αυτή προέκυψε έπειτα από την ιδέα να ενταχθεί η περιοχή σε ένα ευρύτερο πλέγμα πολιτιστικών χώρων-μουσείων, που έχει αναπτυχθεί ή προβλέπεται να αναπτυχθεί στην περίμετρο των τειχών της πόλης. Στοιχεία αυτού του «πολιτιστικού πλέγματος» θα είναι ο Λευκός Πύργος και το Επταπύργιο, τα οποία έχουν ήδη μετατραπεί σε μουσειακούς χώρους, ο Πύργος Τριγωνίου που θα γίνει μουσείο, το τμήμα των βορειοδυτικών τειχών της περιοχής μελέτης και, τέλος, το Φρούριο του Βαρδαρίου, που επίσης θα μπορούσε να φιλοξενήσει μουσειακό ή πολιτιστικό χώρο.

Εικόνα 91: Τρισδιάστατη απεικόνιση των τειχών, όπου διακρίνεται το πλάτωμα που δημιουργείται μπροστά από τον πύργο

Οι προτεινόμενες πολιτιστικές-μουσειακές χρήσεις για την υπό μελέτη περιοχή προβλέπεται να στεγαστούν σε κλειστούς χώρους, και συγκεκριμένα σε κάποια από τα κτίσματα που διατηρούνται και διαθέτουν ενδιαφέρουσα τυπολογία και μορφολογία, ενώ ταυτόχρονα δίνεται η δυνατότητα ανάπτυξης υπαίθριων εκθέσεων και πολιτιστικών δραστηριοτήτων στους ελεύθερους χώρους που δημιουργούνται μετά την απομάκρυνση ορισμένων ασύμβατων κτισμάτων.

Οι επεμβάσεις αποκατάστασης, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω, και οι αρχιτεκτονικοί χειρισμοί συντείνουν σε μεγάλο βαθμό στην ανάδειξη τόσο του ίδιου του μνημείου όσο και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών και της ιστορικότητας της ευρύτερης περιοχής. Η πρόταση ανασχεδιασμού που έλαβε χώρα από θεσμικούς φορείς για το τείχος της Θεσσαλονίκης συμβάλλει στο να αποδοθεί στο μνημείο ο χαρακτήρας ενός «μνημείου της πόλης», ενός μνημείου όχι αποκομμένου, αλλά εναρμονισμένου με τον σύγχρονο αστικό ιστό, προσιτού στους κατοίκους και εύκολα προσβάσιμου στους επισκέπτες ¹⁰¹.

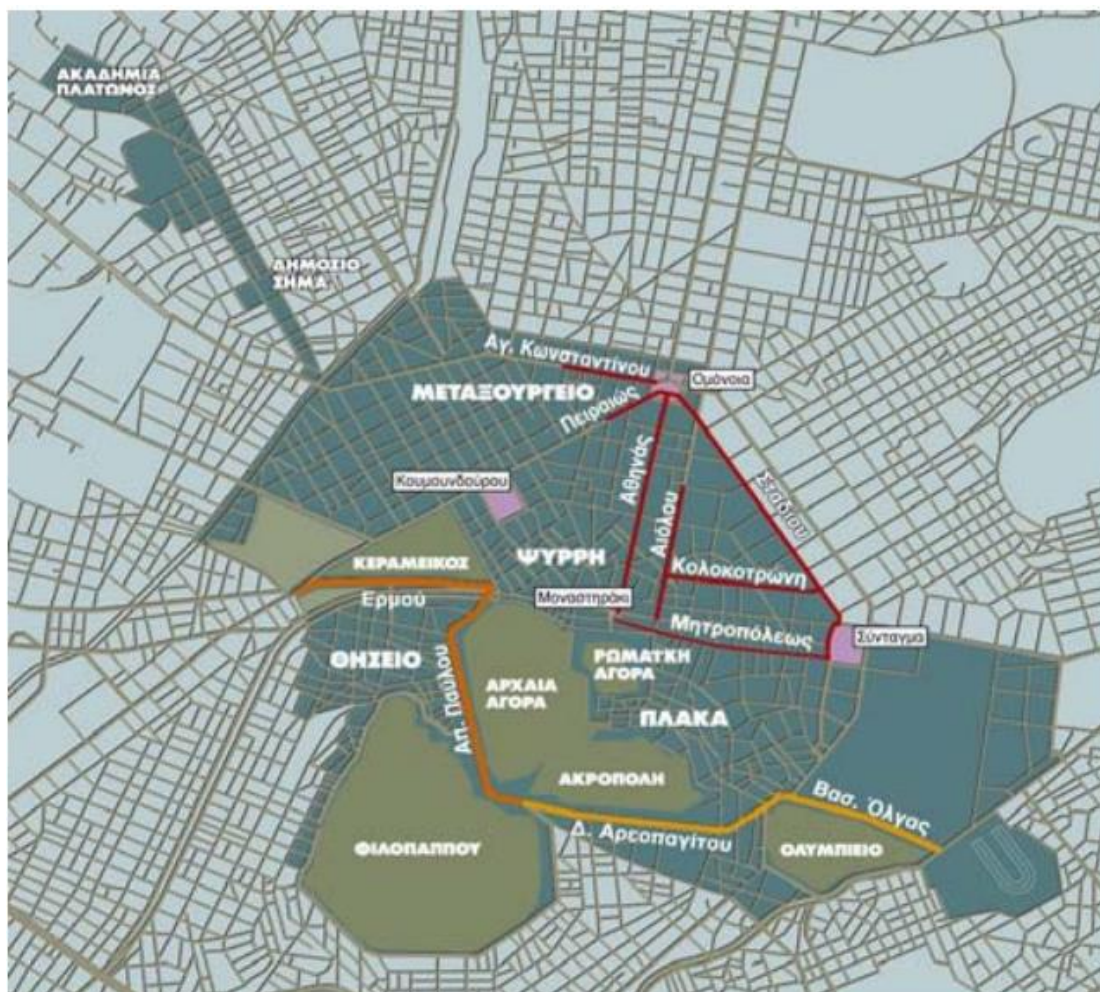
4.3.2 Πεζοδρόμηση Αποστόλου Παύλου -Διονυσίου Αρεοπαγίτου

Οι αρχαιολογικοί χώροι της Αθήνας αντικατοπτρίζουν την πολιτιστική κληρονομιά της πόλης, καθώς αποτελούν ζωντανή μαρτυρία της ιστορικής της

¹⁰¹ Κολώνας Β., *Η Θεσσαλονίκη Εκτός των Τειχών*. 2016, University Studio Press

Μαρία -Ζωή Γαζή

συνέχειας. Γι' αυτό το λόγο, η ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων αποτελούσε επί πολλές δεκαετίες στόχο των αρχιτεκτόνων.

Εικόνα 92: Όρια ιστορικού κέντρου Αθήνας, πηγή: ΕΑΧΑ ΑΕ, 2008

Σύμφωνα με την Ντ. Γαλάνη, "Ο όρος «ενοποίηση» σημαίνει τη δημιουργία ενός ενιαίου δικτύου το οποίο θα περιλαμβάνει ως προεξάρχοντα στοιχεία τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους, θα ενσωματώνει όμως παράλληλα χώρους πρασίνου, ελεύθερους και κοινόχρηστους χώρους, χώρους πολιτιστικών δραστηριοτήτων και αναψυχής καθώς και κοινωφελείς εγκαταστάσεις. Ταυτόχρονα, το δίκτυο αυτό θα είναι σε στενή σχέση με το δίκτυο κεντρικών λειτουργιών της πόλης, ούτως ώστε οι διελεύσεις από αυτή την «ενοποιημένη ζώνη» να προκύπτουν όχι μόνο μετά από συνειδητή επιλογή, αλλά και ως

αυτόματη συνέπεια της γενικότερης χρήσης και διακίνησης στον αστικό χώρο.

¹⁰²

Η συγκεκριμένη περίπτωση εξετάζεται στην παρούσα εργασία, καθώς η ανάδειξη των αρχαιολογικών καταλοίπων, έγινε με κύριο μέσο στρατηγικής την πεζοδρόμηση.

Από τις πρώτες αναπλάσεις όπου πραγματοποιήθηκαν στο κέντρο είναι εκείνη του 1978. Την περίοδο αυτή, εκδόθηκαν προεδρικά διατάγματα, τα οποία ρύθμιζαν τις κινήσεις των πεζών και των οχημάτων. Για αυτό το λόγο το ΥΠΕΧΩΔΕ ξεκίνησε ένα πρόγραμμα με έργα και θεσμικές, προκειμένου να γίνουν οι κατάλληλες μεταρρυθμίσεις για το Εμπορικό Τρίγωνο.¹⁰³ Στόχος ήταν η ανάδειξη της ταυτότητας του ιστορικού κέντρου, με επίκεντρο την Πλάκα, προκειμένου να αναδειχθούν τόσο τα αρχαία μνημεία, όσο και να ενταχθούν λειτουργίες μια σύγχρονης πόλης.¹⁰⁴

Το 1997 (ΦΕΚ 909/Β/15.10.1997) συστάθηκε ένας οργανισμός, ο οποίος είχε ως στόχο, να αναλάβει την ευθύνη της υλοποίησης του προγράμματος και της δημιουργίας ενός από τα μεγαλύτερα και σημαντικότερα ανοιχτά μουσεία του κόσμου προς όφελος των κατοίκων και των επισκεπτών της πόλης: η «Ενοποίηση των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας, Α.Ε.». Η ΕΑΧΑ αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός συνεχώς εξελισσόμενου περιβάλλοντος, ένα περιβάλλον μέσω του οποίου θα αναγνωρίζεται στην πόλη η σύνδεση παρελθόντος - παρόντος¹⁰⁵.

Στόχος της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων ήταν " η αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας της πόλης και στη δημιουργία πόλων έλξης για τους

¹⁰² Γαλάνη Ντόρα, Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, η ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της πόλης, 2004, Αθήνα, ανακτήθηκε 22.1.2020

από: http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1251/kma_m1251_galani.pdf, σελ. 4

¹⁰³ Κουρκάκης Κωνσταντίνος (2008-2009), *Πεζοδρομήσεις στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας*, (μεταπτυχιακή εργασία στο ΔΠΜΣ, Πολεοδομία χωροταξία-προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα), ΕΜΠ, Αθήνα, ανακτήθηκε 20.1.2020 από:

http://courses.arch.ntua.gr/fsr/132669/12_KOYRKAKHS.pdf, σελ 163-164

¹⁰⁴ Μπόμπολος Νικόλαος, *Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις: η Αθηναϊκή εμπειρία*, (διδακτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο - Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, 2016, Αθήνα, ανακτήθηκε 7.3.2020, από: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/40294#page/1/mode/2up>, σελ 193

¹⁰⁵ Γαλάνη Ντόρα (2004), Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, η ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της πόλης, Αθήνα, ανακτήθηκε 22.1.2020

από: http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1251/kma_m1251_galani.pdf, σελ. 5

Αθηναίους, διασφαλίζοντας ταυτοχρόνως, μια καλύτερη ποιότητα ζωής σε ένα περιβαλλοντικά, λειτουργικά και πολιτιστικά αναβαθμισμένο χώρο. Ένα χώρο, ο οποίος θα προβάλλει την ιστορική φυσιογνωμία της Αθήνας μέσω της αρμονικής συμβίωσης στοιχείων, τα οποία συνδέονται τόσο με την πολιτιστική της κληρονομιά όσο και με τη σύγχρονη ανάπτυξη”

Οι ειδικότεροι στόχοι του προγράμματος ήταν οι εξής:

1. *Ανάκτηση της ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης*
2. *Οργάνωση και αναβάθμιση των αρχαιολογικών χώρων.*
3. *Δημιουργία (ολοκλήρωση) ενιαίου δικτύου πεζοδρόμων το οποίο θα συνδέει τις αρχαιολογικές ζώνες και θα αποκαθιστά μερικώς τις αρχαίες διαδρομές. Το δίκτυο αυτό θα περιλαμβάνει τους ήδη πεζοδρομηθέντες σημαντικούς άξονες της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, Απ. Παύλου, Ερμού, καθώς και πολλούς άλλους λιγότερο σημαντικούς δρόμους στις παλαιές συνοικίες της Πλάκας, του Ψυρρή, του Μεταξουργείου, του Θησείου, κλπ.*
4. *Δημιουργία περιοχών πρασίνου και ελευθέρων χώρων οι οποίοι θα “διατρέχουν” ολόκληρη την περιοχή. Το έργο έχει εξασφαλίσει σημαντική αύξηση των ελευθέρων και χώρων πρασίνου σε συνδυασμό με νέες δενδροφυτεύσεις στο δίκτυο πεζοδρόμων που υλοποιήθηκε αλλά και θα συμπληρωθεί σταδιακά ώστε να αποτελέσει ολοκληρωμένη παρέμβαση.*
5. *Αποκατάσταση και συντήρηση μνημείων και εξωραϊσμό κτηρίων (ανανέωση προσόψεων, αισθητική αποκατάσταση, καθαίρεση διαφημιστικών πινακίδων κλπ.).*

6. Θεσμοθέτηση χρήσεων γης και διατύπωση κανονισμών συμβατών με τη φιλοσοφία και τους στόχους της όλης παρέμβασης.
7. Μείωση της πυκνότητας και του Σ.Δ. σε περιοχές οι οποίες επηρεάζουν το χαρακτήρα των υπό ενοποίηση ζωνών.
8. Εφαρμογή κυκλοφοριακών ρυθμίσεων σχετικών με τα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς (MMM) και την κυκλοφορία και δημιουργία χώρων στάθμευσης σε αντιστοιχία με το σύστημα MMM (ενδεχομένως και εκτός ιστορικού κέντρου για τα τουριστικά λεωφορεία).¹⁰⁶

Τα συγκεκριμένα έργα, υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης/ Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Πολιτισμός. Στα πλαίσια αυτού του προγράμματος, ανακαινίσθηκαν πολλές προσόψεις κτηρίων, οι οποίες βρίσκονται πέριξ του εκάστοτε αρχαιολογικού χώρου. Επιπλέον, ανακαινίσθηκαν και οι όψεις κτηρίων σε κεντρικές αρτηρίες του ιστορικού κέντρου, όπως τα κτήρια πέριξ της πλατείας Ομονοίας, της οδού Πειραιώς, Αγίου Κωνσταντίνου, Αθηνάς, Αιόλου, Σταδίου, Μητροπόλεως, Κολοκοτρώνη, Αδριανού και Ερμού. Εκτός από τις ανακαινίσεις στις προσόψεις κτηρίων, δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση και στην ανάπλαση ή διαμόρφωση πεζοδρόμων. Κάποιες από αυτές τις οδούς είναι η οδός Μητροπόλεως, Κολοκοτρώνη, Λέκκα, Πραξιτέλους, Απόλλωνος, Μπενιζέλου Παλαιολόγου, Υπατίας, Πατρώου, Αθηνάς, Αιόλου και αρκετές ακόμα. Σύμφωνα με την Ν. Γαλάνη, στόχος όλων των ανωτέρω, ήταν *"η ανάκτηση της φυσιογνωμίας της πόλης"*.

Το 1998, ένα χρόνο δηλαδή μετά τη σύσταση της ΕΑΧΑ, αρχίζει η πεζοδρόμηση της Διονυσίου Αρεοπαγίτου και της Αποστόλου Παύλου. Πριν την ανάπλαση, η Διονυσίου Αρεοπαγίτου, ένωνε την οδό Μακρυγιάννη με το

¹⁰⁶ Γαλάνη Ντόρα, Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, η ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της πόλης, Αθήνα, 2004, ανακτήθηκε 22.1.2020 από: http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1251/kma_m1251_galani.pdf, σελ. 5 - 6

Θησείο, αποτελώντας ένα πολυσύχναστο δρόμο, με έντονη τη διέλευση οχημάτων.

Εικόνα 93: Η Διονυσίου Αρεοπαγίτου πριν την πεζοδρόμηση εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».

Οι βασικοί στόχοι της μελέτης ήταν :

1. Δημιουργία ενός υπερτοπικού πόλου αναψυχής στο πλαίσιο ενός αρχαιολογικού πάρκου στο κέντρο της πόλης.
2. Δημιουργία νέων «δημόσιων χώρων – πλατειών» και αναβάθμιση των υφισταμένων.
3. Εναρμόνιση των προτάσεων της μελέτης στον ιδιαίτερα ευαίσθητο χώρο που περιβάλλει τους δύο βασικούς άξονες, δηλ. την Δ. Αρεοπαγίτου και την Απ. Παύλου (μην ξεχνάμε στην καρδιά της αρχαίας πόλης).
4. Ανάδειξη των παρακείμενων και υπερκείμενων αρχαιολογικών χώρων και η κατά το δυνατόν επαναφορά του τοπίου στην αρχική του μορφή.

5. Ένταξη των μνημείων στον ζωντανό ιστό της σύγχρονης πόλης δημιουργώντας κάτι περισσότερο από έναν απλό πεζόδρομο, έναν τόπο γαλήνης, περιπάτου και περισυλλογής και παράλληλα ανάκτηση για τους σημερινούς επισκέπτες αρχαίων διαδρομών.
6. Θεσμοθέτηση χρήσεων γης συμβατών με την φιλοσοφία και τους στόχους της όλης παρέμβασης καθώς και προτάσεις για ειδικό πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό κανονισμό.
7. Πρόταση κυκλοφοριακών ρυθμίσεων στην μικροκλίμακα της περιοχής.

Κατά την υλοποίηση του έργου δόθηκε έμφαση στην σύνδεση που έπρεπε να έχουν το νέο μουσείο Ακροπόλεως, με το θέατρο του Διονύσου, το Ηρώδειο, την Ακρόπολη, το λόφο της Πνύκας και του Φιλοπάππου. Για την υλοποίηση του έργου χρειάστηκε σε ορισμένους δρόμους να γίνουν διαπλατύνσεις, ενώ άλλοι δρόμοι στένεψαν. Με γνώμονα πάντα τους αρχαιολογικούς χώρους, διαμορφώθηκαν "ελεύθερες ζώνες". Η κύρια στρατηγική για την ανάδειξη των αρχαιολογικών ευρημάτων ήταν η δημιουργία ενός ενιαίου δικτύου πεζοδρόμησης. Η στρατηγική αυτή, ενισχύθηκε από την τοποθέτηση ελαιόδενδρων, από την τοποθέτηση ενιαίου υλικού, το οποίο θα αντικαθιστούσε το οδόστρωμα (τοποθέτηση κυβόλιθων), καθώς και η τοποθέτηση ειδικού φωτισμού.¹⁰⁷ Πράγματι, ο "μεγάλος περίπατος", επιτρέπει στους επισκέπτες να διασχίσουν σχεδόν όλο το αρχαιολογικό πάρκο.¹⁰⁸

¹⁰⁷ <https://www.asda.gr/elxoroi/EAXA.htm>

¹⁰⁸ Γαλάνη Ντόρα (2004), Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, η ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της πόλης, Αθήνα, ανακτήθηκε 22.1.2020 από: http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1251/kma_m1251_galani.pdf, σελ 6 -11

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 94: Η Διονυσίου Αεροπαγίτου πριν και μετά την πεζοδρόμηση εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».

Εικόνα 95: Η οδός Αποστόλου Παύλου πριν γίνει η πεζοδρόμηση, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».

Εικόνα 96: Η οδός Αποστόλου Παύλου μετά την πεζοδρόμηση, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».

Εικόνα 97: Η οδός Αποστόλου Παύλου πριν την πεζοδρόμηση στο ύψος της οδού Ηρακλειδών, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ» 129

ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».

Εικόνα 98: Η οδός Αποστόλου Παύλου μετά την πεζοδρόμηση στο ύψος της οδού Ηρακλειδών, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».

Το 1996 ανατέθηκαν στο Υπουργείο Πολιτισμού οι μελέτες για την ενοποίηση έξι αρχαιολογικών χώρων: της Αρχαίας Αγοράς, του Ολυμπείου, της Ρωμαϊκής Αγοράς, της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, της Βόρειας και Νότιας Κλιτύος Ακρόπολης και Φιλοππάπου, καθώς και του Κεραμεικού. Η σύμβαση αυτή υπογράφηκε το 1997¹⁰⁹.

3.4. Παραδείγματα ευρωπαϊκών πόλεων με αρχαιότητες εν υπογείω

3.4.1 Βαρκελώνη, City Museum

¹⁰⁹<https://www.culture.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=2579>

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ» 130

Στη θέση που βρίσκεται σήμερα το City Museum, ήταν ο άλλοτε ρωμαϊκός οικισμός *Barcino*, ένας από τους μεγαλύτερους της Ευρώπης. Στο υπόγειο του μουσείου, διατηρούνται αρχαιολογικά κατάλοιπα του οικισμού. Προκειμένου να επιτευχθεί η κατάλληλη ανάδειξή των *in situ* καταλοίπων, έχουν τοποθετηθεί πινακίδες στα Αγγλικά και τα Ισπανικά, βιντεοπροβολές, ενώ για την ιστορία των ευρημάτων, διατίθενται ενημερωτικά φυλλάδια για τους επισκέπτες του μουσείου¹¹⁰.

Εικόνα 99: Κατάλοιπα του οικισμού *Barcino*. Βρίσκονται στο City Museum της Βαρκελώνης, πηγή: <https://www.barcelona.de/en/barcelona-museum-city-history.html>

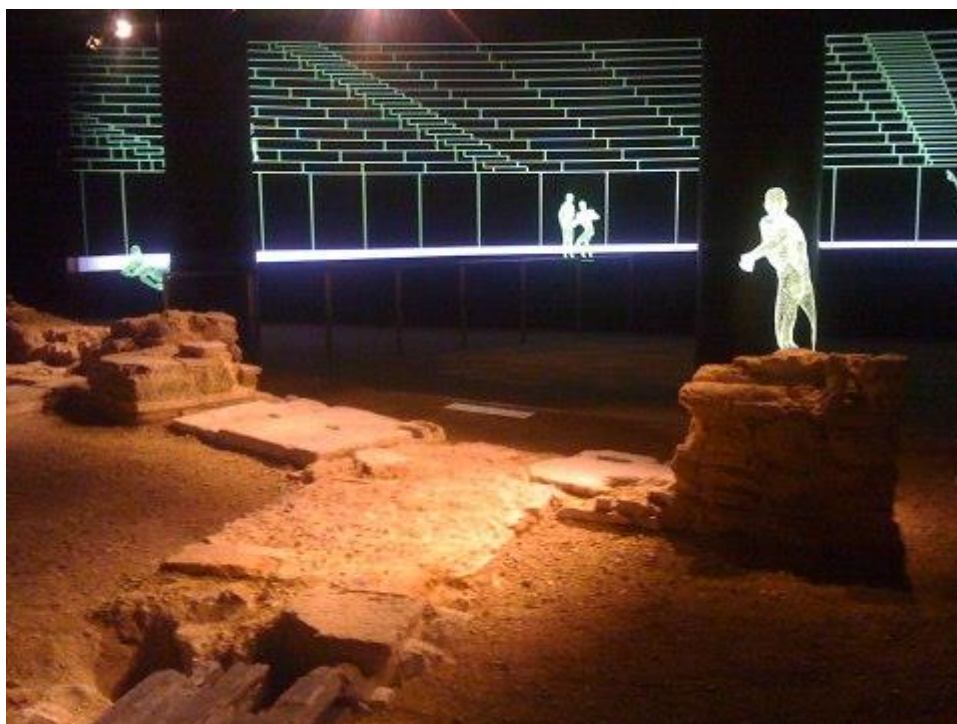
3.4.2. Γκαλερί Guildhall Λονδίνο

Στην τοποθεσία που σήμερα βρίσκεται η γκαλερί τέχνης Guildhall, ήταν το μεγαλύτερο ρωμαϊκό αμφιθέατρο του Λονδίνου, το οποίο χρονολογείτο το 2^ο αι. μ.Χ. Στο υπόγειο της γκαλερί, διασώζονται αρχαιολογικά κατάλοιπα τοίχων αλλά και ύδρευσης. Κατά την αρχαιολογική σκαπάνη, που έλαβε χώρα στην είσοδο τη γκαλερί από το μουσείο Αρχαιολογίας του Λονδίνου, εντοπίστηκαν λείψανα πύλης του 13^{ου} αι. μ.Χ..

Οι στρατηγικές ανάδειξης στη συγκεκριμένη περίπτωση έγιναν κατά κύριο λόγο με τις νέες τεχνολογίες. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναπαράσταση του αμφιθεάτρου, με ανδρικές μορφές, δείχνοντας στον επισκέπτη τις δραστηριότητες που γινόντουσαν εκεί.¹¹¹

¹¹⁰ <https://www.barcelona.de/en/barcelona-museum-city-history.html>

¹¹¹ <https://el.wikitechpro.com/860854-guildhall-london-WXRRSV>

Εικόνα 100: Αναπαράσταση της αρένας, με τη χρήση νέων τεχνολογιών. Στην εικόνα διακρίνεται η αναπαράσταση ανδρικών μορφών και της αρένας, πηγή: [London's Roman Amphitheatre, Guildhall \(historic-uk.com\)](http://London's Roman Amphitheatre, Guildhall (historic-uk.com))

3.5.Σύνοψη παρεμβάσεων

Από τα παραπάνω παραδείγματα που μελετήθηκαν, αντλήθηκε μια σειρά από επιτυχημένες πρακτικές για την ανάδειξη και αναβίωσή τους, που μπορούν συνδυαστικά να υιοθετηθούν στην περίπτωση του θεμιστόκλειου τείχους. Επιγραμματικά διαπιστώνονται τα ακόλουθα στοιχεία:

Υόρκη – Αγγλία

1. Προσθήκη ειδικά διαμορφωμένου φωτισμού στην περίμετρο των τειχών
2. Διαμόρφωση στο εσωτερικό, ειδικού περιμετρικού δρόμου περιπάτου που κινείται κατά μήκος των τειχών
3. Ανάπτυξη της εμπορικής και πολιτιστικής δραστηριότητας που σχετίζεται με τα τείχη (πολιτιστικά κέντρα, εστιατόρια, μουσεία κ.α.)
4. Διαμόρφωση σχεδίου επαυξημένης πραγματικότητας το οποίο επιδεικνύεται μέσω ειδικών οθονών κατά μήκος της διαδρομής

Ταλίν – Εσθονία

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ» 132

Οι πρακτικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από την περίπτωση του Ταλίν και της ανάδειξης των τειχών του για το Θεμιστόκλειο Τείχος είναι οι ακόλουθες.

1. Δημιουργία χώρων πρασίνου όπου είναι αυτό εφικτό πέριξ των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους. Ενώ στο Ταλίν σχεδόν ολόκληρη η ζώνη χωματουργικών έργων (τάφροι κ.α.) μετετράπη σε χώρο πρασίνου και αναψυχής, στην περίπτωση του Θεμιστόκλειου τείχους είναι εφικτή η εκμετάλλευση αρκετών χώρων – οικοπέδων του δημοσίου που αυτή τη στιγμή είναι εγκαταλελειμμένα ή αποτελούν δημοτικούς χώρους στάθμευσης και μετατροπή τους σε χώρους πρασίνου.

2. Συμμετοχή των μονίμων κατοίκων της περιοχής στην ανάπτυξη των χώρων όπου εντοπίζονται τα ίχνη του θεμιστοκλείου. Ιδέες όπως ο συμμετοχικός αρχιτεκτονικός σχεδιασμός (κάτι που εφαρμόστηκε στο Ταλίν, χαρακτηριστικό παράδειγμα η πρόσβαση σε μέρος του τείχους διαμέσου τμήματος μιας ιδιωτικής κατοικίας) θα πρέπει να εξετασθούν. Ειδικά σε περιπτώσεις που τα ίχνη του θεμιστόκλειου τείχους εμπίπτουν εντός μιας ιδιωτικής κατοικίας, θα ήταν ωφέλιμο να υπάρξει συνεργασία ιδιωτών και δημοσίου για κατάλληλη εναρμόνισή των ιχνών αυτών στο αστικό περιβάλλον. Η ιδέα της ιδιωτικής εμπορικής εκμετάλλευσης των πολυχώρων που αναμένεται να δημιουργηθούν κοντά στα ίχνη του Θεμιστόκλειου Τείχους κρίνεται ακατάλληλη για την περίπτωση της Ελλάδας (εν αντιθέσει με την επιτυχημένη εφαρμογή της στο Ταλίν)

3. Όπως και στην περίπτωση της Υόρκης, η όποια παρέμβαση πρέπει να συνοδεύεται από κοινωνική δραστηριοποίηση μέσω εκδηλώσεων και δρώμενων στην περιοχή όπου εντοπίζονται τα ίχνη του Θεμιστόκλειου. Τούτο είχε σημαντική επιτυχία και στην περίπτωση των μεσαιωνικών τειχών του Ταλίν.

4. Ανακαίνιση των εγκαταλελειμμένων κτισμάτων κατά μήκος της πορείας των ιχνών του Θεμιστοκλείου, όπως και συνέβη στην περίπτωση του σχεδίου ανάδειξης των τειχών του Ταλίν.

Σεβίλλη – Ισπανία

Το μοντέλο δράσης της πόλης της Σεβίλλης (κάτοχος των περισσότερων τειχών) που μπορεί να υιοθετηθεί εν μέρει από την Αθήνα και την περίπτωση του Θεμιστόκλειου Τείχους, μπορεί να χωριστεί σε τρεις κύριες γραμμές:

1.Σήμανση, χρησιμοποιώντας διαφορετικούς τύπους πεζοδρομίων, της διάταξης του τείχους σε δημόσιους χώρους όπου η ύπαρξή του έχει επαληθευτεί κάτω από το έδαφος.

2.Εμφανίζεται, όπως και στο Ταλίν, η έννοια της συμμετοχικής αρχιτεκτονικής, δηλαδή η ενεργή συμμετοχή των κατοίκων της περιοχής στην ανάπλαση της περιοχής και την ανάδειξη των τειχών

3.Ανάδειξη των σημείων του τείχους που υπεισέρχονται εντός ιδιωτικών ιδιοκτησιών προκειμένου να τονισθεί η ενότητα του χρόνου. Παρελθόν και παρόν μιας περιοχής ενοποιημένα σε σύγχρονες οικοδομές της νέας πόλης. Αυτό μπορεί να γίνει με ειδικές προθήκες, σηματοδότηση.

Λούγκο – Ισπανία

1.Δημιουργία εσωτερικού πλακόστρωτου δρόμου

2.Δημιουργία χώρων πρασίνου

3.Χρήση υλικών για τη δημιουργία του πεζόδρομου με συναφή υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την αρχική κατασκευή του τείχους (πχ χώμα, πετρώματα της περιοχής, συντρίμια από τα παρακείμενα σπίτια)

Διονυσίου Αρεοπαγίτου – Αποστόλου Παύλου, έργα της ΕΑΧΑ

1.Ενιαίο δίκτυο πεζοδρόμησης

2. Τοποθέτηση ελαιόδεντρων

3. Τοποθέτηση κυβόλιθων, προς αντικατάσταση του παλαιού οδοστρώματος

4. Τοποθέτηση ειδικού φωτισμού

Θεσσαλονίκη

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»134

- 1.Επιλεκτική διατήρηση ή και ανακατασκευή κατοικιών ιστορικής σημασίας που εφάπτονται στο τείχος και σε πολλές περιπτώσεις δημιουργία νέων χρήσεων κτηρίων (πχ επιλεκτική εισαγωγή μουσειακής χρήσης)
- 2.Επανασχεδιασμός της οδού Ερμού που κινείται παράλληλα με το τείχος και διαμόρφωσή της ως πεζόδρομος
- 3.Απελευθέρωση του μνημείου από νεότερες κατασκευές (όπου αυτό ήταν εφικτό) και πιο συγκεκριμένα εκείνες που ανακόπτουν τη θέα προς αυτό ή το υποβαθμίζουν
- 4.Δημιουργία προσβάσεων σε τμήματα του τείχους
- 5.Διαμόρφωση ανοικτών χώρων για δυνατότητα διεξαγωγής συναυλιών, εκδηλώσεων, πολιτιστικών εκθέσεων
- 6.Αναδιαμόρφωση αυλών των σπιτιών που βρίσκονται σε επαφή με τον πεζόδρομο και το χυτό υλικό που χρησιμοποιείται

Βαρκελώνη, City Museum

1. Τοποθέτηση ενημερωτικών πινακίδων
2. Βιντεοπροβολές
3. Ενημερωτικά έντυπα, τα οποία πληροφορούν τον επισκέπτη για την ιστορία του οικισμού

Λονδίνο, Γκαλερί Guildhall

1. Αναπαραστάσεις 3D

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ Ν.Δ, Β.Δ. ΠΛΕΥΡΑΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΠΕΖΟΔΡΟΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

4.1 Αντικείμενο της μελέτης

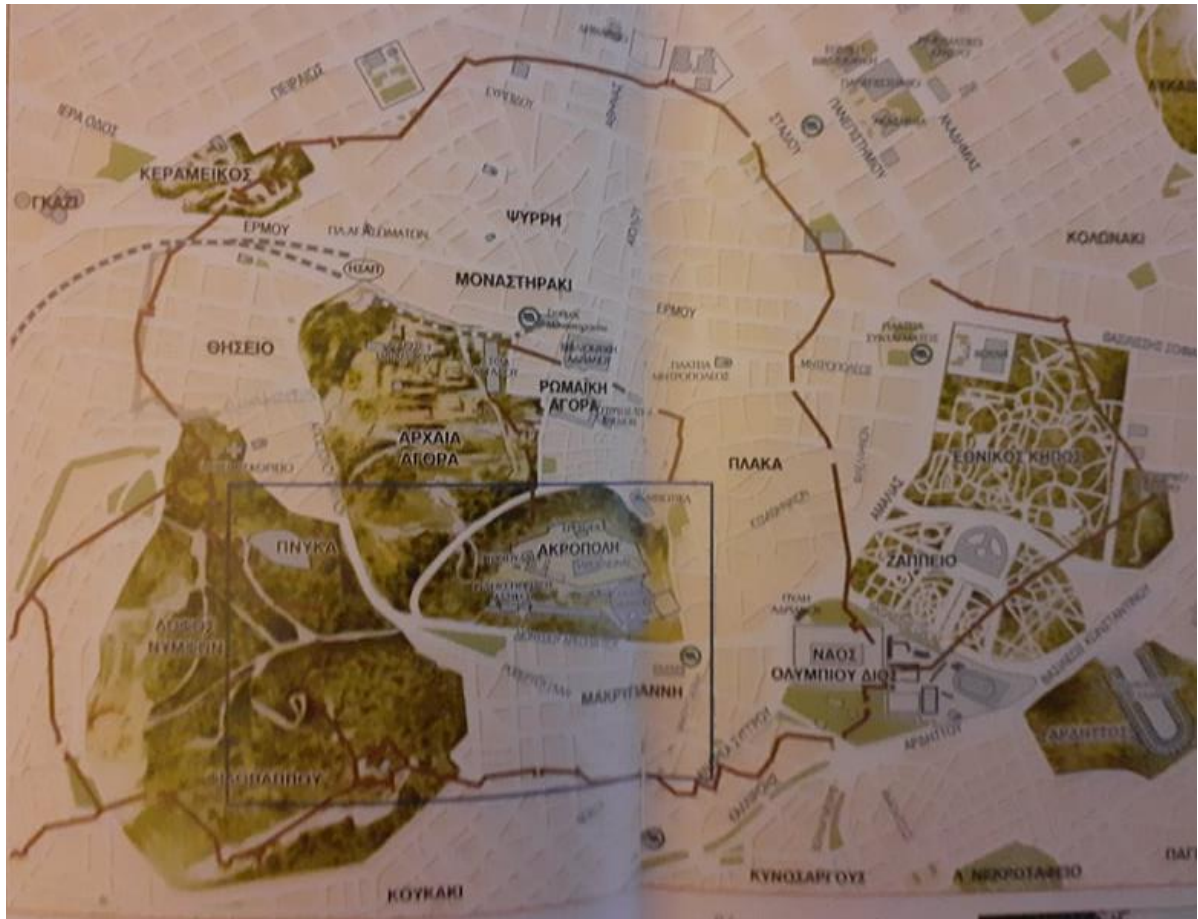
Η μελέτη αφορά στην πεζοδρόμηση του Ν.Δ. και Β.Δ τμήματος του τείχους, που βρίσκεται στην περιοχή του Θησείου. Αυτός ο χώρος αποτελεί το κύριο αντικείμενο του παρόντος πονήματος.

Για την επίτευξη της πεζοδρόμησης ο προτεινόμενος αρχαιολογικός περίπατος οφείλει να ακολουθήσει τους τρόπους αυτούς με τους οποίους η κίνηση της ιστορίας και η σημασία του τόπου μπορεί να επανενεργοποιηθεί στο παρόν. Το αστικό τοπίο του Θησείου με βάση την προτεινόμενη πεζοδρόμηση, οφείλει να βρίσκεται σε απόλυτη αρμονία, συνήχηση με τα υπολείμματα της θεμιστόκλειας οχύρωσης¹¹². Με άλλα λόγια η πεζοδρόμηση της παρούσας μελέτης συμπορεύεται με τα χαρακτηριστικά της αρχιτεκτονικής του ιστορικού αττικού τοπίου της Αθήνας του 5^{ου} αι. 113

Το ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης εστιάζεται στα αρχαιολογικά ευρήματα της θεμιστόκλειας οχύρωσης που είναι ορατά και επισκέψιμα. Αυτά βρίσκονται σε δύο σημεία της περιοχής του Θησείου, στην οδό Ερυσίχθονος 29 και στη συμβολή της Ερυσίχθονος με την Ηρακλειδών στον αριθμό 54.

¹¹² Ferlenga A., "Γόνιμη παρακαταθήκη", μετάφραση Ν. Σκουτέλης, στο Σκουτέλης Ν. (επιμέλεια), *Συν - ηγήσεις με τον Δημήτρη Πικιώνη*, Πλέθρον, Αθήνα, 2018, σελ. 24 -27

¹¹³ Κωτσάκη Α., «επίγονοι του Πικιώνη», καταφύγια και διχασμοί, στο Συν – ηγήσεις με τον Δημήτρη Πικιώνη, ο.π. σελ. 85

Εικόνα 101: Η πορεία του Θεμιστοκλείου Τείχους

4.2 Σκοπός της μελέτης

- Ενοποίηση του Ν.Δ, Β.Δ. τμήματος του θεμιστόκλειου τείχους με το πεζοδρομημένο δίκτυο των αρχαιολογικών χώρων του ιστορικού κέντρου των Αθηνών
- Ανάδειξη του περιβάλλοντος της θεμιστόκλειας οχύρωσης κατά μήκος του Ν.Δ και Β.Δ τμήματός της.
- Αρμονική συμβίωση των αρχαιολογικών ευρημάτων του τείχους, που αποτελούν μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, με τη σύγχρονη ανάπτυξη της πόλης. (σύνδεση παρελθόντος με το παρόν)

4.3 Στόχοι

- Διατήρηση, ανάδειξη και αναβάθμιση των ορατών και επισκέψιμων αρχαιολογικών ευρημάτων του τείχους (στην Ερυσίχθονος 29 και στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54).
- Ανάδειξη μη ορατών τμημάτων της αρχαίας οχύρωσης με εκ νέου ανασκαφικές έρευνες .
- Δημιουργία χώρων πρασίνου, ελεύθερων και κοινόχρηστων χώρων (για ενημέρωση, ανάπαυλα και περισυλλογή).
- Ένταξη της προτεινόμενης πεζοδρόμησης κατά μήκος του θεμιστόκλειου τείχους στο ενιαίο δίκτυο πεζοδρόμων του ιστορικού κέντρου (στους πεζοδρομηθέντες άξονες Ερμού, Αποστόλου Παύλου και Διονυσίου Αρεοπαγίτου).
- Επέκταση του αρχαιολογικού περιπάτου στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας.
- Ανάκτηση πιο ολοκληρωμένης ιστορικής φυσιογνωμίας της πόλης.

4.4 Στρατηγικές της μελέτης

Πρώτη στρατηγική: Ενημερωτική επιγραφή για παροχή και απεικόνιση ιστορικών στοιχείων

Προτείνεται επιγραφή που θα παρέχει όλα τα ιστορικά στοιχεία με τα οποία ο επισκέπτης θα ενημερώνεται για το χρόνο κατασκευής, τις αιτίες και τις συνθήκες που οδήγησαν στην οχύρωση αυτή, το μήκος του, τα υλικά και τον τρόπο κτισίματος, τη συμβολή του Θεμιστοκλή στην ισχυροποίηση της Αθήνας και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Επιπρόσθετα προτείνεται η ενημερωτική επιγραφή να αποτυπώνει ιστορικά στοιχεία με αυστηρή χρονολογική σειρά, δηλαδή από την εποχή κατασκευής του τείχους, την εποχή του Κόνωνα στην Αθήνα μέχρι την εποχή του Βαλλεριανού.

Επίσης, ο επισκέπτης θα ενημερώνεται και για τα ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με το τμήμα του τείχους, στο οποίο ευρίσκεται. Με άλλα λόγια η ενημέρωση θα υπάρχει στα δύο ορατά και επισκέψιμα τμήματα που βρίσκονται στην οδό Ερυσίχθονος 29 και στην Ερυσίχθονος και

Μαρία -Ζωή Γαζή

Ηρακλειδών 54. Στην αναφερόμενη επιγραφή μπορεί να χρησιμοποιηθεί η ελληνική και η αγγλική γλώσσα και μάλιστα με αρχαία ελληνική γραμματοσειρά, προκειμένου να κινητοποιείται περισσότερο το ενδιαφέρον του επισκέπτη. Η επιγραφή δύναται να είναι κατασκευασμένη από φυσικό υλικό (λίθος ή μάρμαρο) ή από νέο υλικό που να παραπέμπει σε ιστορική κατασκευή, θραύσμα του 5^{ου} αι. π.Χ. .. Η μορφή της θα μπορούσε να είναι ορθογώνια, με διακοσμητικές ευθείες γραμμές, με βάση στήριξης επίσης ορθογώνιου σχήματος και με χαρακτηριστικά στοιχεία ιωνικού ρυθμού, εξαιτίας της ιωνικής καταγωγής των Αθηναίων. Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα η επιγραφή να έχει τη μορφή και το υλικό της ενημερωτικής επιγραφής που βρίσκεται στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54.

Ακόμη, με βάση το πλαίσιο των νέων τεχνολογιών μπορεί να υπάρχει μια 3D απεικόνιση επαυξημένης πραγματικότητας του συνόλου του τείχους. Συμπληρωματικά, μπορεί να ακολουθηθεί η συλλογιστική της διαδρομής της Υόρκης. Έχοντας υπόψιν όλα τα ανωτέρω εξασφαλίζεται η αρχή της συνολικότητας για τον επισκέπτη, ενώ παράλληλα εντάσσεται στην ιστορική εποχή του θεμιστόκλειου Τείχους.

Μέσα από αυτήν την ενημέρωσή του θα επιτυγχάνεται η βιωματικότητα 114, που προβάλλεται ως ανάγκη αισθητοποίησης και η ανάδειξη του ιστορικού παρελθόντος του 5ου αιώνα και πιο συγκεκριμένα της περιόδου ανέγερσης του τείχους 479 - 478 π.Χ.. Ο περιηγητής ευρισκόμενος στα τείχη της θεμιστόκλειας οχύρωσης θα έχει ενώπιόν του την ολοκληρωμένη εικόνα του τείχους όπως αυτό ήταν στην αρχική του μορφή. Στην ολοκληρωμένη εικόνα του τείχους αξίζει να παρουσιαστεί το σημείο εκκίνησης, με βάση την 3D απεικόνιση, δηλαδή το εκάστοτε σημείο στο οποίο βρίσκεται ο επισκέπτης, έτσι ώστε να

¹¹⁴Massialas B, Inquiry. Today's Education, 58, 1969, σελ. 40 -42

Dietrich G. , Unterrichtspsychologie der Sekundastrufe, Donauworth, 1972, σελ. 157

Βώρος Φ., «Η διδακτική της ιστορίας ως πρόβλημα καθημερινής δοκιμής και δοκιμασίας» περιοδικό Νέα Παιδιά, τεύχος 39, 1986,σελ. 160-161

G.Eigler, Εκπαίδευση εκπαιδευτών: αυτόνομα οργανωμένη μάθηση με τη βοήθεια των νέων μέσων, Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τεύχος 19, 1993, σελ. 233

Χρυσ αφίδης Κ. , «Βιωματική – Επικοινωνιακή Διδασκαλία», Gutenberg, Αθήνα, 1994

Μαρία -Ζωή Γαζή

μεταβεί από το όλον στο μέρος και από το μέρος στο όλον σύμφωνα με την ανάλυση και τη σύνθεση που αποτελούν βάση της διερευνητικής μεθόδου που στηρίζεται στην ανάλυση και στη σύνθεση¹¹⁵.

Με βάση τα ανωτέρω ο επισκέπτης μεταφέρεται στις ιστορικές συνθήκες του 5ου αι., μετέχει στην ιστορία της κλασικής εποχής, ενώ παράλληλα κινητοποιείται το ενδιαφέρον του. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η αρχή της βιωματικότητας.

Δεύτερη στρατηγική: Μορφή και υλικά της πεζοδρόμησης

Η πεζοδρόμηση κατά μήκος της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους οφείλει να δώσει μια αισθητική διάσταση, στην οποία το αττικό τοπίο θα βρίσκεται εναρμονισμένο με την ιστορική εποχή του 5ου αι. π.Χ.. Η αρχιτεκτονική ασκώντας το ρόλο του πολλαπλασιαστή των αξιών ανασυνθέτει σελίδες της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Άλλωστε, ο σεβασμός στην ιερότητα του θεμιστόκλειου τείχους οδηγεί στην επανασύνδεση ιστορίας και τοπίου.¹¹⁶

Για την επιλογή της μορφής των υλικών της πεζοδρόμησης της θεμιστόκλειας οχύρωσης πρέπει να ληφθούν υπόψιν και τα ιδιαίτερα φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής, όπως η διαμόρφωση του εδάφους και η υπάρχουσα δόμηση του αστικού τοπίου.¹¹⁷

Με άλλα λόγια προτείνεται να ακολουθηθεί η μορφή αυτή και να χρησιμοποιηθούν τα υλικά εκείνα που θα ενώνουν το νέο με το παλαιό. Τα νέα στοιχεία πρέπει να συμπληρώνουν αρμονικά τα παλαιά. Ένα τέτοιο νέο υλικό είναι το πλέξιγκλας, το οποίο προσφέρει προστασία στις αρχαιότητες και ανεμπόδιστη ορατότητα στον πολίτη. Ενδεικτικό

¹¹⁵ Brune J., «Η διαδικασία της Παιδείας», μετάφραση Χ. Κληρίδη, εκδόσεις Α. Καραβία, Αθήνα, σελ 35

Π. Καριώτογλου, Κ. Κορομπίλη, Π. Κουμαρά, Εξακολουθούν να είναι επίκαιρες οι Ανακαλυπτικές Μέθοδοι Διδασκαλίας, Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 92, 1997, σελ. 53 -54

Βαγιανός Γ., «Η σχολική τάξη και προεκτάσεις της: Ανάγκες ή απαιτήσεις τουωσύγχρονου ιστορικού μαθήματος [Συμβολή στη διδακτική των κοινωνικών μαθημάτων (Ιστορία)], εκδ. Περιοδ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ 36-37 και 71-73

¹¹⁶ Ferlenga A., ο.π. σελ 26

¹¹⁷ Φιλιππίδης Δ., ο.π., σελ 60

παράδειγμα αποτελεί το μουσείο της Ακροπόλεως, όπου στο δάπεδο του ισογείου με τις επιφάνειες του πλέξιγκλας, αναδεικνύονται ευρήματα της αρχαίας πόλης των Αθηνών, που βρίσκονται ένα επίπεδο πιο κάτω, με την ονομασία «Μια πόλη (αρχαία Αθήνα) κάτω από την πόλη (νέας Αθήνας)». Η μορφή και τα υλικά οφείλουν να συμβαδίζουν με την ιστορία του αττικού τοπίου δημιουργικά και με τα χαρακτηριστικά του ιστορικού κέντρου των Αθηνών .

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω προτείνεται στην παρούσα μελέτη να ακολουθηθεί η ίδια γραμμή και ως προς τη μορφή και ως προς τα υλικά με την πεζοδρόμηση που υλοποιήθηκε από τον Δ. Διαμαντόπουλο στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου και στην Αποστόλου Παύλου.

Ο Δ. Διαμαντόπουλός και η ομάδα «Πλειάς» προχώρησαν στη διαμόρφωση πεζοδρομίων περιφερειακά της Ακρόπολης επί των οδών Δ. Αρεοπαγίτου και Απ. Παύλου χρησιμοποιώντας για την πλακόστρωση μικρά τμήματα λίθων με ανάγλυφη, ακανόνιστη επιφάνεια ορθογώνιου σχήματος. Η συγκεκριμένη πεζοδρόμηση ενώθηκε με το δίκτυο των πεζοδρόμων του Δ. Πικιώνη και των συνεργατών του. Το δίκτυο αυτό είναι γνωστό ως Μεγάλος Περίπατος και συνδέει την Ακρόπολη με το Λόφο του Φιλοπάππου .

Εικόνα 102 Σχέδιο Δ. Πικιώνη

Ο Διαμαντόπουλος με τη σχεδίαση αυτή και με τα υλικά που χρησιμοποίησε δείχνει σεβασμό στο Πικιωνικό έργο. Η εκλεπτυσμένη και κυμαινόμενη ταραχή των πλακοστρώσεων έχει ως αποτέλεσμα η αρχιτεκτονική του σχεδίαση να παρουσιάζεται ως συνέχεια της σχεδίασης του Πικιώνη και να επιτυγχάνεται όχι μόνο η ανάδειξη της ιερότητας της Αρχαίας Αθήνας, αλλά και η αφήγηση της νομοτέλειας του εδάφους.

Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα να ενταχθεί ο προτεινόμενος πεζόδρομος του Θεμιστόκλειου Τείχους στο δίκτυο πεζοδρόμων του Δ. Διαμαντόπουλου και του Δ. Πικιώνη. Αυτό είναι εφικτό γιατί σύμφωνα με την πορεία του τείχους η απόστασή του στην περιοχή του Θησείου από τον περιφερειακό πεζοδρομημένο δρόμο της Ακρόπολης είναι μικρή.

Μαρία -Ζωή Γαζή

Συνεπώς μπορεί η πεζοδρόμηση να ξεκινήσει από την Αποστόλου Παύλου και Ακάμαντος.

Συμπερασματικά, η μορφή και τα υλικά του πεζόδρομου θα είναι εναρμονισμένα με το ιστορικό παρελθόν του θεμιστόκλειου τείχους. Άλλωστε ο αναγνωρισμένος αρχιτέκτονας Δημήτριος Πικιώνης, χρησιμοποίησε ανάλογα υλικά, εναρμονισμένα, στο ιστορικό τοπίο του λόφου του Φιλοπάππου, όταν το 1955 ανέλαβε την πεζοδρόμηση.¹¹⁸

Με βάση τα ανωτέρω προτείνεται να τεθούν πλάκες με κατάλληλο σχήμα που να υποδηλώνει στον επισκέπτη πως ακολουθεί μια αρχαιολογική διαδρομή της κλασικής περιόδου των Αθηνών. Η πρόταση όσον αφορά το υλικό επίστρωσης, μπορεί να έχει τη μορφή που έχει ο πεζόδρομος στην οδό Αποστόλου Παύλου (Περιφερειακός Ακροπόλεως). Αυτή η πεζοδρόμηση θεωρείται ως φυσική προέκταση της πεζοδρόμησης του Δ. Πικιώνη στην περιοχή της Ακροπόλεως και του Φιλοπάππου. Άλλωστε η εκλεπτυσμένη και κυμαινόμενη ταραχή των πλακοστρώσεων έχει ως σκοπό την εκ νέου αφήγηση της νομοτέλειας του φυσικού εδάφους¹¹⁹

Συνεπώς για την πεζοδρόμηση κατά μήκος του Ν.Δ. τμήματος του θεμιστόκλειου τείχους προτείνεται πλακόστρωση δαπέδου ανάλογη με εκείνη του Δ. Διαμαντόπουλου. Με τον τρόπο αυτόν υποδηλώνεται στον περιηγητή, ότι πραγματοποιεί έναν αρχαιολογικό περίπατο μέσω του οποίου γίνεται ανάκληση της ιστορικής μνήμης και συνεπώς αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος του 5^{ου} αι. π.Χ. με την Αθήνα του σήμερα.

Τρίτη στρατηγική: Χώροι πρασίνου

Με βάση τις μελέτες, που εκπονήθηκαν σε ευρωπαϊκές πόλεις με αντικείμενο την ανάδειξη και προστασία των τειχών, βασικό ρόλο έχει η διαμόρφωση χώρων πρασίνου. Στη συγκεκριμένη εργασία προτείνεται να τοποθετηθούν κατά μήκος του πεζόδρομου συστοιχίες από δένδρα

¹¹⁸ Αλ. Παπαγεωργίου -Βενετάς, Δημήτρης Πικιώνης (1887 -1968). Τα χρόνια της μαθητείας μου μαζί του, εκδόσεις Σήμα, Αθήνα, 2010

¹¹⁹ Μανωλίδης Κ, «Εδαφολόγιο. Κείμενα για την ύλη της αρχιτεκτονική», Νήσος, Αθήνα ,2017, σελ. 68

ελιάς. Συμφώνως με το μύθο η Θεά Αθηνά προσέφερε το ελαιόδεντρο ως δώρο για την πόλη που τελικά πήρε το όνομά της.

Εκτός από το συμβολισμό της ελιάς συνειρμικά παρατηρείται και ανάλογος συμβολισμός στο τείχος. Το τείχος συνδέεται συμβολικά με την ασφάλεια, την προστασία της πόλης των Αθηνών από τη βαρβαρότητα των Περσών, από το απολίτιστο στοιχείο των μη Ελλήνων (πας μη Έλλην βάρβαρος). Συνεπώς η θεμιστόκλεια οχύρωση ταυτίζεται με την πολιτιστική συνέχεια της Αρχαίας Αθήνας, με τη δημοκρατική πορεία του πολιτεύματος, με την ειρήνη και με τις αρχές και τις αξίες της Αθηναϊκής Πολιτείας.

Σε σχέση με τα ελαιόδεντρα, που όπως αναφέρθηκε παραπάνω βρίσκονται σε συστοιχία σε όλο το μήκος της πεζοδρομημένης πορείας του τείχους, μπορούν να τοποθετηθούν είτε στη μέση της οδού, είτε στο πλαϊνό τμήμα. Άρα η τοπογραφία αναδιατυπώνεται έχοντας ως μέσο την αρχιτεκτονική και το χώρο πρασίνου (χλωρίδα) καθώς η μία έννοια συμπληρώνει την άλλη ¹²⁰.

Τέλος, είναι εφικτός ο τονισμός του πράσινου στοιχείου με τη χρήση αναρριχητικών φυτών που θα κάνουν αψίδα μεταξύ των κτηρίων εκατέρωθεν του πεζοδρόμου. Με τον τρόπο αυτόν αφενός επιτυγχάνεται σκίαση και αφετέρου ο επισκέπτης «ταξιδεύει» νοερά σε μια άλλη εποχή, ενώ έχει γίνει χρήση πολύ απλών βιοκλιματικών μέσων διακόσμησης.

Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται καλύτερα το αττικό τοπίο, η σχέση των Ελλήνων με τον τόπο τους, η αναβίωση του ιστορικού και φυσικού περιβάλλοντος του 5^{ου} αι π.Χ. και η ιστορική συνέχεια, καθώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν. Με άλλα λόγια ο επισκέπτης ακολουθεί το αποτύπωμα των αρχαίων Ελλήνων κατά μήκος της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους.

Τέταρτη στρατηγική: Σήμανση κατεύθυνσης της κατά μήκος πορείας του Τείχους

¹²⁰ Ferlenga, ο.π. σελ. 29

Κατά μήκος της πεζοδρομημένης οδού της παρούσας μελέτης θα υπάρχει σήμανση με την ακριβή πορεία κατεύθυνσης του τείχους, έτσι ώστε ο επισκέπτης να καθοδηγείται για την αρχαιολογική διαδρομή που ακολουθεί το νοτιοδυτικό τμήμα της θεμιστόκλειας οχύρωσης. Η προτεινόμενη πεζοδρόμηση βρίσκεται στα ίχνη της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές και τους ιστοριογράφους¹²¹. Όμως λόγω του αστικού ιστού και του οδικού δικτύου η πεζοδρόμηση ακολουθεί τα πλησιέστερα ίχνη κατά μήκος της ιστορικής πορείας του τείχους. Για αυτόν τον λόγο προτείνεται να υπάρχει χάρτης, στον οποίο να απεικονίζεται όλο το μήκος του θεμιστόκλειου τείχους με τις σημερινές οδούς και τα οικοδομικά τετράγωνα, από τα οποία το τείχος διαπερνά. Στον χάρτη αυτόν με ξεχωριστή σήμανση θα διακρίνεται το εκάστοτε σημείο στο οποίο βρίσκεται ο επισκέπτης και κυρίως στα επίγεια και επισκέψιμα τμήματα της οδού Ερυσίχθονος 29 και της Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54. Άλλωστε αυτά τα δύο επίγεια και επισκέψιμα τμήματα του θεμιστόκλειου τείχους αποτελούν τα κύρια σημεία της παρούσας εργασίας.

Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός μιας τέτοιας καθοδηγητικής επιγραφής οφείλει να συμπορεύεται με τα χαρακτηριστικά της ελληνικής αρχιτεκτονικής του αττικού ιστορικού τοπίου (αναβίωση 5^{ου} αι. π.Χ)¹²². Αξίζει να τονιστεί, ότι η αρχιτεκτονική βρίσκει τρόπους με τους οποίους μπορεί να επανενεργοποιηθεί στο παρόν η κίνηση της ιστορίας και η σημασία των τόπων.

Με βάση τα ανωτέρω, η καθοδηγητική επιγραφή δύναται να είναι κατασκευασμένη από φυσικό υλικό (λίθος ή μάρμαρο) ή από νέο υλικό που να παραπέμπει σε ιστορική κατασκευή, θραύσμα του 5^{ου} αι. π.Χ. . Η μορφή της θα μπορούσε να είναι ορθογώνια, με διακοσμητικές ευθείες γραμμές, με βάση στήριξης επίσης ορθογώνιου σχήματος και με

¹²¹ Θουκυδίδης, Α' 90 -92, 93, 143 -145

Ηρόδοτος Θ', 124 -125

J. Travlos, «Πολεοδομική Εξέλιξ των Αθηνών», Αθήνα, 1960

Αρχαιολογικό Δελτίο 37, Β1, 1982, σελ. 23 -24

¹²² Κωτσάκη Α., *ο.π.*, σελ. 69 και 85

χαρακτηριστικά στοιχεία ιωνικού ρυθμού, εξαιτίας της ιωνικής καταγωγής των Αθηναίων. Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα η επιγραφή να έχει τη μορφή και το υλικό της ενημερωτικής επιγραφής που βρίσκεται στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54.

Η προτεινόμενη σήμανση μπορεί να παραλληλιστεί με τις ερμαϊκές στήλες, που υπήρχαν στην Αρχαία Ελλάδα και λειτουργούσαν ως οδοδείκτες σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, τον Αισχίνη, Ηρόδοτο και τον Πausανία. Η χρονολόγησή τους ανάγεται τον 6^ο αιώνα π.Χ..και συνεπώς δύο αιώνες πριν κατασκευαστεί η θεμιστόκλεια οχύρωσή¹²³.

Η σήμανση κατεύθυνσης της ιστορικής πορείας του τείχους με καθοδηγητική επιγραφή προτείνεται σε όλα τα σημεία, στα οποία η πορεία του Ν.Δ. τμήματος του τείχους στο Θησείο αλλάζει κατεύθυνση.

Με άλλα λόγια η τοποθέτηση σήμανσης κατεύθυνσης προτείνεται σε κομβικά σημεία, δηλαδή όπου υπάρχουν διασταυρώσεις, ή τμήματα με αλλαγή κατεύθυνσης, προκειμένου ο περιηγητής, ευρισκόμενος στα ίχνη της κατά μήκος διαδρομής του τείχους να έχει την αισθητική διάσταση ότι το αστικό τοπίο του Θησείου βρίσκεται σε συνήχηση με το ιστορικό τοπίο της θεμιστόκλειας οχύρωσης

Πέμπτη στρατηγική: Φωτισμός με γραμμική πορεία

Ο φωτισμός αποτελεί κυρίαρχο μέσο για την ανάδειξη ενός μνημείου, ενός αρχαιολογικού χώρου, καθώς με αυτόν τον τρόπο προσδίδεται ζωντάνια, ενώ ταυτόχρονα πραγματοποιείται σύνδεση παρελθόντος – παρόντος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, προτείνεται φωτισμός γραμμικής πορείας, με τον οποίο θα εξασφαλίζεται ομοιομορφία και ενότητα στην προτεινόμενη πεζοδρόμηση.

Ο γραμμικός φωτισμός έχει εξελιχθεί ως η πιο ενδεδειγμένη πρόταση φωτισμού σε αρκετούς αρχαιολογικούς χώρους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του διαειχίσματος στην Κασσανδρεία Χαλκιδικής, όπου στα πλαίσια αναπλάσεων που πραγματοποιήθηκαν

¹²³ http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Stoa_of_the_Herms.aspx

Μαρία -Ζωή Γαζή

στην περιοχή, επιλέχθηκε ο συγκεκριμένος φωτισμός. Στην περίπτωση αυτή, προτάθηκε ο φωτισμός να γίνει από το επίπεδο του εδάφους με ενδοδαπέδιους προβολείς, οι οποίοι παρέχουν έναν διακριτικό φωτισμό, προκειμένου να αποφευχθεί η θάμβωση.¹²⁴

Συμπερασματικά, ο φωτισμός γραμμικής πορείας κατά μήκος της πεζοδρομημένης πορείας του θεμιστόκλειου τείχους στην περιοχή του Θησείου επιτυγχάνει την ανάδειξη των αρχαιολογικών ευρημάτων και την συνολική θεώρηση του προτεινόμενου αρχαιολογικού περιπάτου στο ίχνος της αρχαίας οχύρωσης των Αθηνών. Επίσης, συμβάλλει στην ιστορική συνέχεια, στην ανεμπόδιστη περιήγηση του πολίτη και στη μεγαλύτερη κινητοποίηση του ενδιαφέροντός του. Με άλλα λόγια ο φωτισμός αναδεικνύει και ολοκληρώνει με τον καλύτερο τρόπο όλα τα προτεινόμενα στοιχεία των στρατηγικών της μελέτης.

4.5 Συνολική πορεία της προτεινόμενης πεζοδρόμησης

Η περιοχή του Θησείου, στην οποία εστιάζεται το ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης, οριοθετείται στα νοτιοδυτικά από την τοποθεσία Πετράλωνα, στα δυτικά από τον Κεραμεικό, στα βόρεια από την περιοχή του Ψυρρή και στα δυτικά από το Μοναστηράκι. Λόγω του ότι αποτελεί τμήμα του Ιστορικού Κέντρου, η περιοχή είναι πεζοδρομημένη στον άξονα Αποστόλου Παύλου και Δ. Αρεοπαγίτου. Επίσης, έχει πεζοδρομηθεί η οδός Ηρακλειδών στο μεγαλύτερο τμήμα της. Σε όλους τους άλλους δρόμους επιτρέπεται η διέλευση οχημάτων.

¹²⁴ <https://www.voria.gr/article/dimos-neas-propontidas-protasi-gia-anadixi-tou-diatichismatos-tis-kassandrias>

Εικόνα 103: Στον ανωτέρω χάρτη διακρίνονται με κόκκινη γραμμή οι τρεις κεντρικές αρτηρίες της περιοχής του Θησείου: (από πάνω προς τα κάτω) Ηλία Πουλοπούλου, Ηρακλειδών και Νηλέως, πηγή: ίδια επεξεργασία

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους

Εικόνα 106: Πορεία τείχους σε μεγαλύτερη κλίμακα

4.6 Γενική θεώρηση του σχεδιασμού ανάδειξης Ν.Δ. Β.Δ. τμήματος του θεμιστόκλειου τείχους

4.6.1 Στρατηγικές

Οι στρατηγικές της μελέτης προσπαθούν να ανασυνθέσουν τις σελίδες της ιστορίας του 5ου αι. π.Χ. και συγκεκριμένα τις ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες, όπως αυτές διαμορφώθηκαν τον χειμώνα του 479 – 478 π.Χ. στην Αθήνα της κλασικής εποχής. Αξίζει να τονιστεί, ότι οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις σε έναν ιστορικό τόπο στοχεύουν στην πολιτιστική ανασυγκρότηση, στην

επανασύνδεση ιστορίας και τοπίου, δηλαδή στη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν αναδεικνύοντας το ιστορικό παρελθόν στο σημερινό πολίτη¹²⁵. Επίσης, επιτυγχάνεται η πολιτιστική αναβίωση της Αθήνας του 5ου αι., καθώς και η πολιτιστική συνέχειά της.

4.6.2 Ενοποίηση προτεινόμενης πεζοδρόμησης με αρχαιολογικό περίπατο Ακροπόλεως

Σε αυτή τη θεώρηση, δηλαδή στη σύνδεση ιστορικού παρελθόντος με το παρόν, στηρίχθηκε και πραγματοποιήσε ο Δ. Πικιώνης το 1955 -1957 την πλακόστρωση και τη διαμόρφωση του χώρου γύρω από την Ακρόπολη και το λόφο του Φιλοπάππου. Στη συνέχεια, το 2001 ο Δ. Διαμαντόπουλος με την ομάδα του «Πλειάς» ανέλαβε τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της Δ. Αρεοπαγίτου και Απ. Παύλου συνδέοντας την ιερότητα του ιστορικού τοπίου με το σήμερα¹²⁶

Με βάση τα ανωτέρω ο αρχαιολογικός περίπατος, που προτείνεται στην παρούσα μελέτη, στη Ν.Δ και Β.Δ. πλευρά του τείχους, ακολουθεί την ίδια θεώρηση και συνεπώς τον ίδιο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό. Επιπρόσθετα, μπορεί να ενωθεί με τον αρχαιολογικό περίπατο της Ακροπόλεως, καθώς η οδός Ακάμαντος, σημείο εκκίνησης της εργασίας, τέμνει κάθετα την πεζοδρομημένη από Δ. Διαμαντόπουλο οδό Απ. Παύλου

Επίσης, η προτεινόμενη πορεία του τείχους μπορεί να καταλήξει στο Δίπυλο, που αποτελούσε την κύρια είσοδο του θεμιστόκλειου τείχους, στον πεζόδρομο της Ερμού στον Κεραμεικό. Με τον τρόπο αυτόν, η πεζοδρόμηση της παρούσας μελέτης μπορεί να συνδεθεί με τον μεγάλο αρχαιολογικό περίπατο του ιστορικού κέντρου των Αθηνών

Με άλλα λόγια μπορεί κανείς να εισηγηθεί τη σύνδεση της προτεινόμενης πορείας του Ν.Δ, Β.Δ. τμήματος του τείχους με τον ήδη διαμορφωμένο αρχαιολογικό περίπατο του ιστορικού κέντρου της πόλης. Το όφελος για τον περιηγητή θα είναι πολλαπλό, καθώς θα έχει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για το ιστορικό παρελθόν της Αθήνας, όπως αυτό αναβιώνεται με τη συνολική του θεώρηση στις παροντικές συνθήκες του 2021.

¹²⁵ Κωτιώνης Ζησης, «Το ερώτημα της καταγωγής στο έργο του Δ. Πικιώνη», ΤΕΕ, 1998, σελ. 32

¹²⁶ Φιλιππίδης Δ., "Εκλεκτικές συγγένειες", στο Συν -ηγήσεις, ο.π., σελ. 58 -60

4.6.3. Δυσκολίες πεζοδρόμησης

Τονίζονται οι παροντικές συνθήκες, γιατί υπάρχουν αντικειμενικές δυσκολίες, που απορρέουν από τον σημερινό αστικό ιστό και οδικό άξονα της περιοχής του Θησείου. Το ιστορικό περιβάλλον της Αθήνας του 5ου αι. δε συμπίπτει με το σημερινό αστικό περιβάλλον, ως προς τα οικοδομικά τετράγωνα και τη χάραξη των δρόμων πέριξ αυτών. Για τον λόγο αυτόν, ακολουθείται η πλησιέστερη πορεία πεζοδρόμησης με αυτήν του ιστορικού τείχους στην περιοχή του Θησείου, σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, τους ιστοριογράφους, αλλά και τα αρχαιολογικά ευρήματα¹²⁷. Με βάση τα ανωτέρω, εντοπίζονται δυσκολίες στα ευρήματα του τείχους, τα οποία βρίσκονται είτε κάτω από οδοστρώματα, είτε κάτω από τα θεμέλια κτηρίων, άρα μη ορατά, είτε σε υπόγεια και ακαλύπτους χώρους πολυκατοικιών, όπως στην οδό Ηρακλειδών 50 που ανακαλύφθηκε η λεγόμενη Πειραιϊκή Πύλη άρα ορατά ευρήματα, αλλά μη επισκέψιμα ¹²⁸.

4.6.4. Επισκέψιμα τμήματα τείχους

Η μελέτη, εκτός από την πορεία της πεζοδρόμησης που ακολουθεί, σύμφωνα με την κατά μήκος αρχαία διαδρομή του τείχους και την ανάδειξή της στο σήμερα, δίνει βαρύτητα στα ορατά και επισκέψιμα τμήματα της αρχαίας οχύρωσης στην περιοχή του Θησείου. Αυτά τα ορατά και επισκέψιμα τμήματα είναι δύο. Το ένα ευρίσκεται στην οδό Ερυσίχθονος 29 και το άλλο στη συμβολή της Ερυσίχθονος με την οδό Ηρακλειδών στον αριθμό 54, τα οποία φαίνονται στις ακόλουθες εικόνες.

¹²⁷ Θουκυδίδης, Α' 90 -92, 93, 143 -145

Ηρόδοτος Θ', 124 -125

J. Travlos, «Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών», Αθήνα, 1960

¹²⁸ Αρχαιολογικό Δελτίο 37, Β1, 1982, σελ. 23 -24

ΑΔ30 (1975), Β1, σ. 21

ΑΔ25 (1970), Β1, σ.64

ΑΔ31 (1976), Β1, σ.32-33

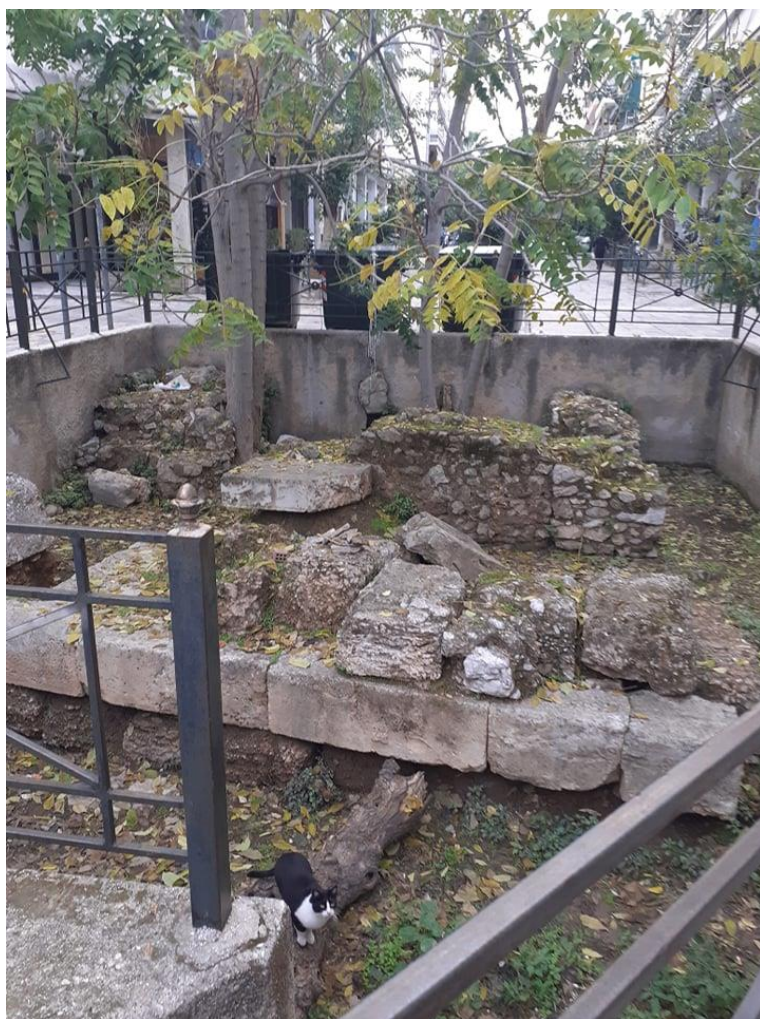
ΑΔ29 (1973-74), Β1, σ.86

ΑΔ22 (1967), Β1, σ.83-84

ΑΔ37 (1982), Β1, σ.23

Εικόνα 107: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στην οδό Ερυσίχθονος

Εικόνα 108: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στην οδό Ηρακλειδών 54

Εικόνα 109: Στον ανωτέρω χάρτη παρουσιάζονται η οδός Ερυσίχθονος 29 και η οδός Ηρακλειδών 54, στις οποίες είναι ορατά τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του τείχους, με μπλε διακρίνεται η οδός Ερμού και με πράσινο η Απ. Παύλου.

4.7 Πορεία πεζοδρόμησης

4.7.1 Σημείο εκκίνησης

- Ακάμαντος και Αποστόλου Παύλου: Σημείο εκκίνησης πεζοδρόμησης

- Ακάμαντος και Στησικλέους: Σημείο εκκίνησης της διέλευσης θεμιστόκλειου τείχους

Ο προτεινόμενος αρχαιολογικός περίπατος κατά μήκος του ίχνους του θεμιστόκλειου τείχους έχει σημείο εκκίνησης τη συμβολή της οδού Ακάμαντος με την Στησικλέους, όπως φαίνεται και στην εικόνα 107. Το σημείο αυτό σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα τις ιστορικές πηγές, και τους ιστοριογράφους, είναι το πλησιέστερο σημείο με βάση την πορεία της θεμιστόκλειας οχύρωσης στο Ν.Δ τμήμα του τείχους.

Όμως στο πλαίσιο της ενοποίησης ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων μπορεί να υπάρχει η κατάλληλη σήμανση με ενημέρωση για την προτεινόμενη πεζοδρόμηση στην αρχή της οδού Ακάμαντος, εκεί που συμβάλλει με την

Μαρία -Ζωή Γαζή

πεζοδρομημένη οδό Απ. Παύλου. Με άλλα λόγια στη συμβολή της Ακάμαντος με την Απ. Παύλου είναι εφικτό ο περιηγητής, ο ενδιαφερόμενος πολίτης να έχει τη δυνατότητα της ενημέρωσης για τον πεζοδρομημένο περίπατο κατά μήκος της πορείας της θεμιστόκλειας οχύρωσης στο Ν.Δ τμήμα του τείχους.

Συνεπώς μπορεί να προταθεί η πεζοδρόμηση της Ακάμαντος από την Αποστόλου Παύλου μέχρι τη συμβολή της με τη Σησικλέους, προκειμένου να συνεχίζεται απρόσκοπτα ο αρχαιολογικός περίπατος από την Αποστόλου Παύλου και να διευρυνθεί ο περίπατος με επιπρόσθετη πορεία πεζοδρόμησης ακολουθώντας τα ίχνη του θεμιστόκλειου τείχους.

Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η **ύπαρξη ενημερωτικής και καθοδηγητικής επιγραφής** στην Αποστόλου Παύλου και Ακάμαντος, σύμφωνα με την οποία θα γίνεται σαφές, ότι το πλησιέστερο τμήμα της θεμιστόκλειας οχύρωσης βρίσκεται στην Ακάμαντος και Σησικλέους. Ασφαλώς στην επιγραφή θα υπάρχουν όλα τα ιστορικά στοιχεία και ο χάρτης του θεμιστόκλειου τείχους. Επίσης, στην πεζοδρόμηση της Ακάμαντος μέχρι την Σησικλέους θα τηρηθούν οι προτεινόμενες στρατηγικές αρχιτεκτονικού σχεδιασμού έχοντας ως στόχο την **επανασύνδεση ιστορίας και τοπίου** 129

4.7.2 Ακάμαντος και Ακταίου

Από τη συμβολή Ακάμαντος και Σησικλέους, σημείο εκκίνησης όπως προαναφέρθηκε, ακολουθώντας την κατεύθυνση του θεμιστόκλειου τείχους, η πορεία της προτεινόμενης πεζοδρόμησης συνεχίζεται από την οδό Ακάμαντος στην οδό Ακταίου. Η Ακταίου ενώνεται με την Ακάμαντος με κλίμακα λόγω υψομετρικής διαφοράς από το λόφο του Αστεροσκοπείου.

4.7.3 Στειριέων, Αβάντων και Ερυσίχθονος

Στη βάση της κλίμακας ακολουθείται πορεία προς την οδό Στειριέων και από εκεί στην οδό Αβάντων αριστερά. Το τμήμα αυτό της Αβάντων οδηγεί στην οδό Ερυσίχθονος, που αποτελεί κεντρικό άξονα της πεζοδρομημένης διαδρομής, γιατί εκεί βρίσκεται το κεντρικό τμήμα της Ν.Δ πλευράς του τείχους. Στη συμβολή Ερυσίχθονος και Αβάντων λόγω κεκλιμένου επιπέδου υπάρχει κλίμακα, στη βάση της οποίας σε μια απόλυτη ευθεία γραμμή βρίσκεται η

¹²⁹ Κωτσάκη Α., ο.π., σελ. 69

Ερυσίχθονος, βασική οδός της προτεινόμενης πεζοδρόμησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η Ερυσίχθονος στον αριθμό 29 και στη συμβολή της με την οδό Ηρακλειδών. Τα δύο αυτά σημεία αποτελούν κύριο αντικείμενο της παρούσας μελέτης, γιατί όπως προαναφέρθηκε, είναι τα μοναδικά επισκέψιμα τμήματα της αρχαίας οχύρωσης .

4.7.4. Θεσσαλονίκης, Εφεστίων και Ερμού (Κεραμεικός)

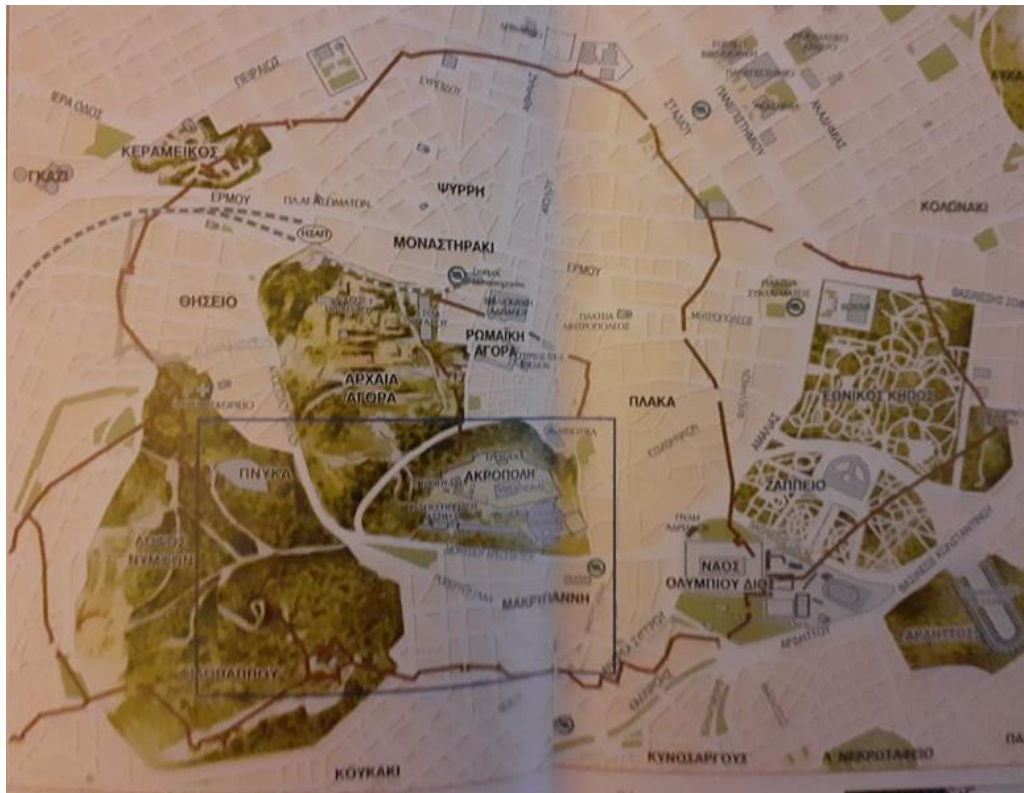
Η πορεία κατά μήκος του τείχους συνεχίζεται από την Ερυσίχθονος στην οδό Θεσσαλονίκης και από εκεί στην Εφεστίων. Στο σημείο αυτό, Θεσσαλονίκης και Εφεστίων, βρίσκεται το ακριβές ίχνος της θεμιστόκλειας οχύρωσης, η οποία ακολουθούσε Βόρεια πορεία με κατεύθυνση προς το Δίπυλο του Κεραμεικού. Το Δίπυλο ήταν η κεντρική είσοδος του θεμιστόκλειου τείχους, ενώ παράλληλα υπήρχαν σε όλο το μήκος του 15 πύλες που έφεραν το όνομα της περιοχής, στην οποία οδηγούσε η κάθε πύλη, όπως ήταν η Πειραιϊκή Πύλη στην Ηρακλειδών 50 (μη επισκέψιμη).

4.7.5 Ερμού (Κεραμεικός), Πλατεία Ασωμάτων και Αποστόλου Παύλου

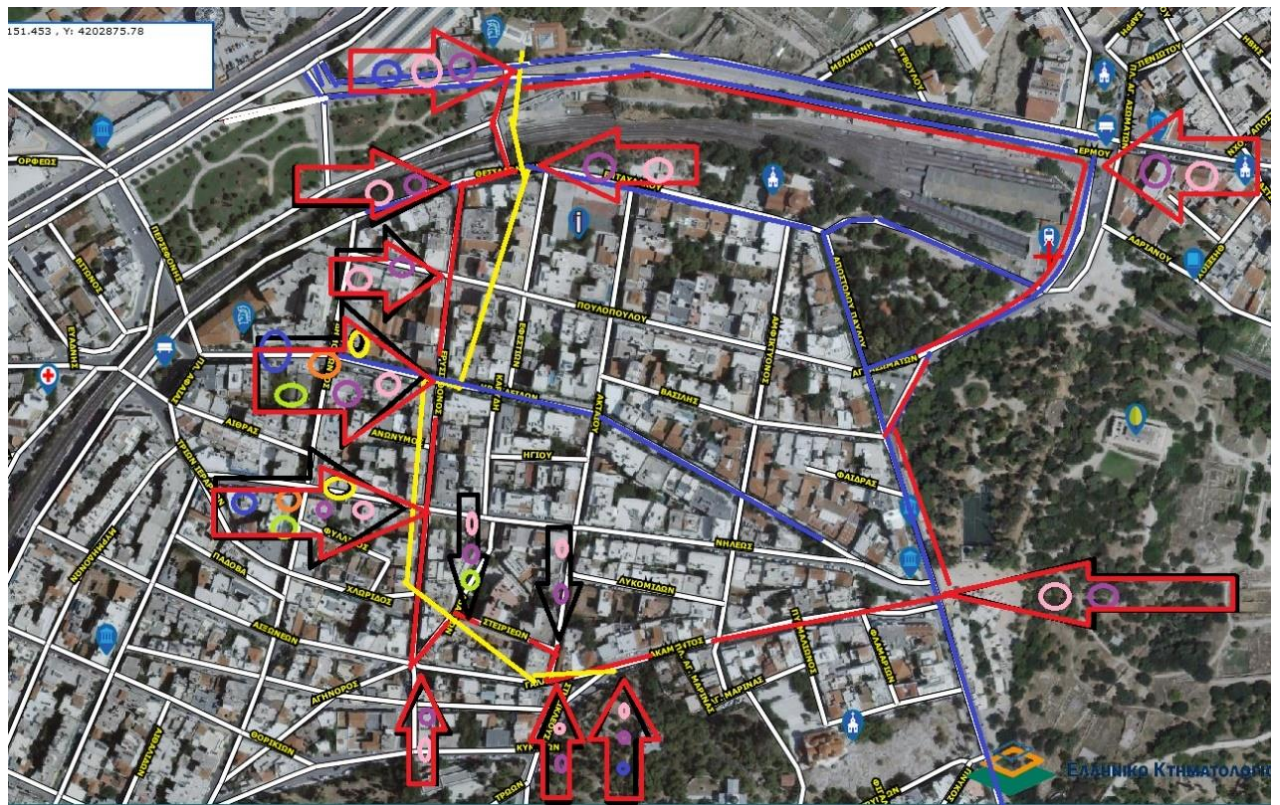
Συνεπώς η πεζοδρόμηση της παρούσας μελέτης, μπορεί από την Εφεστίων να ακολουθήσει την ακριβή πορεία κατεύθυνσης του θεμιστόκλειου τείχους προς τον Κεραμεικό μέσω υπάρχουσας πεζογέφυρας. Η πεζογέφυρα αυτή συνδέει την Θεσσαλονίκης με την Ερμού, η οποία είναι πεζοδρομημένη από την οδό Πειραιώς μέχρι την πλατεία Ασωμάτων. Η σκοπιμότητα της πεζογέφυρας έγκειται, στο ότι ακριβώς από κάτω βρίσκονται οι γραμμές του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου, άλλωστε ο σταθμός του ΗΣΑΠ βρίσκεται στην πλατεία Ασωμάτων. Η πλατεία αυτή ενώνεται με την πεζοδρομημένη Αποστόλου Παύλου που θεωρείται φυσική προέκταση της Διονυσίου Αρεοπαγίτου .

Με τη συγκεκριμένη προτεινόμενη πορεία ο ενδιαφερόμενος πολίτης βρίσκεται στα ίχνη της Ν.Δ. και Β.Δ. πλευράς του θεμιστόκλειου τείχους. Με τον τρόπο αυτόν, πραγματοποιεί έναν ολοκληρωμένο αρχαιολογικό περίπατο με ιστορική συνέχεια, σύνδεση του παρόντος με το παρελθόν και με επανενεργοποίηση του ιστορικού τοπίου του 5ο αι. π.Χ. 130

¹³⁰ Ferlenga A., ο.π., σελ. 26, 29
Κοτιώνης Ζ., ο.π. σελ. 32

Εικόνα 110: Συνολική πορεία του περιβάλλοντος της θεμιστόκλειας οχύρωσης

- ενημερωτική επιγραφή
- καθοδηγητική επιγραφή
- 3D προβολή επαυξημένης πραγματικότητας
- αστικός εξοπλισμός -καθιστικό
- αναρριχητικά φυτά
- ενιαία δενδροφύτευση, φωτισμός με γραμμική πορεία, ενιαία δαπεδοποίηση

Εικόνα 111 οι συνολικές στρατηγικές, οι οποίες θα εφαρμοστούν για την προτεινόμενη πεζοδρόμηση

4.8 Πρόταση Ενοποίησης της N.Δ., Β.Δ. πλευράς του Θεμιστόκλειου Τείχους με το Δίκτυο Πεζοδρόμησης του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας.
Αναλυτική εξέταση του θεμιστόκλειου τείχους στην περιοχή του Θησείου
Αναλυτική εξέταση

4.8.1 Σημείο εκκίνησης

- Ακάμαντος και Αποστόλου Παύλου: Σημείο εκκίνησης πεζοδρόμησης
Στο πλαίσιο Ενοποίησης Ιστορικών και Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας, η προτεινόμενη πεζοδρόμηση μπορεί να έχει ως σημείο εκκίνησης τη συμβολή της οδού Ακάμαντος με την Αποστόλου Παύλου, η οποία μαζί με τη Δ. Αρεοπαγίτου αποτελεί τη σπονδυλική στήλη του Προγράμματος Ενοποίησης.

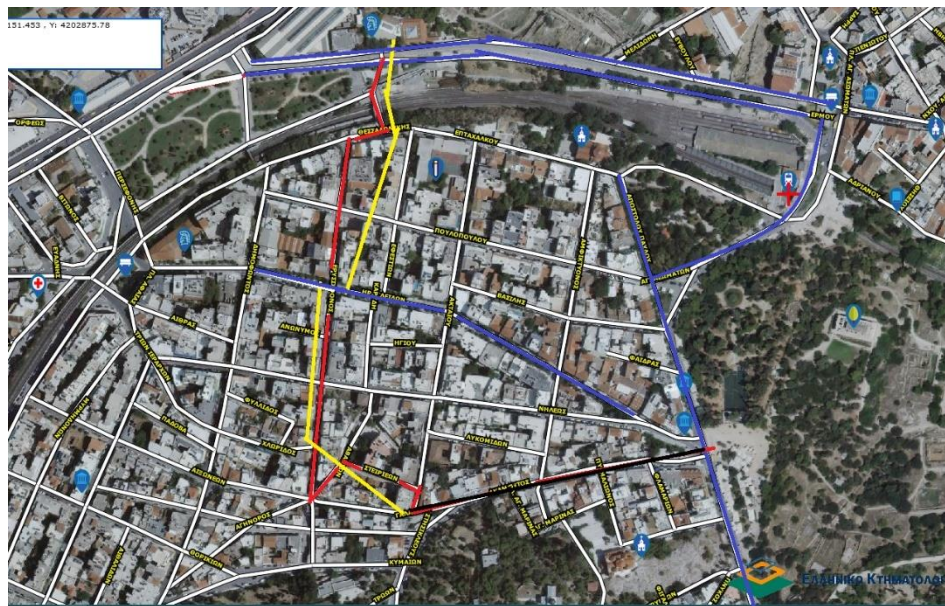
Η πεζοδρόμησης της Ακάμαντος από την Απ. Παύλου εξασφαλίζει αφενός την **απρόσκοπτη διέλευση των πολιτών**, αφού από το 2001 η Αποστόλου Παύλου έχει ήδη πεζοδρομηθεί και αφετέρου τη **διεύρυνση του αρχαιολογικού περιπάτου** με επιπρόσθετη πορεία, ακολουθώντας τα ίχνη της θεμιστόκλειας οχύρωσης στο N.Δ. τμήμα της.

Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η **ύπαρξη ενημερωτικής και καθοδηγητικής επιγραφής** στην Αποστόλου Παύλου και Ακάμαντος, σύμφωνα με την οποία θα γίνεται σαφές, ότι το πλησιέστερο τμήμα της θεμιστόκλειας οχύρωσης βρίσκεται στην Ακάμαντος και Στησικλέους. Ασφαλώς στην επιγραφή θα υπάρχουν όλα τα ιστορικά στοιχεία και ο χάρτης του θεμιστόκλειου τείχους. Επίσης, στην πεζοδρόμηση της Ακάμαντος μέχρι την Στησικλέους θα τηρηθούν οι προτεινόμενες στρατηγικές αρχιτεκτονικού σχεδιασμού έχοντας ως στόχο την **επανασύνδεση ιστορίας και τοπίου** ¹³¹

Ακάμαντος και Στησικλέους Σημείο εκκίνησης της διέλευσης Θεμιστόκλειου Τείχους

Αστικό Τοπίο

¹³¹ Κωτσάκη Α, ο.π. σελ. 69

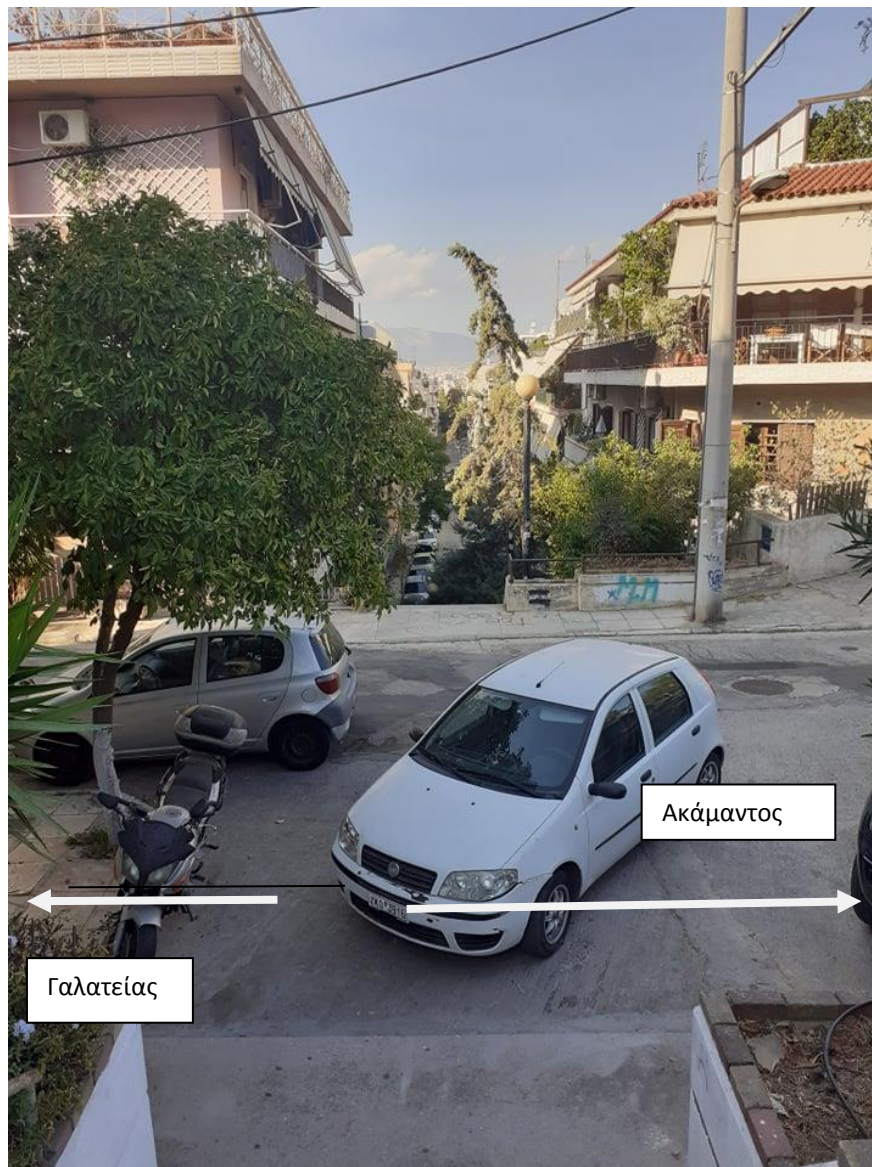

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Ακάμαντος

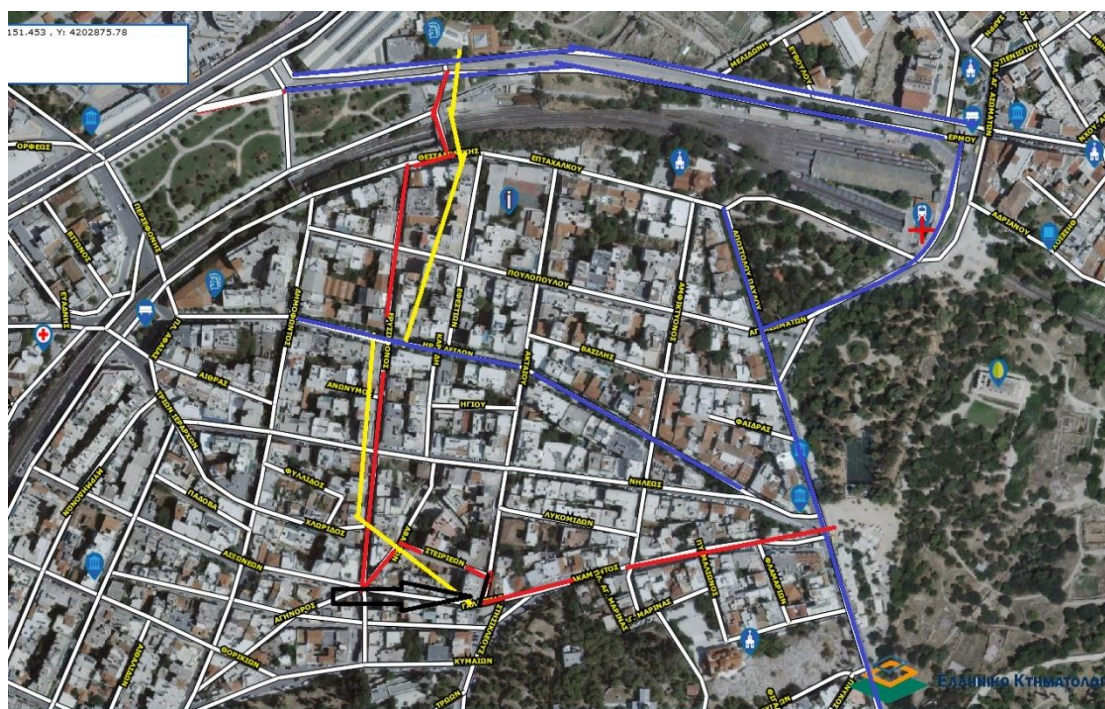
Εικόνα 112: Θέση εκκίνησης η Οδός Ακάμαντος (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή),
πηγή: ίδια επεξεργασία

Η Ακάμαντος αρχίζει από την πλατεία Θησείου και στα 250 μέτρα διασταυρώνεται, αριστερά με την οδό Στησικλέους. Αξίζει να τονιστεί, ότι η ανωτέρω οδός αποτελεί τον πρώτο περιφερειακό δρόμο που βρίσκεται στη βάση του λόφου του Αστεροσκοπείου Αθηνών. Επίσης, μπορεί να θεωρηθεί ως φυσική προέκταση της Ακάμαντος ο περιφερειακός δρόμος της Δώρας Στρατού

Η Ακάμαντος, στο σημείο αυτό συνεχίζει την πορεία της με την οδό Γαλατείας με κατεύθυνση προς τα Πετράλωνα, όπως αποτυπώνεται στην εικόνα 123.

Εικόνα 113: Υφιστάμενη Κατάσταση: Οδός Ακάμαντος, η οποία συνεχίζει την πορεία της με την οδό Γαλατείας, πηγή: ιδία επεξεργασία

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Ακταίου

Εικόνα 114: Οδός Ακταίου (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία

Συνεπώς ορίζεται ως σημείο εκκίνησης της πορείας κατά μήκος του ίχνους της θεμιστόκλειας οχύρωσης το τμήμα αυτό της οδού Ακάμαντος, που διασταυρώνεται με την οδό Στησικλέους και συνεχίζεται η πεζοδρόμηση δεξιά με την οδό Ακταίου (εικόνα 124). Άλλωστε από την οδό Ακάμαντος παρατηρείται διέλευση πεζών που κινούνται περιμετρικά της Ακρόπολης, του λόφου του Φιλοπάππου, της Πνύκας και του λόφου του Αστεροσκοπείου.

Στρατηγικές για το σημείο εκκίνησης της διέλευσης του θεμιστόκλειου τείχους

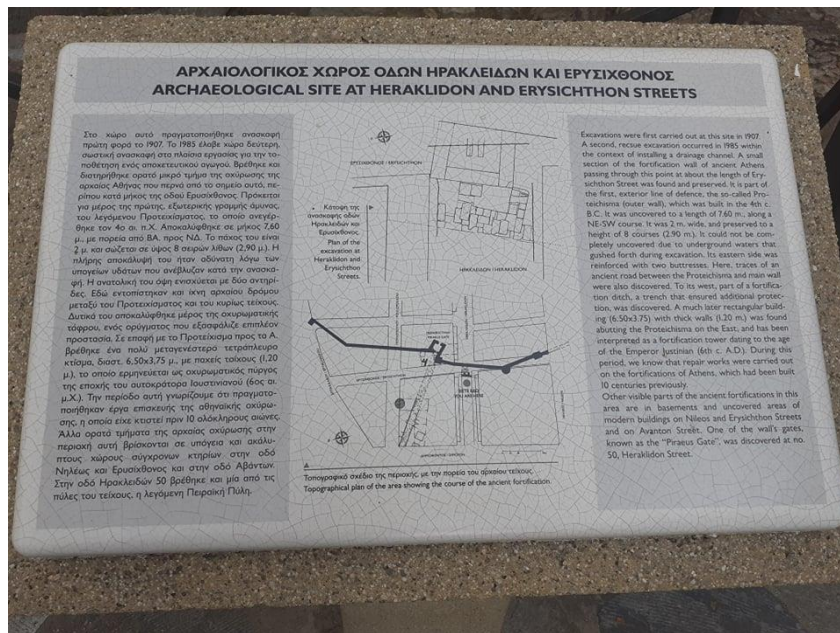
Ενημερωτική επιγραφή για παροχή και απεικόνιση ιστορικών στοιχείων(Πρώτη στρατηγική)

Επιγραφή ενημέρωσης ιστορικού πλαισίου εποχής ανοικοδόμησης (479 - 478 π..χ) μέχρι τη Ρωμαϊκή εποχή

Προτείνεται επιγραφή που θα παρέχει όλα τα ιστορικά στοιχεία με τα οποία ο επισκέπτης θα ενημερώνεται για το χρόνο κατασκευής, τις αιτίες και τις συνθήκες που οδήγησαν στην οχύρωση αυτή, το μήκος του, τα υλικά και τον τρόπο κτισίματος, τη συμβολή του Θεμιστοκλή στην ισχυροποίηση της Αθήνας και το γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Επιπρόσθετα προτείνεται η ενημερωτική επιγραφή να αποτυπώνει ιστορικά στοιχεία με αυστηρή χρονολογική σειρά, δηλαδή από την εποχή κατασκευής τείχους, την εποχή του Κόνωνα στην Αθήνα μέχρι την εποχή του Βαλεριανού.

Επιγραφή ενημέρωσης ιστορικών στοιχείων του εκάστοτε τμήματος

Επίσης, ο επισκέπτης θα ενημερώνεται και για τα ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με το τμήμα του τείχους, στο οποίο ευρίσκεται. Στην αναφερόμενη επιγραφή μπορεί να χρησιμοποιηθεί η ελληνική και η αγγλική γλώσσα και μάλιστα με αρχαία ελληνική γραμματοσειρά, προκειμένου να κινητοποιείται περισσότερο το ενδιαφέρον του επισκέπτη. Η επιγραφή δύναται να είναι κατασκευασμένη από φυσικό υλικό (λίθος ή μάρμαρο) ή από νέο υλικό που να παραπέμπει σε ιστορική κατασκευή, θραύσμα του 5ου αι. π.Χ. . Η μορφή της θα μπορούσε να είναι ορθογώνια, με διακοσμητικές ευθείες γραμμές, με βάση στήριξης επίσης ορθογώνιου σχήματος και με χαρακτηριστικά στοιχεία ιωνικού ρυθμού, εξαιτίας της ιωνικής καταγωγής των Αθηναίων. Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα η επιγραφή να έχει τη μορφή και το υλικό της ενημερωτικής επιγραφής που βρίσκεται στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54, όπως φαίνεται και στην εικόνα που ακολουθεί

Εικόνα 115: Προτεινόμενη επιγραφή από την οδό Ηρακλειδών, πηγή: προσωπικό αρχείο

Μαρία -Ζωή Γαζή
 «ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ
 ΑΘΗΝΑΣ» 166

Απεικόνιση επαυξημένης πραγματικότητας

Ακόμη, με βάση το πλαίσιο των νέων τεχνολογιών μπορεί να υπάρχει μια 3D απεικόνιση επαυξημένης πραγματικότητας του συνόλου του τείχους. Έχοντας υπόψιν όλα τα ανωτέρω εξασφαλίζεται η αρχή της συνολικότητας για τον επισκέπτη, ενώ παράλληλά εντάσσεται στην ιστορική εποχή του θεμιστόκλειου τείχους.

Εικόνα 116: Παράδειγμα για την τοποθέτηση Πινακίδων Επαυξημένης Πραγματικότητας (ή και οθονών προβολής βίντεο) στο ξεκίνημα του αρχαιολογικού πεζοδρόμου

Βιωματικότητα – Συνολικότητα

Μέσα από αυτήν την ενημέρωσή του θα επιτυγχάνεται η βιωματικότητα ¹³², που προβάλλεται ως ανάγκη αισθητοποίησης και η ανάδειξη του ιστορικού παρελθόντος του 5ου αιώνα και πιο συγκεκριμένα της περιόδου ανέγερσης του τείχους 479 -478 π.Χ.. Ο περιηγητής ευρισκόμενος στα τείχη της θεμιστόκλειας οχύρωσης θα έχει ενώπιόν του την ολοκληρωμένη εικόνα του τείχους όπως

¹³²B. Massialas, Inquiry. Today's Education, 58, 1969, σελ. 40 -42

G. Dietrich, Unterrichtspsychologie der Sekundastrufe, Donauworth, 1972, σελ. 157

Φ. Βώρος, «Η διδακτική της ιστορίας ως πρόβλημα καθημερινής δοκιμής και δοκιμασίας» περιοδικό Νέα Παιδιά, τεύχος 39, 1986,σελ. 160-161

G.Eigler, Εκπαίδευση εκπαιδευτών: αυτόνομα οργανωμένη μάθηση με τη βοήθεια των νέων μέσων, Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τεύχος 19, 1993, σελ. 233

Κ. Χρυσαφίδης, «Βιωματική – Επικοινωνιακή Διδασκαλία», Gutenberg, Αθήνα, 1994

Μαρία -Ζωή Γαζή

αυτό ήταν στην αρχική του μορφή. Στην ολοκληρωμένη εικόνα του τείχους αξίζει να παρουσιαστεί το σημείο εκκίνησης, με βάση την 3D απεικόνιση, δηλαδή το εκάστοτε σημείο στο οποίο βρίσκεται ο επισκέπτης, έτσι ώστε να μεταβεί από το όλον στο μέρος και από το μέρος στο όλον σύμφωνα με την ανάλυση και τη σύνθεση που αποτελούν βάση της διερευνητικής μεθόδου που στηρίζεται στην ανάλυση και στη σύνθεση¹³³.

Με βάση τα ανωτέρω ο επισκέπτης μεταφέρεται στις ιστορικές συνθήκες του 5ου αι., μετέχει στην ιστορία της κλασικής εποχής, ενώ παράλληλα κινητοποιείται το ενδιαφέρον του.

Μορφή και υλικά της πεζοδρόμησης (Δεύτερη στρατηγική)

Η πεζοδρόμηση κατά μήκος της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους οφείλει να δώσει μια αισθητική διάσταση, στην οποία το αττικό τοπίο θα βρίσκεται **εναρμονισμένο με την ιστορική εποχή του 5ου αι. π.Χ.** Η αρχιτεκτονική ασκώντας το ρόλο του πολλαπλασιαστή των αξιών ανασυνθέτει σελίδες της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Άλλωστε ο σεβασμός στην ιερότητα του θεμιστόκλειου τείχους οδηγεί στην **επανασύνδεση ιστορίας και τοπίου**.¹³⁴

Με άλλα λόγια προτείνεται να ακολουθηθεί η μορφή αυτή και να χρησιμοποιηθούν τα υλικά εκείνα που θα ενώνουν το νέο με το παλαιό. Τα νέα στοιχεία πρέπει να συμπληρώνουν αρμονικά τα παλαιά.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω προτείνεται στην παρούσα μελέτη να ακολουθηθεί η **ίδια γραμμή** και ως προς τη μορφή και ως προς τα **υλικά με την πεζοδρόμηση που υλοποιήθηκε από τον Δ. Διαμαντόπουλο στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου και στην Αποστόλου Παύλου**. (εικόνα 117) Για την **πλακόστρωση** χρησιμοποιήθηκαν **μικρά τμήματα λίθων με ανάγλυφη, ακανόνιστη επιφάνεια ορθογώνιου σχήματος**.

¹³³ J.Brune, «Η διαδικασία της Παιδείας», μετάφραση Χ. Κληρίδη, εκδόσεις Α. Καραβία, Αθήνα, σελ 35

Π. Καριώτογλου, Κ. Κορομπίλη, Π. Κουμαρά, Εξακολουθούν να είναι επίκαιρες οι Ανακαλυπτικές Μέθοδοι Διδασκαλίας, Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 92, 1997, σελ. 53 -54

Γ. Βαγιανός, «Η σχολική τάξη και προεκτάσεις της: Ανάγκες ή απαιτήσεις του ασύγχρονου ιστορικού μαθήματος [Συμβολή στη διδακτική των κοινωνικών μαθημάτων (Ιστορία)], εκδ. Περιοδ. Γρηγόριος ο Παλαμάς, Θεσσαλονίκη, 1999, σελ 36-37 και 71-73

¹³⁴ Ferlenga A., ο.π. σελ. 26

Εικόνα 117: Ο πεζόδρομος της Απ. Παύλου

Η εκλεπτυσμένη και κυμαινόμενη ταραχή των πλακοστρώσεων έχει ως αποτέλεσμα η αρχιτεκτονική του σχεδίαση να παρουσιάζεται ως συνέχεια της σχεδίασης του Πικιώνη και να επιτυγχάνεται όχι μόνο η ανάδειξη της ιερότητας της Αρχαίας Αθήνας, αλλά και η αφήγηση της νομοτέλειας του εδάφους.

Εικόνα 118 Σχέδιο Δ. Πικιώνη

Συνεπώς για την πεζοδρόμηση κατά μήκος του Ν.Δ. τμήματος του θεμιστόκλειου τείχους προτείνεται πλακόστρωση δαπέδου ανάλογη με εκείνη του Δ. Διαμαντόπουλου. Με τον τρόπο αυτόν υποδηλώνεται στον περιηγητή ότι πραγματοποιεί έναν αρχαιολογικό περίπατο μέσω του οποίου γίνεται **ανάκληση της ιστορικής μνήμης και συνεπώς αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος του 5ου αι. π.Χ. με την Αθήνα του σήμερα.**

Χώροι πρασίνου (Τρίτη στρατηγική)

Με βάση τις μελέτες, που εκπονήθηκαν σε ευρωπαϊκές πόλεις με αντικείμενο την ανάδειξη και προστασία των τειχών, βασικό ρόλο έχει η διαμόρφωση χώρων πρασίνου. Στη συγκεκριμένη εργασία προτείνεται να τοποθετηθούν **κατά μήκος του πεζοδρόμου συστοιχίες από δένδρα ελιάς.**

Εικόνα 119: Ο πεζόδρομος της Αποστόλου Παύλου, πηγή: προσωπικό αρχείο

Σε σχέση με τα ελαιόδεντρα, που όπως αναφέρθηκε παραπάνω βρίσκονται σε συστοιχία σε όλο το μήκος της πεζοδρομημένης πορείας του τείχους, **μπορούν να τοποθετηθούν είτε στη μέση της οδού, είτε στο πλαϊνό**

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ» 170

τμήμα. Άρα η τοπογραφία αναδιατυπώνεται έχοντας ως μέσο την **αρχιτεκτονική και το χώρο πρασίνου (χλωρίδα) καθώς η μία έννοια συμπληρώνει την άλλη** 135.

Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται καλύτερα το αττικό τοπίο, η σχέση των Ελλήνων με τον τόπο τους, η **αναβίωση του ιστορικού και φυσικού περιβάλλοντος του 5ου αι π.Χ.** και η ιστορική συνέχεια, καθώς το παρελθόν συνδέεται με το παρόν. Με άλλα λόγια **ο επισκέπτης ακολουθεί το αποτύπωμα των αρχαίων Ελλήνων** κατά μήκος της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους.

Εικόνα 120: Πεζοδρόμηση του Δημήτρη Πικιώνη, πηγή: διαδίκτυο

Σήμανση κατεύθυνσης της κατά μήκος πορείας του τείχους (Τέταρτη στρατηγική)

Στη συμβολή των οδών Ακάμαντος και Σησικλέους, σημείο εκκίνησης της διέλευσης του θεμιστόκλειου τείχους_θα υπάρχει **σήμανση με την ακριβή πορεία κατεύθυνσης του τείχους**, έτσι ώστε ο επισκέπτης να καθοδηγείται για την αρχαιολογική διαδρομή που ακολουθεί το νοτιοδυτικό τμήμα της θεμιστόκλειας οχύρωσης. Η προτεινόμενη πεζοδρόμηση βρίσκεται στα ίχνη της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές και τους ιστοριογράφους¹³⁶. Όμως λόγω του αστικού ιστού και του οδικού δικτύου η

¹³⁵ Ferlenga A., ο.π. σελ. 29

¹³⁶ Θουκυδίδης, Α' 90 -92, 93, 143 -145
Ηρόδοτος Θ', 124 -125

πεζοδρόμηση ακολουθεί τα πλησιέστερα ίχνη κατά μήκος της ιστορικής πορείας του τείχους. Για αυτόν τον λόγο **προτείνεται να υπάρξει χάρτης**, στον οποίο να απεικονίζεται **όλο το μήκος του θεμιστόκλειου τείχους** με τις σημερινές οδούς και τα οικοδομικά τετράγωνα, από τα οποία το τείχος διαπερνά. Στον χάρτη αυτόν **με ξεχωριστή σήμανση θα διακρίνεται το σημείο στο οποίο βρίσκεται ο επισκέπτης**

Με βάση τα ανωτέρω, η καθοδηγητική επιγραφή δύναται να είναι κατασκευασμένη από φυσικό υλικό (**λίθος ή μάρμαρο**) ή από νέο υλικό που **να παραπέμπει σε ιστορική κατασκευή, θραύσμα του 5ου αι. π.Χ.** Επίσης υπάρχει η δυνατότητα η επιγραφή να έχει τη μορφή και το υλικό της ενημερωτικής επιγραφής που βρίσκεται στην ερυσίχθονος και Ηρακλειδων 54 , όπως φαίνεται και στην εικόνα 122.

Φωτισμός με γραμμική πορεία (Πέμπτη στρατηγική)

Ο φωτισμός αποτελεί κυρίαρχο μέσο για την ανάδειξη του πεζοδομημένου αρχαιολογικού περιπάτου, καθώς με αυτόν τον τρόπο προσδίδεται ζωντάνια, ενώ ταυτόχρονα πραγματοποιείται **σύνδεση παρελθόντος – παρόντος**. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, προτείνεται φωτισμός γραμμικής πορείας, με τον οποίο θα εξασφαλίζεται ομοιομορφία και ενότητα στην προτεινόμενη πεζοδρόμηση.

Συμπερασματικά, ο φωτισμός γραμμικής πορείας που ξεκινά από τη συμβολή Ακάμαντος και Σησικλέους και θα διατρέχει όλο το μήκος της πεζοδρομημένης πορείας του θεμιστόκλειου τείχους στην περιοχή του Θησείου επιτυγχάνει την ανάδειξη των αρχαιολογικών ευρημάτων και την **συνολική θεώρηση του προτεινόμενου αρχαιολογικού περιπάτου** στο ίχνος της αρχαίας οχύρωσης των Αθηνών. Επίσης, συμβάλλει στην ιστορική συνέχεια, **στην ανεμπόδιση περιήγηση του πολίτη** και στη μεγαλύτερη **κινητοποίηση του ενδιαφέροντός του**. Με άλλα λόγια ο φωτισμός αναδεικνύει και ολοκληρώνει με τον καλύτερο τρόπο όλα τα προτεινόμενα στοιχεία των στρατηγικών της μελέτης.

J. Travlos, «Πολεοδομική Εξέλιξις των Αθηνών», Αθήνα, 1960
Αρχαιολογικό Δελτίο 37, Β1, 1982, σελ. 23 -24

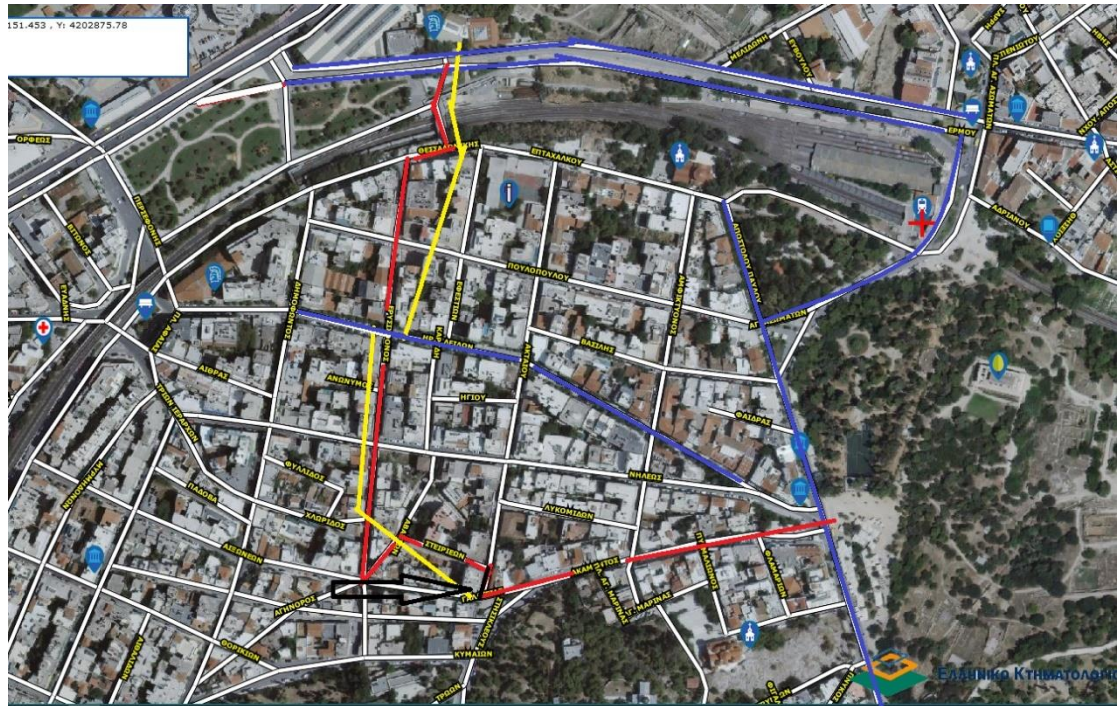
Μαρία -Ζωή Γαζή

4.8.2 Οδός Ακταίου

Ο αρχαιολογικός περίπατος της παρούσας μελέτης συνεχίζεται από την συμβολή της Ακάμαντος με την Γαλατείας στην οδό Ακταίου.

Εικόνα 121: Συμβολή των οδών Γαλατείας (αριστερά), Ακάμαντος (δεξιά) και Ακταίου (ευθεία), πηγή: ίδια επεξεργασία

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Ακταίου

Εικόνα 122: Οδός Ακταίου, πηγή: ίδια επεξεργασία

Η οδός Ακταίου, λόγω της υψομετρικής διαφοράς που παρουσιάζει σε σχέση με το επίπεδο της Ακάμαντος υπάρχει κλίμακα με 47 σκαλοπάτια, αυτό ακριβώς μπορεί κανείς να παρατηρήσει στην εικόνα 124. Αξίζει να τονιστεί, ότι η κατωφέρεια αυτή δικαιολογείται από το πρηνές του λόφου του Αστεροσκοπείου. Με τον τρόπο αυτόν ενώνεται η Ακάμαντος με την Ακταίου, στην οποία συνεχίζεται η προτεινόμενη πεζοδρόμηση του ιστορικού περιπάτου κατά μήκος του θεμιστόκλειου τείχους.

Εικόνα 123: Υφιστάμενη κατάσταση στην οδό Ακταίου. Στο σημείο αυτό βρίσκονται τα όρια ης Ακάμαντος (δεξιά) με την Γαλατείας (αριστερά), ενώ όλο ευθεία βρίσκονται τα σκαλιά, τα οποία οδηγούν στην οδό Ακταίου. πηγή: προσωπικό αρχείο

Στην συμβολή Ακάμαντος και Ακταίου ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός, ως προς την ενημερωτική επιγραφή, τα ιστορικά στοιχεία, μορφή και υλικά πεζόδρομου, χώροι πρασίνου, καθοδηγητική επιγραφή με σημάνσεις και με γραμμική πορεία φωτισμού θα ακολουθήσει τις αντίστοιχες προτάσεις με το σημείο εκκίνησης της πεζοδρομημένης αρχαιολογικής διαδρομής κατά μήκος του θεμιστόκλειου τείχους

Ενδεικτικά προτείνεται να αντικατασταθεί η υφιστάμενη **πλακόστρωση** του κλιμακωτού τμήματος της οδού Ακταίου **με πλάκες όμοιες αρχαίζουσας μορφής** με αυτές που παρουσιάστηκαν στο σημείο εκκίνησης της πεζοδρόμησης. Επίσης, προτείνεται να αντικατασταθεί η **φύτευση στα πλευρικά παρτέρια, με ελαιόδεντρα και χαμηλούς θάμνους**. Επιπλέον, είναι εφικτή η **τοποθέτηση ενημερωτικής και καθοδηγητικής επιγραφής** με ιστορικά στοιχεία και εποπτικό υλικό στο υφιστάμενο στηθαίο πλευρικά του πεζόδρομου.

Στόχοι της αρχιτεκτονικής αποτελούν η δημιουργική της σχέση με την ιστορία του αττικού τοπίου,¹³⁷ η ανάκτηση της ιστορικής μνήμης, η ανάδειξη και η αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος του 5ου αι. και η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν¹³⁸

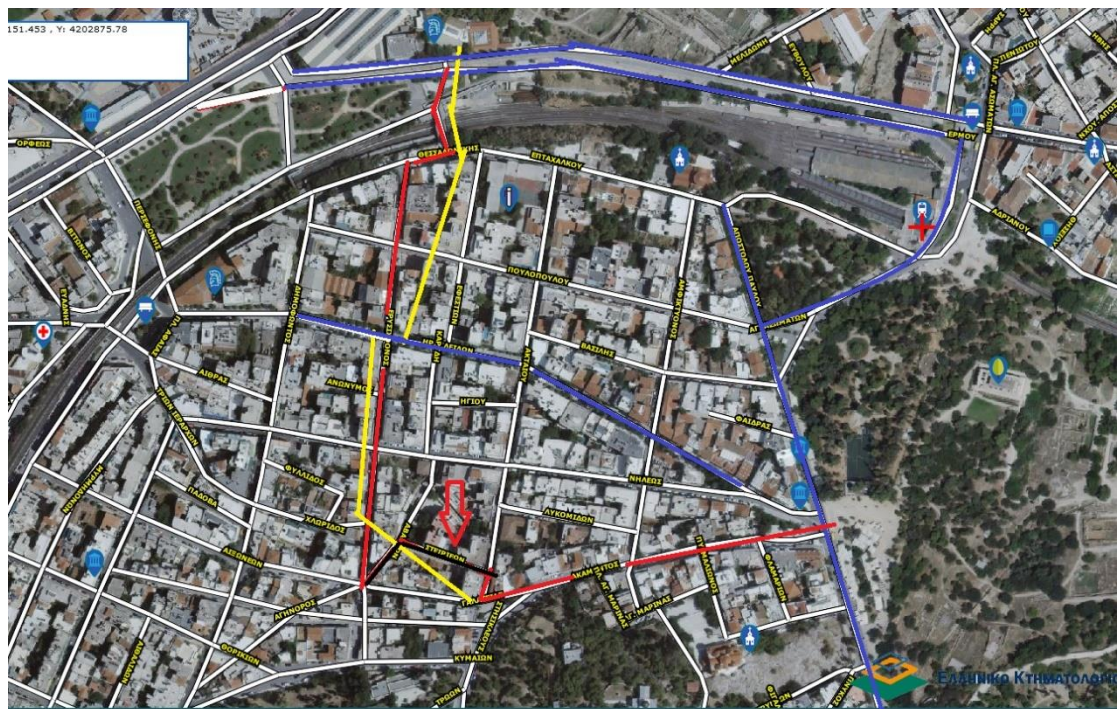
4.8.3 Στειριέων και Αβάντων

Αστικό τοπίο

Η πεζοδρόμηση μετά την οδό Ακταίου ακολουθεί την πορεία προς την οδό Στειριέων, Η Στειριέων βρίσκεται αμέσως μετά την κλίμακα της Ακταίου αριστερά. Η διαδρομή του περιπάτου συνεχίζεται στο τέλος της Στειριέων αριστερά στην οδό Αβάντων.

¹³⁷ Κωτσάκη Α., *ο.π.*, σελ. 85

¹³⁸ Φιλιππίδης Δ., *ο.π.*, σελ.60

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Αβάντων και Στειριέων

Εικόνα 124: Τμήμα Στειριέων και Αβάντων, (διακρίνονται με τη μαύρη γραμμή) πηγή: προσωπικό αρχείο

Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Οι δύο αυτοί δρόμοι στο τμήμα που απεικονίζονται στον χάρτη (εικόνα 129) μπορούν εύκολα να πεζοδρομηθούν με υλικό παρόμοιο ή ίδιο με αυτό που διατυπώθηκε στο σημείο εκκίνησης

Το μικρό πλάτος και των δύο δρόμων εξυπηρετεί την πεζοδρόμησή τους χωρίς να προκαλεί πρόβλημα στην κυκλοφορία των αυτοκινήτων, καθώς δεν είναι εύκολα προσπελάσιμοι με όχημα.

Ως προς τα στοιχεία του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, ισχύουν τα ίδια με το σημείο εκκίνησης

- **φύτευση ελαιόδεντρων**, όπου είναι εφικτό σε συστοιχία για να δείχνουν νοητά την κατεύθυνση,

-τοποθέτηση αρχαιζούσης **επιγραφής με ενημερωτικά και καθοδηγητικά** στοιχεία στη **συμβολή των οδών Ακταίου και Στειριέων** και στη συμβολή των οδών **Αβάντων και Στειριέων**.

Τέλος, ιδιαίτερα σε αυτούς τους δύο δρόμους, όπου έχουμε πολύ στενό πλάτος, είναι εφικτός ο τονισμός του πράσινου στοιχείου με **τη χρήση αναρριχητικών φυτών που θα κάνουν αψίδα μεταξύ των κτηρίων εκατέρωθεν του πεζοδρόμου**. Με τον τρόπο αυτόν αφενός πετυχαίνουμε σκίαση και αφετέρου «ταξιδεύει» νοερά ο επισκέπτης σε μια άλλη εποχή, ενώ έχει γίνει χρήση πολύ απλών βιοκλιματικών μέσων διακόσμησης. Ένα τέτοιο παράδειγμα δημιουργίας αψίδων αναρριχητικών φυτών μπορεί να αποτελέσει η παρακάτω εικόνα (εικόνα 130) η οποία προέρχεται από τον εθνικό κήπο Αθηνών.

Εικόνα 125: Παράδειγμα δημιουργίας αψίδων αναρριχητικών φυτών κατά μήκος της διαδρομής του θεμιστόκλειου τείχους όπου το πλάτος των δρόμων είναι πολύ μικρό, τοποθεσία: Εθνικός Κήπος Αθηνών, πηγή: διαδίκτυο

4.8.4 Οδός Ερυσίχθονος: Κεντρικός άξονας πεζοδρόμησης

Αστικό τοπίο

Η πορεία κατά μήκος του τείχους συνεχίζεται από την οδό Αβάντων στην οδό Ερυσίχθονος (εικόνα 126). Στο σημείο που η Αβάντων ενώνεται με την Ερυσίχθονος, λόγω του κεκλιμένου εδάφους και της υψομετρικής διαφοράς, υπάρχει κλίμακα που απαρτίζεται από 26 σκαλοπάτια. Η Ερυσίχθονος, σε απόλυτη ευθεία γραμμή, διασχίζει κάθετα την οδό Νηλέως (αυτοκινητόδρομος), την οδό Ηρακλειδών (πεζοδρομημένη), την Ηλία Πουλοπούλου (αυτοκινητόδρομος) και την οδό Θεσσαλονίκης (πεζοδρομημένη) κατά ένα οικοδομικό τετράγωνο από τη μια οδό στην άλλη.

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Ερυσίχθονος 29

Εικόνα 126: Οδός Ερυσίχθονος (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία

Αρχαιολογικά ευρήματα

-ορατά και επισκέψιμα

- ορατά και μη επισκέψιμα

Μαρία -Ζωή Γαζή
«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ» 180

- μη ορατά

Η οδός Ερυσίχθονος αποτελεί τον κεντρικό άξονα της παρούσας πρότασης, γιατί κατά μήκος της οδού έχουν βρεθεί διάσπαρτα σημαντικά τμήματα από τη νοτιοδυτική πλευρά της θεμιστόκλειας οχύρωσης. Πολλά από αυτά είναι κάτω από το οδόστρωμα ή από θεμέλια κτηρίων, σε χαμηλότερη στάθμη από τη στάθμη του εδάφους ενώ άλλα παραμένουν επίγεια και συνεπώς ορατά, αλλά μη επισκέψιμα¹³⁹.

ορατά και επισκέψιμα ευρήματα θεμιστόκλειου τείχους:

1^ο Ερυσίχθονος 29

2^ο Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54

Η παρούσα μελέτη δίνει βαρύτητα στα επισκέψιμα τμήματα της νοτιοδυτικής πλευράς του τείχους, τα οποία είναι δύο. Το ένα βρίσκεται στην Ερυσίχθονος 29, αμέσως μετά τον κάθετο δρόμο της Νηλέως, σε απαλλοτριωμένο ημιυπόγειο χώρο πολυκατοικίας και το άλλο στη συμβολή με την οδό Ηρακλειδών και συγκεκριμένα στην Ηρακλειδών 54.

Εικόνα 127 Ερυσίχθονος 29, τα ευρήματα μέσα από το πλέγμα.

¹³⁹ ΑΔ30 (1975), Β1, σ. 21

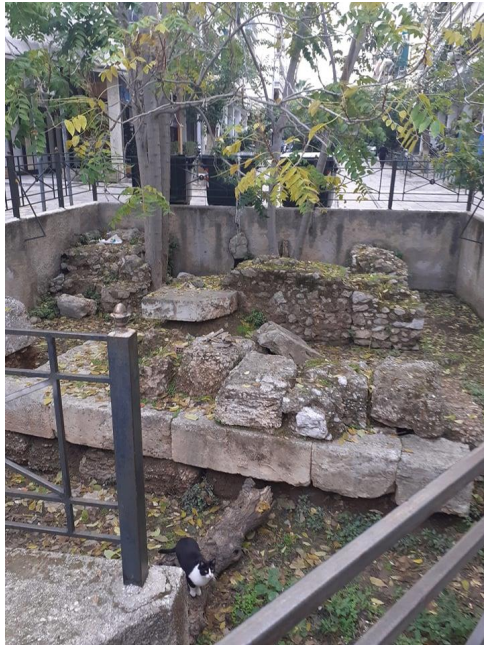
ΑΔ25 (1970), Β1, σ.64

ΑΔ31 (1976), Β1, σ.32-33

ΑΔ29 (1973-74), Β1, σ.86

ΑΔ22 (1967), Β1, σ.83-84

ΑΔ37 (1982), Β1, σ.23

Εικόνα 128: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στην οδό Ερυσίχθονος 29 (αριστερά, όπως αυτά διακρίνονται μέσα από το πλέγμα, το οποίο έχει τοποθετηθεί) και Ηρακλειδών 54 (δεξιά), πηγή: προσωπικό αρχείο

Αξίζει να τονιστεί, ότι ορατά τμήματα της οχύρωσης στον άξονα αυτόν της οδού Ερυσίχθονος βρίσκονται σε υπόγεια και ακαλύπτους χώρους πολυκατοικιών, αλλά τα τμήματα αυτά, όπως καταλαβαίνει κανείς, είναι μη επισκέψιμα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί η Πειραιϊκή Πύλη, πύλη του Ν.Δ τμήματος του τείχους που οδηγούσε στον Πειραιά. Η Πειραιϊκή Πύλη βρέθηκε στην οδό Ηρακλειδών 50, αλλά είναι μη επισκέψιμη 140.

Το πρώτο ορατό και επισκέψιμο εύρημα στην οδό Ερυσίχθονος 29

Περιγραφή του πρώτου ευρήματος

Δίδοντας βαρύτητα στα λείψανα του θεμιστόκλειου τείχους, που έχουν βρεθεί στην Ερυσίχθονος 29, παρατηρεί κανείς **τμήμα πύργου και του προσαπτόμενου σε αυτόν τείχους** του θεμιστόκλειου περιβόλου, αλλά και

140 ΑΔ37 (1982), Β1, σελ.23-24
Θεοχαράκη Α., 2007, ο.π. σελ. 328
Θεοχαράκη Α., 2007, ο.π., σελ. 336
ΑΔ,22 , 1967, Β1, ο.π. σελ. 79-83
ΑΔ 23, 1968Μ Β1, ο.π. , σελ. 57

ίχνη αρχαίας οδού. Οι πύργοι προστάτευαν στρατηγικά στοιχεία του τείχους και τις πύλες του. **Το τείχος** με κατεύθυνση Β.Δ.-Ν.Α. διέρχεται προς την οικοδομική γραμμή της οδού Ερυσίχθονος με σωζόμενο μήκος 12 μέτρα. Ήταν κτισμένο κατά το ισόδομο ορθογώνιο σύστημα με λαξευτούς κροκαλοπαγείς λίθους, που πλαισιώνουν το εσωτερικό και εξωτερικό μέτωπο, όπως συνηθιζόταν στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. **Η τοιχοδομία του τείχους** παρουσιάζει τρία διαδοχικά στρώματα που διακρίνονται μεταξύ τους. Το κατώτατο ταυτίζεται με το θεμιστόκλειο τείχος, το δεύτερο από μεγαλύτερους λίθους χρονολογούμενο στις αρχές του 4ου αι. επί Κόνωνος, ενώ το τρίτο ανήκει στην ανακατασκευή του τελευταίου κατά τα τέλη του 4ου αι. Επίσης, ακολουθεί ισόδομο σύστημα, στο οποίο οι λιθόπλινθοι τοποθετήθηκαν εναλλάξ διάτονοι διαμήκεις, κατά στρώσεις, με δομικό υλικό τους πωρόλιθους.

Ο πύργος εδραζόταν σε επίπεδο που είχε καταλλήλως λαξευτεί κατά δύο δόμους βαθύτερα της στάθμης θεμελιώσεως του τείχους. (Κατά τη διάνοιξη χαντακιού από την ΥΔΡΕΞ, στη συμβολή των δύο οδών βρέθηκε η ΝΔ γωνία του πύργου, οι διαστάσεις του οποίου αποκαθίστανται σε 8,15μ. Χ 4,66μ.). Η στάθμη έδρασης του πύργου υπολογίζεται στα 2,45 από την Ερυσίχθονος και 3,45 μέτρα από τη Νηλέως. **Η τοιχοδομία του πύργου** ακολουθεί την τοιχοδομία του τείχους με δομικό υλικό τους κροκαλοπαγείς λίθους. Στα ανατολικά του πύργου αποκαλύφθηκε **αρχαία οδός** σε μήκος 12μ., πλάτος 2,20 μ. με 5 οδοστρώματα συνολικού πάχους 1,60μ. **Επίσης, επειδή αποκαλύφθηκαν κάτω από το τείχος υστερογεωμετρικές ταφές**, με 12 λαξευτούς τάφους που είχαν πλούσια κτερίσματα, άρα συμπεραίνει κανείς ότι το τείχος θεμελιώθηκε πάνω σε νεκροταφείο γεωμετρικής εποχής. Κατά την ανέγερσή του καταστράφηκε δάπεδο από αμμοκονίαμα με μικρούς λίθους, κάτω από το οποίο υπήρχε κτιστός αγωγός με κάλυψη κεράμων.¹⁴¹ Αξίζει να τονιστεί, ότι ο ιστορικός και περιηγητής Leake το 1841 είδε καλοχτισμένα θεμέλια πάχους άνω των 3,5 m (Leake W.M, The topography of Athens and the Demi of Attica, London, 1841).

Σημερινή κατάσταση ευρήματος

¹⁴¹ Α.Δ. 23 1968Μ Β1, σελ. 57

Ωστόσο η ανάδειξη αυτού του αρχαιολογικού ευρήματος στο απαλλοτριωμένο ημιυπόγειο της Ερυσίχθονος 29 **δεν είναι η δέουσα**. Δεν υπάρχει απολύτως **καμία σήμανση** γι' αυτό που βλέπει κανείς, εκτός από μια επιγραφή που δηλώνει τα στοιχεία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, με άλλα λόγια, μια επιγραφή, που δεν προσφέρει κανένα ιστορικό στοιχείο στον επισκέπτη. (εικόνα 133). Επίσης, **δεν υπάρχει φωτισμός**. Αυτό που υπάρχει σε όλο το μήκος του τμήματος αυτού είναι ένα **συρμάτινο πλέγμα**, που καλύπτει όλη την πρόσοψη του ισόγειου. Το συρμάτινο αυτό πλέγμα , όπως καταλαβαίνει κανείς εμποδίζει τον επισκέπτη στη θέαση του τείχους και παράλληλα **προκαλεί απωθητικά συναισθήματα και όχι κινητοποίηση του ενδιαφέροντος**, όπως φαίνεται στην παρακάτω εικόνα (εικόνα 132).

Εικόνα 129: Οδός Ερυσίχθονος, η ορατότητα των αρχαιολογικών καταλοίπων είναι άκρως περιορισμένη μέσω του πλέγματος, πηγή: ίδια επεξεργασία

Εικόνα 130: Πάνω στην πόρτα στην οδό Ερυσίχθονος 29 έχει τοποθετηθεί ταμπέλα με τα εξής στοιχεία: Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αρχαιολογική Υπηρεσία

Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Ενημερωτική επιγραφή και νέες τεχνολογίες (1^η στρατηγική)

Για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της Ερυσίχθονος ισχύουν οι ίδιες στρατηγικές που διατυπώθηκαν αρχικά. Πιο συγκεκριμένα, θα υπάρχει σύμφωνα με την πρώτη στρατηγική, **ενημερωτική επιγραφή με όλα τα ιστορικά στοιχεία που αφορούν το τείχος**, όπως τον χρόνο και τον σκοπό της κατασκευής από τον Θεμιστοκλή, το μήκος του, τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, τον τρόπο κτισίματος, αλλά και τη γενικότερη συμβολή του ίδιου του δημιουργού του. Η σήμανση θα περιλαμβάνει **και τα ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με το τμήμα του τείχους της Ερυσίχθονος 29**, όπως αυτά προαναφέρθηκαν στο παρόν κεφάλαιο της συγκεκριμένης οδού.

Επίσης, έχοντας ως βάση το πλαίσιο των νέων τεχνολογιών μπορεί να υπάρχει μια **3D απεικόνιση επαυξημένης πραγματικότητας** του τείχους στο σύνολό του. Έτσι επιτυγχάνεται η πληρέστερη κατανόηση του θεμιστόκλειου τείχους, η ένταξη του πολίτη στα δεδομένα της ιστορικής εποχής του 5ου αι., η βιωματική γνώση που αποκομίζει και η **κινητοποίηση του ενδιαφέροντός του**.

Πλακόστρωση (2^η στρατηγική)

Σύμφωνα με τη δεύτερη στρατηγική, η πλακόστρωση κατά μήκος της Ερυσίχθονος θα είναι **ανάλογη με** εκείνη του Δ. Διαμαντόπουλου στη **Δ. Αρεοπαγίτου και Απ. Παύλου**. Χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η εκλεπτυσμένη και κυμαινόμενη ταραχή των πλακοστρώσεων, η **εναρμόνιση με το ιστορικό τοπίο** και η αφήγηση της νομοτέλειας του φυσικού εδάφους. Με τον τρόπο αυτόν, υποδηλώνεται στον περιηγητή, ότι πραγματοποιεί έναν αρχαιολογικό περίπατο μέσω του οποίου γίνεται **ανάκληση της ιστορικής μνήμης** και συνεπώς **αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος** της κλασικής εποχής.

Διαμόρφωση χώρων πρασίνου (3^η στρατηγική)

Με βάση την τρίτη κατά σειρά στρατηγική η διαμόρφωση χώρων πρασίνου με συστοιχίες από δένδρα ελιάς διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη του τείχους. Συνεπώς, **σε όλο το μήκος της οδού Ερυσίχθονος** μπορεί να υπάρχει **συστοιχία με ελαιόδεντρα** προκειμένου με τον κατάλληλο αυτόν αρχιτεκτονικό σχεδιασμό πρασίνου **να αναβιώνεται τόσο το ιστορικό όσο και το φυσικό περιβάλλον**, ενώ ο επισκέπτης θα ακολουθεί το αποτύπωμα των προγόνων κατά μήκος της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους.

Καθοδηγητική επιγραφή (4^η στρατηγική)

Σύμφωνα με την τέταρτη στρατηγική κατά μήκος της οδού θα υπάρχει **σήμανση με την κατεύθυνση της πορείας**, που ακολουθεί η προτεινόμενη πεζοδρόμηση, με βάση την ιστορική διαδρομή της αρχαίας οχύρωσης. Η προτεινόμενη αυτή πεζοδρόμηση βρίσκεται στα ίχνη της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές και τους ιστοριογράφους. Όμως λόγω του αστικού ιστού και του οδικού δικτύου η πεζοδρόμηση ακολουθεί τα πλησιέστερα ίχνη κατά μήκος της ιστορικής πορείας του τείχους. Για αυτόν τον λόγο **προτείνεται να υπάρχει χάρτης**, στον οποίο να απεικονίζεται **όλο το μήκος του θεμιστόκλειου τείχους με τις σημερινές οδούς και τα οικοδομικά τετράγωνα**, από τα οποία το τείχος διαπερνά. Στον χάρτη αυτόν **με ξεχωριστή σήμανση** θα διακρίνεται **το σημείο** στο οποίο βρίσκεται η οδός **Ερυσίχθονος 29**, που αποτελεί το ένα από τα δύο επισκέψιμα τμήματα του τείχους .

Υλικό και μορφή ενημερωτικής και καθοδηγητικής επιγραφής

Η ενημερωτική επιγραφή και η καθοδηγητική επιγραφή δύναται να είναι κατασκευασμένη από **φυσικό υλικό (λίθος ή μάρμαρο)** ή από νέο υλικό που **να παραπέμπει σε ιστορική κατασκευή, θραύσμα του 5ου αι. π.Χ.** Η μορφή της θα μπορούσε να είναι ορθογώνια, με διακοσμητικές ευθείες γραμμές, με βάση στήριξης επίσης ορθογώνιου σχήματος και με χαρακτηριστικά στοιχεία ιωνικού ρυθμού, εξαιτίας της ιωνικής καταγωγής των Αθηναίων. Επίσης, υπάρχει η δυνατότητα η επιγραφή να έχει τη μορφή και το υλικό της ενημερωτικής επιγραφής που βρίσκεται στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54 (εικόνα 119).

Φωτισμός με γραμμική πορεία (5^η στρατηγική)

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να υπάρχει ειδική μέριμνα σύμφωνα με την πέμπτη στρατηγική στο φωτισμό των αρχαιολογικών ευρημάτων της Ερυσίχθονος. Ο ενδεδειγμένος φωτισμός είναι ο φωτισμός με γραμμική πορεία, ο οποίος θα αναδείξει τα κατάλοιπα της θεμιστόκλειας οχύρωσης στο τμήμα αυτό του τείχους ενώ παράλληλα θα υπάρχει **σε όλο το μήκος της πεζοδρόμησης**. Με τον συγκεκριμένο φωτισμό επιτυγχάνεται **η απρόσκοπτη συνέχεια** και ταυτόχρονα η **συνολική θεώρηση της πεζοδρομημένης πορείας της θεμιστόκλειας οχύρωσης**. Ο επισκέπτης παροτρύνεται να ακολουθήσει όλη τη διαδρομή του νοτιοδυτικού τμήματος του τείχους κινητοποιώντας το ενδιαφέρον του, αφού ο φωτισμός τον κατευθύνει ανεμπόδιστα στην προτεινόμενη πορεία της παρούσας πεζοδρόμησης κατά μήκος του τείχους.

Σκιασμένο καθιστικό

Τέλος, στο ύψος της Ερυσίχθονος 29, δηλαδή στο σημείο που εντοπίζονται υπολείμματα του θεμιστόκλειου τείχους, μπορεί να δημιουργηθεί ένας υπαίθριος χώρος με παρουσία σκιάστρου, στο οποίο θα υπάρχουν **αναρριχητικά φυτά**. Το σκίαστρο αυτό μπορεί να αποτελέσει έναν **χώρο ενημέρωσης** (αφού εκεί θα βρίσκονται οι επιγραφές) αλλά **και ανάπαυλας** του επισκέπτη με τα ανάλογα καθίσματα, που θα εναρμονίζονται με την κλασική εποχή.

Μαρία -Ζωή Γαζή

Προστασία με πλέξιγκλας

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί η **αφαίρεση του συρμάτινου πλέγματος** που υπάρχει στην πρόσοψη της Ερυσίχθονος 29 και **η αντικατάστασή του από πλέξιγκλας** σε όλη την επιφάνεια της πρόσοψης του κτηρίου, προκειμένου να γίνει η δέουσα **ανάδειξη** του αρχαιολογικού ευρήματος.

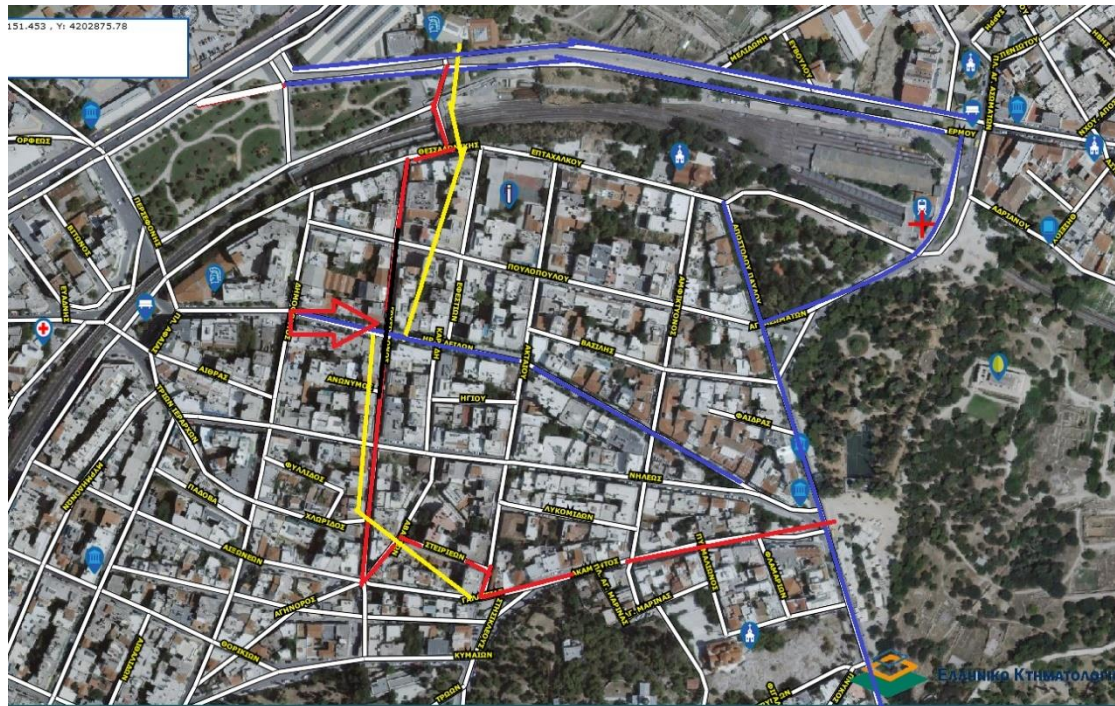
Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, η διαμόρφωση του χώρου αυτού με βάση τα παραπάνω θα δώσει τη δυνατότητα να φιλοξενήσει τον περιηγητή. Ο περιηγητής με τη δική του σειρά θα αφιερώσει τον χρόνο αυτό που απαιτείται για να μελετήσει όλα τα ιστορικά ευρήματα και όλα τα ιστορικά στοιχεία από τις προαναφερθείσες σημάνσεις. Με τον τρόπο αυτόν το επισκέψιμο αυτό τμήμα του τείχους θα αναδειχθεί, ενώ **οι σελίδες της ιστορίας θα ανασυντίθενται με τη συμπόρευση της αρχιτεκτονικής στο αττικό τοπίο**¹⁴²

4.8.5. Το δεύτερο ορατό και επισκέψιμο εύρημα στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54

4.8.5.1 Περιγραφή του δεύτερου ευρήματος

¹⁴² Α.Κωτσάκη, ο.π. σελ 69

Εικόνα 131: Οδός Ηρακλειδών (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία

Ο αρχαιολογικός περίπατος ακολουθεί την πορεία κατά μήκος της Ερυσίχθονος. Στη συμβολή των οδών Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54 (πεζοδρομημένη οδός) βρίσκεται το δεύτερο τμήμα του τείχους που είναι ορατό και επισκέψιμο. Το τμήμα αυτό της οχύρωσης είναι **το μοναδικό που αποκαλύφθηκε σε οδόστρωμα και όχι σε ιδιωτικό ακίνητο** στην περιοχή του Θησείου. Μάλιστα υπάρχουν ευρήματα του τείχους, πέραν των

υπαρχόντων ορατών, σε όλο το πλάτος της Ηρακλειδών, στο ύψος της Ερυσίχθονος.

Ύστερα από τις αρχαιολογικές έρευνες του Noack (1907), του Θρεψιάδη (1953) και της Λυγκούρη – Τόλια (1985) ανακαλύφθηκε **προτείχισμα** που υπήρχε έμπροσθεν του θεμιστόκλειου τείχους. Το προτείχισμα αποτελεί μέρος της πρώτης, εξωτερικής γραμμής άμυνας, που ανεγέρθηκε τον 4ο αιώνα π.Χ. Τα τμήματα του προτειχίσματος εντοπίζονται σε όλο το πλάτος της πεζοδρομημένης Ηρακλειδών και έχουν μήκος 7, 60 μ, πλάτος 2μ και ύψος 2,90 μ. (8 σειρές λίθων). Οι λίθοι είναι κροκαλοπαγείς, εκτός από το γ' δόμο από επάνω που είναι ασβεστόλιθοι, τοποθετήθηκαν εναλλάξ διάτονοι ή διαμήκεις κατά στρώσεις. Οι ορθογώνιοι ασβεστόλιθοι του γ' από επάνω δόμου του προτειχίσματος, στη δυτική τους παρειά διατηρούν συμφυείς τετράπλευρους γόμφους.

Η ανατολική όψη (του προτειχίσματος) ενισχύεται από **δύο αντηρίδες**. Αυτές στηρίζαν την κατασκευή σε απόσταση 2, 75 μ . η μία από την άλλη. Η νότια αντηρίδα έχει μήκος 2, 50 εκ. πλάτος 1, 30 μ , ύψος 3 δόμων (1, 20 μ). Η βόρεια αντηρίδα του προτειχίσματος είχε καταστραφεί το 1985 κατά την ανασκαφή από σύγχρονο αγωγό.

Ενδιάμεσα του προτειχίσματος και του τείχους του θεμιστόκλειου περιβόλου, εντοπίστηκαν **ίχνη αρχαίου δρόμου**. Στη δυτική πλευρά του προτειχίσματος αποκαλύφθηκε **τμήμα της οχυρωματικής τάφρου**, ενός ορύγματος που εξασφάλιζε μεγαλύτερη προστασία, με μήκος 9 μ (αποκαλυφθέν), βάθος 2, 30 μ (αποκαλυφθέν).

Επίσης σε επαφή με το προτείχισμα προς τα Ανατολικά, ανακαλύφθηκε **οχυρωματικός πύργος** τετράπλευρος με διαστάσεις 6,50 X 3,75 μ. με παχείς τοίχους 1,20μ. και με ύψος 2,15 μ. . Έχει κατασκευαστεί από μικρούς ακατέργαστους λίθους, οι οποίοι συνδέονται με ασβεστοκονίαμα και χρονολογείται στην Ιουστινιάνεια εποχή (6ος αι. μ.Χ.)¹⁴³ Άρα αποδεικνύεται η

¹⁴³ Noack, 1907, σελ. 506 – 507

Θρεψιάδης, 1953, σελ 61 – 65

Λυγκούρη -Τόλια Ε. , Α.Δ. 40, 1985, Β1, σελ 18 -19

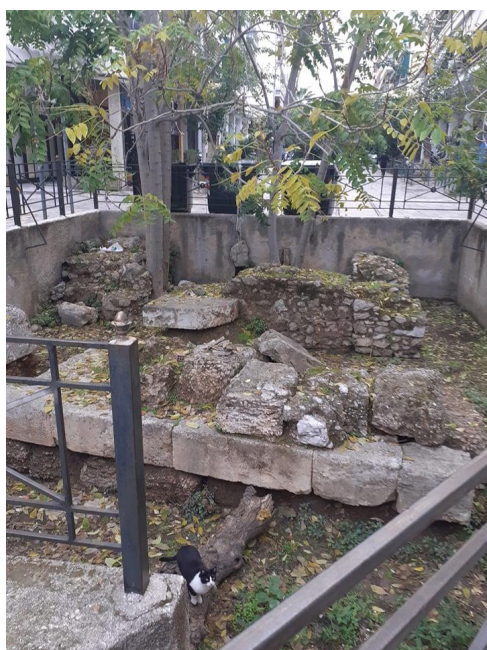
Λυγκούρη Τόλια Ε. , ΑΑΑΧVIII,1985, σελ 137 -142, Αρχείο Γ' ΕΠΚΑ, Φ1 -10^Α/7

Θεοχαράκη Α, 2007,ο.π., σελ. 333 -393

χρησιμότητα της θεμιστόκλειας οχύρωσης και η ιστορική της συνέχεια και μετά από παρέλευση χρόνου 10 αιώνων (ανοικοδόμηση θεμιστόκλειου τείχους 5^{ος} αιώνας π.Χ. έως εποχή Ιουστινιανού 6^{ος} αι μ.Χ.).

4.8.5.2 Η σημερινή κατάσταση των ευρημάτων

Τα αρχαιολογικά ευρήματα στην πεζοδρομημένη οδό Ηρακλειδών και Ερυσίχθονος παρουσιάζουν σήμερα **εικόνα εγκατάλειψης**. Η Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ήδη από το 1988 είχε προχωρήσει σε διαβήματα διαμαρτυρίας προς το Δήμο Αθηναίων. Ο χώρος με τα κατάλοιπα του τείχους μέχρι και σήμερα έχει ελεύθερη πρόσβαση, είναι ανοιχτός και μη φυλασσόμενος. Αποτέλεσμα είναι τα ευρήματα να μην προστατεύονται ούτε από τις καιρικές συνθήκες, ούτε όμως και από την επέμβαση του ανθρώπου (απορρίμματα). Η εγκατάλειψη και η απουσία φροντίδας είναι εμφανής σε έναν χώρο υψηλού αρχαιολογικού και ιστορικού ενδιαφέροντος. Συνεπώς η **ανάπλαση**, η εκ νέου διαμόρφωση του χώρου **είναι επιβεβλημένη**.

Εικόνα 132: Σημερινή κατάσταση των ευρημάτων στην οδό Ηρακλειδών

Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της Ηρακλειδών 54 θα ακολουθηθούν τα ίδια χαρακτηριστικά και οι ίδιες στρατηγικές που εφαρμόστηκαν στις προηγούμενες οδούς της προτεινόμενης πεζοδρόμησης.

Μαρία -Ζωή Γαζή

Ενημερωτική επιγραφή και νέες τεχνολογίες (Πρώτη στρατηγική)

Πιο συγκεκριμένα, θα υπάρχει σύμφωνα με την πρώτη στρατηγική, **ενημερωτική επιγραφή με τα ιστορικά στοιχεία που αφορούν όλο το θεμιστόκλειο τείχος**, όπως τον χρόνο και τον σκοπό της κατασκευής από τον Θεμιστοκλή, το μήκος του, τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, τον τρόπο κτισίματος, αλλά και τη γενικότερη συμβολή του ίδιου του δημιουργού του. Η σήμανση με την καθοδηγητική επιγραφή θα περιλαμβάνει **και τα ιστορικά στοιχεία που σχετίζονται με το τμήμα του τείχους της Ηρακλειδών 54**, όπως αυτά προαναφέρθηκαν στο παρόν κεφάλαιο της συγκεκριμένης οδού.

Επίσης, έχοντας ως βάση το πλαίσιο των νέων τεχνολογιών μπορεί να υπάρχει μια **3D απεικόνιση επαυξημένης πραγματικότητας** του τείχους συνολικά αλλά και τμηματικά, στο σημείο της αρχαίας οχύρωσης που βρίσκεται ο πολίτης. Έτσι επιτυγχάνεται η πληρέστερη κατανόηση του θεμιστόκλειου τείχους, η ένταξη του επισκέπτη στα δεδομένα της ιστορικής εποχής του 5ου αι., η βιωματική γνώση που αποκομίζει, ενώ το ενδιαφέρον του κινητοποιείται.

Πλακόστρωση (Δεύτερη στρατηγική)

Σύμφωνα με τη δεύτερη στρατηγική, η πλακόστρωση στο ύψος της Ηρακλειδών 54 θα **είναι ανάλογη με** εκείνη του Δ. Διαμαντόπουλου στη **Δ. Αρεοπαγίτου και Απ. Παύλου**. Χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι η εκλεπτυσμένη και κυμαινόμενη ταραχή των πλακοστρώσεων, η **εναρμόνιση με το ιστορικό τοπίο** και η αφήγηση της νομοτέλειας του φυσικού εδάφους. Με τον τρόπο αυτόν, υποδηλώνεται στον περιηγητή, ότι πραγματοποιεί έναν αρχαιολογικό περίπατο μέσω του οποίου γίνεται ανάκληση της ιστορικής μνήμης και συνεπώς **αναβίωση του ιστορικού παρελθόντος της κλασικής εποχής**.

Διαμόρφωση χώρων πρασίνου Τρίτη στρατηγική:

Με βάση την τρίτη κατά σειρά στρατηγική η διαμόρφωση χώρων πρασίνου με **συστοιχίες από δένδρα ελιάς** διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη του τείχους. Συνεπώς, σε όλο το μήκος της οδού Ερυσίχθονος και στο ύψος με την Ηρακλειδών μπορεί να υπάρχει συστοιχία με ελαιόδεντρα προκειμένου με τον κατάλληλο αυτόν αρχιτεκτονικό σχεδιασμό πρασίνου να αναβιώνεται τόσο το ιστορικό όσο και το φυσικό περιβάλλον, ενώ ο επισκέπτης θα ακολουθεί το

αποτύπωμα των προγόνων κατά μήκος της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους. Μάλιστα επειδή ο αστικός χαρακτήρας της περιοχής είναι έντονος, για αυτό και η προτεινόμενη διαμόρφωση με εμπλουτισμό της βλάστησης έχει **χαρακτήρα «βουλεβάρτου»** με δενδροστοιχίες ¹⁴⁴.

Καθοδηγητική επιγραφή (Τέταρτη στρατηγική)

Σύμφωνα με την τέταρτη στρατηγική κατά μήκος της οδού θα υπάρχει **σήμανση με την κατεύθυνση της πορείας**, που ακολουθεί η προτεινόμενη πεζοδρόμηση, Με βάση την ιστορική διαδρομή της αρχαίας οχύρωσης. Η προτεινόμενη αυτή πεζοδρόμηση βρίσκεται στα ίχνη της πορείας του θεμιστόκλειου τείχους σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές και τους ιστοριογράφους. Όμως λόγω του αστικού ιστού και του οδικού δικτύου η πεζοδρόμηση ακολουθεί τα πλησιέστερα ίχνη κατά μήκος της ιστορικής πορείας του τείχους. Για αυτόν τον λόγο προτείνεται να υπάρχει **χάρτης**, στον οποίο να απεικονίζεται **όλο το μήκος του θεμιστόκλειου τείχους** με τις σημερινές οδούς και τα οικοδομικά τετράγωνα, από τα οποία το τείχος διαπερνά. Στον χάρτη αυτόν **με ξεχωριστή σήμανση θα διακρίνεται** το σημείο στο οποίο βρίσκεται **η οδός Ηρακλειδών 54**, που αποτελεί το ένα από τα δύο επισκέψιμα τμήματα του τείχους.

Υλικό και μορφή ενημερωτικής και καθοδηγητικής επιγραφής

Η επιγραφή δύναται να είναι κατασκευασμένη **από φυσικό υλικό (λίθος ή μάρμαρο)** ή από νέο υλικό που **να παραπέμπει σε ιστορική κατασκευή, θραύσμα του 5ου αι. π.Χ.** Η μορφή της θα μπορούσε να είναι ορθογώνια, με διακοσμητικές ευθείες γραμμές, με βάση στήριξης επίσης ορθογώνιου σχήματος και με χαρακτηριστικά στοιχεία ιωνικού ρυθμού, εξαιτίας της ιωνικής καταγωγής των Αθηναίων. Επίσης, **υπάρχει η δυνατότητα η επιγραφή να είναι η υπάρχουσα** ενημερωτική επιγραφή που βρίσκεται στο σημείο αυτό, δηλαδή, **στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54** (εικόνα 119).

Φωτισμός με γραμμική πορεία (5^η στρατηγική)

¹⁴⁴ Γαλάνη Ντόρα, Αρχαιολογία και Τέχνες, τεύχος 70, σελ. 78

Μαρία -Ζωή Γαζή

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να υπάρχει ειδική μέριμνα σύμφωνα με την πέμπτη στρατηγική στο φωτισμό των αρχαιολογικών ευρημάτων της Ηρακλειδών. Ο ενδεδειγμένος φωτισμός, είναι ο φωτισμός με γραμμική πορεία, ο οποίος θα υπάρχει **σε όλο το μήκος της πεζοδρόμησης** . Με τον συγκεκριμένο φωτισμό επιτυγχάνεται **η απρόσκοπτη συνέχεια** και ταυτόχρονα **η συνολική θεώρηση** της πεζοδρομημένης πορείας του θεμιστόκλειας οχύρωσης. Ο επισκέπτης παροτρύνεται να ακολουθήσει όλη τη διαδρομή του νοτιοδυτικού τμήματος του τείχους κινητοποιώντας το ενδιαφέρον του, αφού ο φωτισμός τον κατευθύνει ανεμπόδιστα στην προτεινόμενη πορεία της παρούσας πεζοδρόμησης κατά μήκος της αρχαίας οχύρωσης. Επίσης, στον αρχαιολογικό χώρο της οδού Ηρακλειδών 54 **ο φωτισμός γραμμικής πορείας περιμετρικά των ευρημάτων** επιτυγχάνει με τον πιο ενδεδειγμένο τρόπο την **ανάδειξη του ιστορικού παρελθόντος και τη σύνδεσή του με το παρόν.**

Αναδιαμόρφωση καθιστικού

Στο σημείο αυτό υπάρχει διαμορφωμένος χώρος ανάπαυλας, εφαιπτόμενος των αρχαιολογικών ευρημάτων Νότια. Όμως, όπως προαναφέρθηκε, είναι χώρος τελείως αφρόντιστος, μη εναρμονισμένος με τα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εικόνα 133: Καθιστικό στην οδό Ηρακλειδών, υφιστάμενη κατάσταση

Γι' αυτό η παρούσα μελέτη προτείνει αναδιαμόρφωση, ανάπλαση του κοινόχρηστου και ελεύθερου αυτού χώρου **με αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις**, σύμφωνα με τις πέντε στρατηγικές, των οποίων το αισθητικό αποτέλεσμα παραπέμπει στην **επανένταξη των τμημάτων της θεμιστόκλειας οχύρωσης στην καθημερινή ζωή.**

Πιο συγκεκριμένα, στον αρχαιολογικό χώρο της Ηρακλειδών μπορεί να δημιουργηθεί ένας υπαίθριος χώρος με **παρουσία σκιάστρου**, στο οποίο θα υπάρχουν αναρριχητικά φυτά. Ο σκιασμένος χώρος μπορεί να αποτελέσει έναν **χώρο ενημέρωσης**, αφού εκεί θα βρίσκεται η ενημερωτική και καθοδηγητική επιγραφή, αλλά **και χώρο ανάπαυλας και περισυλλογής** του πολίτη με τα ανάλογα καθίσματα που θα εναρμονίζονται με την κλασική εποχή. Με τον τρόπο αυτόν, διαμορφώνεται ένα σκιασμένο καθιστικό.

Τέλος, για την προστασία και την ασφάλεια των καταλοίπων του αρχαίου τείχους, λόγω των καιρικών συνθηκών και της ανθρώπινης παρέμβασης, προτείνεται η **κάλυψη των ευρημάτων από πλέξιγκλας**.

Επέκταση ανασκαφής

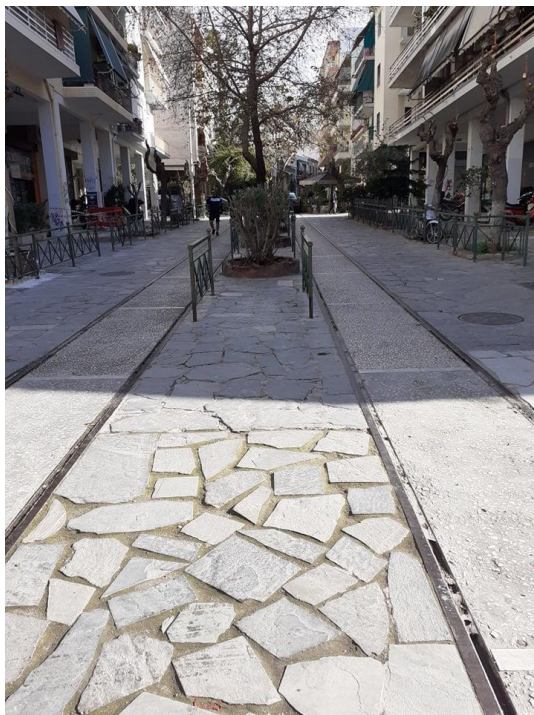
Επειδή, όπως προαναφέρθηκε, **στο πλάτος της Ηρακλειδών επί της Ερυσίχθονος** έχουν εντοπιστεί υπολείμματα του τείχους **κάτω από τον πλακοστρωμένο δρόμο** προτείνεται να γίνει **εκ νέου ανασκαφή**. Στη συνέχεια, η ανάδειξη των τμημάτων του τείχους μπορεί να γίνει με γυάλινο δάπεδο πλέξιγκλας και με προθήκες καλυπτόμενες με το ίδιο υλικό, προκειμένου τα επίγεια ευρήματα να είναι ορατά. Αυτή η πρόταση έχει ήδη χρησιμοποιηθεί στον προαύλιο χώρο του Μουσείου της Ακρόπολης, όπως έχει ήδη αναφερθεί στη δεύτερη στρατηγική της μελέτης. Επίσης, στην πεζοδρόμηση του ιστορικού κέντρου του Αμαρουσίου, επειδή εντοπίστηκαν αρχαίοι αμφορείς, επιλέχθηκε η λύση των γυάλινων προθηκών στο επίπεδο του εδάφους, για να αναδειχθούν τα ευρήματα και παράλληλα να ολοκληρωθεί το έργο.

Σύνδεση Ηρακλειδών με Απ. Παύλου

Μελετώντας το πεζοδρομημένο δίκτυο της Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας, **η οδός Ηρακλειδών, ενταγμένη στο Πρόγραμμα Ενοποίησης**, μπορεί να αποτελέσει **το συνδετικό ιστό** μεταξύ των τμημάτων της **θεμιστόκλειας οχύρωσης και των αρχαιολογικών χώρων επί της Απ. Παύλου**, με την οποία ενώνεται στο ύψος της πλατείας Θησείου. Εκεί βρίσκεται κανείς πλάτωμα πανοραμικής θέας του αρχαιολογικού χώρου από την Ακρόπολη έως το Ναό του Ηφαίστου. Εκεί επίσης υπάρχει μια από τις τρεις εισόδους της αρχαίας αγοράς.

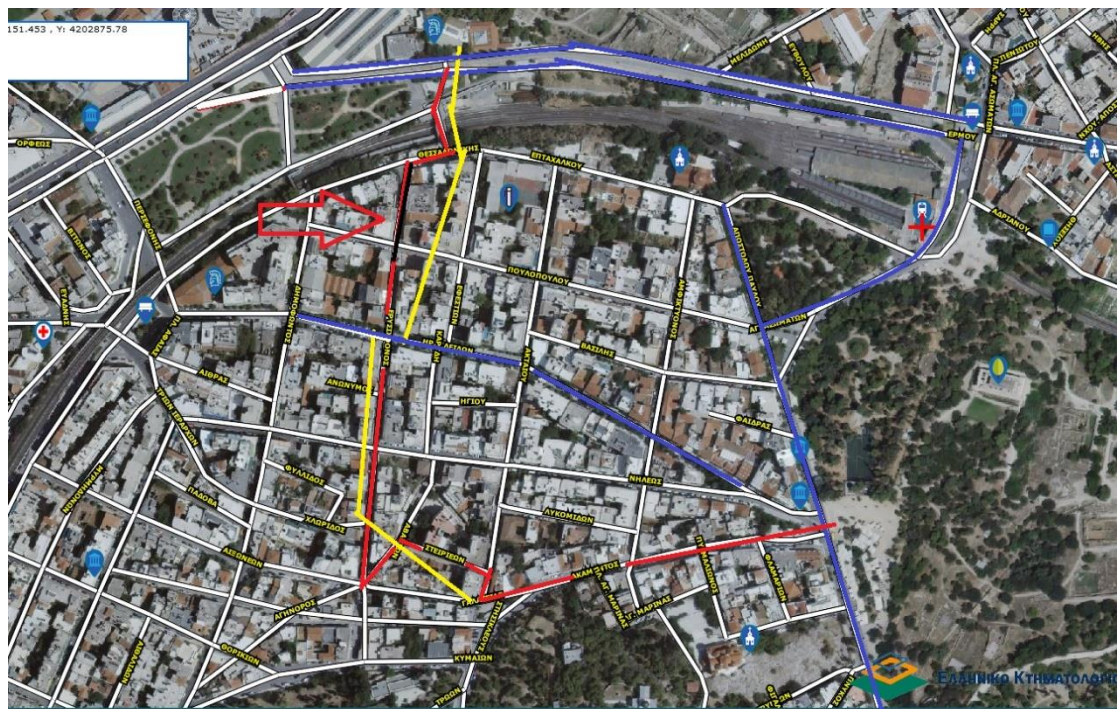
Με βάση τα παραπάνω, τα αρχαιολογικά ευρήματα προστατεύονται και αναδεικνύονται, καθώς αυτά επαναφέρονται στο τοπίο της κλασικής Αθήνας. **Τα μνημεία του θεμιστόκλειου τείχους εντάσσονται στο ζωντανό ιστό της πόλης**, ενώ παράλληλα **ανακτώνται αρχαίες διαδρομές** με την προτεινόμενη πεζοδρόμηση και **επιμηκύνεται το** ήδη υπάρχον **δίκτυο πεζοδρόμων** του ιστορικού κέντρου των Αθηνών.

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 134. Η οδός Ηρακλειδών. Στο εικονιζόμενο τμήμα της οδού εκτιμάται σύμφωνα με την υφιστάμενη αρχαιολογική βιβλιογραφία ότι υπάρχουν κάτω από το οδόστρωμα αρχαιολογικά κατάλοιπα της Θεμιστόκλειας οχύρωσης, πηγή: προσωπικό αρχείο

4.8.6 Ερυσίχθονος και Ηλία Πουλοπούλου

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Ηλία Πουλοπούλου

Εικόνα 135: Ερυσίχθονος και Ηλία Πουλοπούλου (διακρίνεται με μαύρη γραμμή)

Ακολουθώντας τα ίχνη του θεμιστόκλειου τείχους η προτεινόμενη πεζοδρόμηση συνεχίζεται επί της Ερυσίχθονος στη συμβολή της με την οδό Ηλία Πουλοπούλου.

Αρχαιολογικά ευρήματα

Κάτω από το οδόστρωμα της οδού Πουλοπούλου, μπροστά από τους αριθμούς 37 -30, εντοπίστηκαν τμήματα της θεμιστόκλειας οχύρωσης, καθώς το 1988 είχαν βρεθεί **τμήματα** του τείχους σε ανασκαφή του δυτικού τομέα¹⁴⁵.

¹⁴⁵ Θεοχαρακη Α. 2007, ο.π. σελ. 160

Το 1998 στον αριθμό 39 ήρθε στο φως τμήμα **του περίβολου του τείχους**. Τα ευρήματα ταυτίστηκαν **ως η βόρεια πορεία του πύργου**, την οποία είχε εντοπίσει ο Θρεψιάδης στην ανασκαφή το 1953¹⁴⁶. Όλα τα ανωτέρω ευρήματα **βρίσκονται κάτω από την επιφάνεια του οδοστρώματος και συνεπώς είναι μη ορατά**.

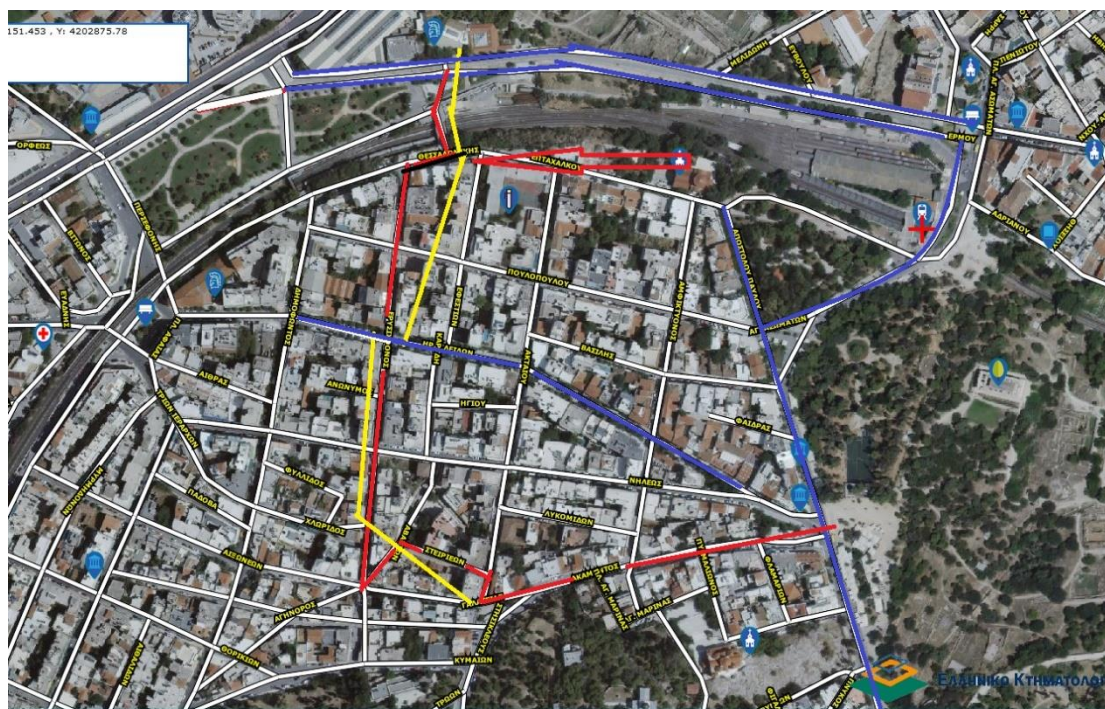
Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Με βάση αυτά τα αρχαιολογικά στοιχεία **προτείνεται η εκ νέου ανασκαφή** προκειμένου να αναδειχθούν όσο το δυνατόν περισσότερα τμήματα από τον περίβολο της θεμιστόκλειας οχύρωσης. Παράλληλα επιδιώκεται η διαμόρφωση **μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας στο σύνολο της αρχαίας διαδρομής του τείχους**.

Για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της προτεινόμενης πεζοδρόμησης στην Ηλία Πουλοπούλου και Ερυσίχθονος θα ακολουθηθούν οι ίδιες στρατηγικές που εφαρμόστηκαν στην Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών (δηλαδή **γυάλινο δάπεδο με προθήκες** επάνω από τα ευρήματα στην επιφάνεια του πεζόδρομου, **ίδια πλακόστρωση, επιγραφή ενημερωτική και καθοδηγητική, δένδροστοιχία και φωτισμός γραμμικής πορείας**).

¹⁴⁶ Θεοχαράκη Α., 2007, *ο.π.* σελ. 335

4.8.7 Ερυσίχθονος – Θεσσαλονίκης και Εφεστίων

- προτεινόμενη πεζοδρόμηση
- πεζοδρομημένοι άξονες
- διαδρομή αρχαίου τείχους
- Εφεστίων και Θεσσαλονίκης

Εικόνα 136: Ερυσίχθονος Θεσσαλονίκης και Εφεστίων (διακρίνεται με μαύρη γραμμή)

Η προτεινόμενη πορεία από την Ερυσίχθονος κατευθύνεται στην οδό Θεσσαλονίκης και από εκεί στην Εφεστίων.

Αρχαιολογικά ευρήματα

Στη συμβολή των οδών Εφεστίων και Θεσσαλονίκης το 1953 πραγματοποιήθηκε ανασκαφή με σκοπό να διευρυνθεί η γραμμή του τείχους στη δυτική πλευρά της πόλης. **Κάτω από το οδόστρωμα** ανακαλύφθηκε

πύργος του τείχους, στον οποίο ο Θρεψιάδης έδωσε το όνομα **«ο πύργος της Αφαίας»**¹⁴⁷.

Η οδός Θεσσαλονίκης, που μετά την Εφεστίων ονομάζεται Επταχάλκου, είναι ήδη πεζοδρομημένη μέχρι την Αποστόλου Παύλου. Στο σημείο Θεσσαλονίκης και Εφεστίων που έχει εντοπιστεί μη ορατό τμήμα του τείχους, όπως προαναφέρθηκε, προτείνονται οι ίδιες στρατηγικές που εφαρμόστηκαν στην Ερυσίχθονος και Ηλία Πουλοπούλου. (δηλαδή **γυάλινο δάπεδο με προθήκες επάνω από τα ευρήματα στην επιφάνεια του πεζοδρόμου, ίδια πλακόστρωση, επιγραφή ενημερωτική και καθοδηγητική, δένδροστοιχία και φωτισμός γραμμικής πορείας**)

Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Προτείνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση, πέραν των λοιπών παρεμβάσεων, να γίνει **εκ νέου ανασκαφή** στο τμήμα αυτό της συμβολής των οδών Εφεστίων και Θεσσαλονίκης για να εντοπισθούν τα υπολείμματα του τείχους και του πύργου του κάτω από την επιφάνεια του δρόμου και εν συνεχεία, η πεζοδρόμηση να εμπλουτισθεί με **γυάλινα μονοπάτια και προθήκες με πλέξιγκλας**, που θα καθιστούν τα ευρήματα ορατά στους πολίτες. Αυτή η τεχνική, όπως έχει προαναφερθεί έχει χρησιμοποιηθεί ήδη με επιτυχία στον προαύλιο χώρο του Μουσείου της Ακρόπολης και στην πεζοδρόμηση του ιστορικού Κέντρου του Αμαρουσίου.

4.7.8. Ερμού (αρχαιολογικός χώρος του Κεραμεικού)

Αστικό τοπίο

Από την Εφεστίων το θεμιστόκλειο τείχος κατευθυνόταν Βορειοανατολικά προς τον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού. Γι' αυτό προτείνεται η πορεία της πεζοδρόμησης, να ακολουθήσει αυτήν την κατεύθυνση. Στο σημείο αυτό υπάρχει πεζογέφυρα η οποία ενώνει την πεζοδρομημένη οδό Θεσσαλονίκης με την επίσης πεζοδρομημένη Ερμού, ενώ από κάτω περνούν οι γραμμές του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου. 148

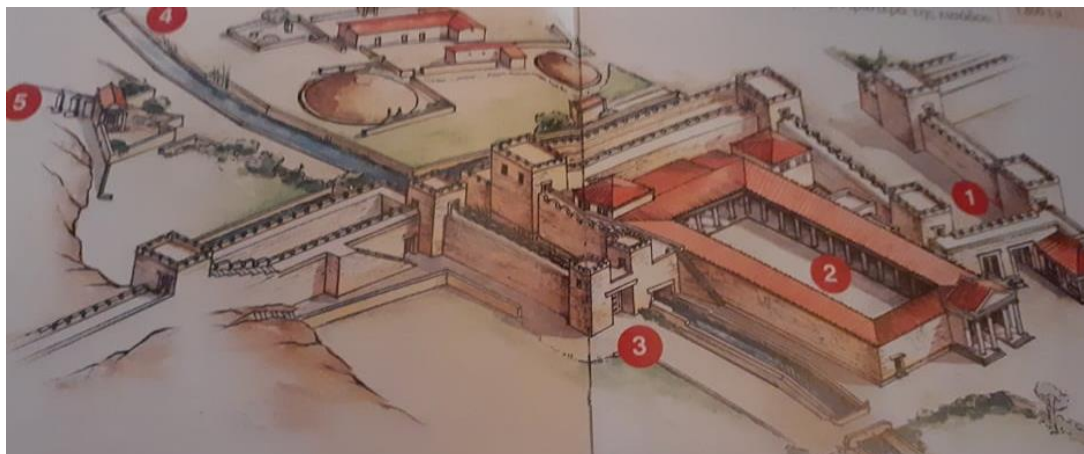
¹⁴⁷ Θεοχαράκη Α. 2007, ο.π. σελ. 337

¹⁴⁸ Επακριβώς η πεζογέφυρα βρίσκεται επί της οδού Θεσσαλονίκης, ανάμεσα στην Ερυσίχθονος και την Εφεστίων

Στην πεζογέφυρα αυτήν, με την οποία μπορεί κανείς να μεταβεί στην οδό Ερμού στον Κεραμεικό, θα ακολουθηθούν όλα τα στοιχεία που εναρμονίζουν το τοπίο του σήμερα με το τοπίο του 5ου αι., σύμφωνα με τις προτεινόμενες στρατηγικές.

Δίπυλο: Κεντρική πύλη του θεμιστόκλειου τείχους

Στον Κεραμεικό υπήρχε η πιο σημαντική, η πιο μνημειώδης πύλη του θεμιστόκλειου τείχους, με αυλή 4 Χ 22 μ. Η **εξωτερική είσοδος** αρχικά ήταν ανοιχτή για να εγκλωβίζει τον εχθρό, ενώ αργότερα απέκτησε **δύο πύλες**, για αυτό ονομάστηκε **Δίπυλο**. Από εκεί περνούσε η **πομπή των Παναθηναίων**. Δίπλα στο Δίπυλο ήταν το **Πομπείο**, το οποίο ήταν **δίπλα στον Ηριδανό ποταμό**. **Παραπλεύρως** του Ηριδανού βρισκόταν η **Ιερά Πύλη**, που **οδηγούσε στην Ιερά οδό**. Αναπαράσταση του Διπύλου,, δηλαδή της κεντρικής αυτής εισόδου της θεμιστόκλειας οχύρωσης φαίνεται στην παρακάτω εικόνα.

Εικόνα 137: Αναπαράσταση του τείχους και των πυλών του Κεραμεικού:

1) Το Δίπυλον 2) Το Πομπείο 3) Η Ιερά Πύλη 4) Ο Ηριδανός 5) Η «Οδός των Τάφων»

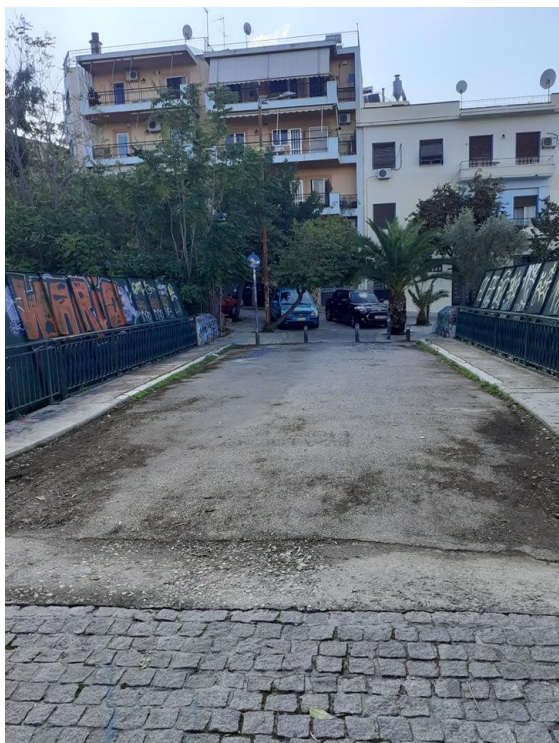

Εικόνα 138: Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού

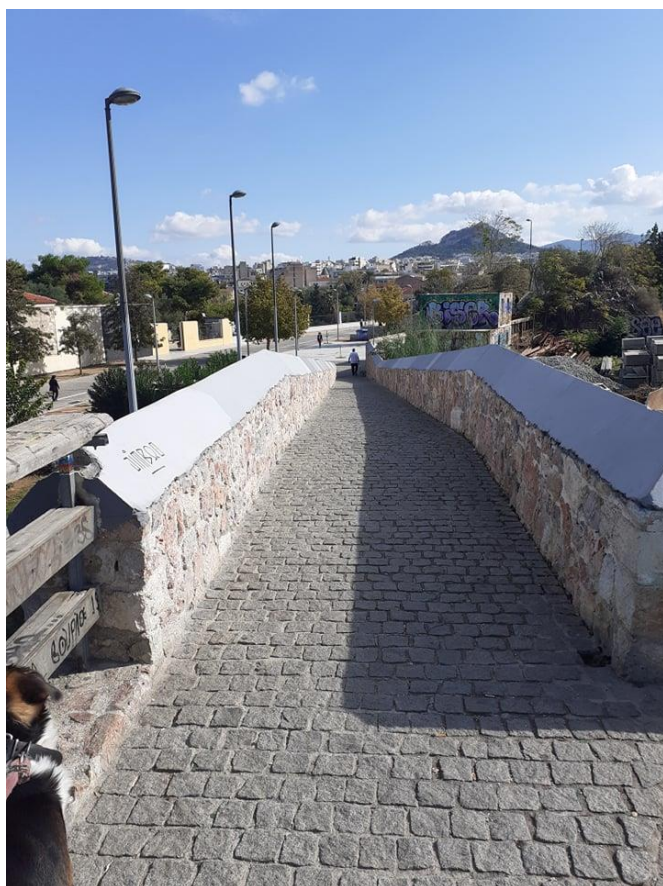
Αρχιτεκτονικός σχεδιασμός

Προτείνεται η **τοποθέτηση ενημερωτικής και καθοδηγητικής επιγραφής** με όλα τα **ιστορικά στοιχεία** του τείχους και κυρίως αυτά που σχετίζονται με το Δίπυλον, με τη κεντρική αυτή είσοδο της αρχαίας οχύρωσης. Γι' αυτό η **αναπαράσταση του Διπύλου**, με τα περίξ αυτού κτίσματα του τείχους κρίνεται απαραίτητη για την επίτευξη της βιωματικότητας, όπως και η αποτύπωση του **χάρτη με ιδιαίτερη σήμανση στο σημείο που βρίσκεται το Δίπυλο**. Τέλος, η **δενδροστοιχία με ελιές** και ο **φωτισμός με γραμμική πορεία** ολοκληρώνουν τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό της Ερμού στον Κεραμεικό.

Επίσης, για την καλύτερη καθοδήγηση του πολίτη πρέπει να αναγράφεται στην επιγραφή η συνεχιζόμενη πορεία πεζοδρόμησης, σύμφωνα με την οποία επιτυγχάνεται η ενοποίησή της με την Αποστόλου Παύλου, δηλαδή με το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας

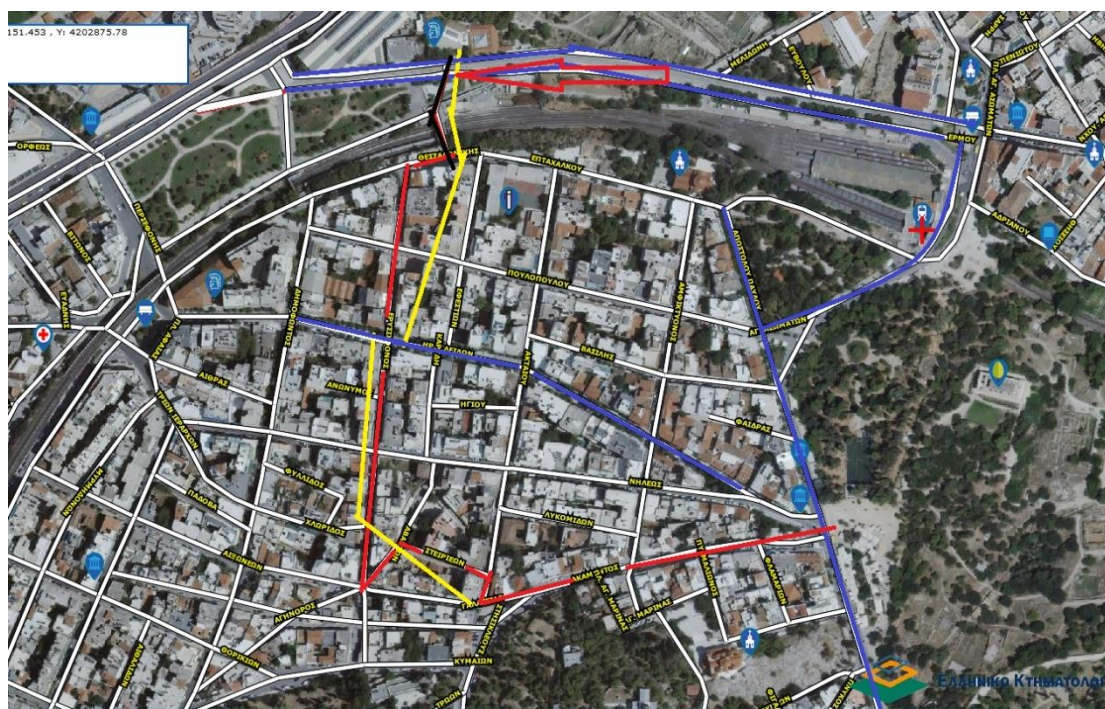
Εικόνα 139: Η γέφυρα που οδηγεί στο Δίπυλο

Εικόνα 140 Η γέφυρα που οδηγεί στον Κεραμεικό

Εικόνα 141 Η γέφυρα όπως φαίνεται από την πλευρά του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού

Εικόνα 142: Ερμού (διακρίνεται με μαύρη γραμμή)

4.8.9 Ερμού (αρχαιολογικός χώρος Κεραμεικού) – Πλατεία Ασωμάτων και Αποστόλου Παύλου

Αστικό τοπίο

Η οδός Ερμού έχει πεζοδρομηθεί από την οδό Πειραιώς έως την πλατεία Ασωμάτων και από εκεί οδηγείται κανείς στην πεζοδρομημένη Απ. Παύλου, η οποία στη φυσική της προέκταση ενώνεται με τη Διονυσίου Αρεοπαγίτου που αποτελούν τη σπονδυλική στήλη της Ενοποίησης. Η πεζοδρόμηση όλων αυτών των προαναφερόμενων οδών αποπερατώθηκε το 2001 σύμφωνα με το

Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, το οποίο αφορούσε την ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της πόλης.

Πρόταση Ενοποίησης με το Ιστορικό Κέντρο της Πόλης

Με βάση τα παραπάνω, η πρόταση της παρούσας μελέτης σε σχέση με την κατά μήκος πορεία του θεμιστόκλειου τείχους στην Ν.Δ. και Β.Δ. πλευρά του ολοκληρώνεται στο Δίπυλο του Κεραμεικού. Όμως, επειδή ένας από τους στόχους της εργασίας είναι **η ενοποίηση** της προτεινόμενης πεζοδρόμησης στο ίχνος της θεμιστόκλειας οχύρωσης **με τον αρχαιολογικό περίπατο στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας**, καθώς και η διεύρυνση του αρχαιολογικού περιπάτου, γι' αυτό προτείνεται ο πολίτης **από το Δίπυλο του Κεραμεικού** να οδηγείται **στην πλατεία Ασωμάτων και από εκεί στην Απ. Παύλου**, προκειμένου να συνεχίσει την περιήγησή του στην Αθήνα της κλασικής εποχής. Συνεπώς στη συμβολή της Ερμού με την πλατεία Ασωμάτων **ο πολίτης θα ενημερώνεται και θα καθοδηγείται από αντίστοιχη επιγραφή για τη διαδρομή** που μπορεί να ακολουθήσει **προς το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας**. Αυτή η σύνδεση και **ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων με τις κεντρικές λειτουργίες της πόλης**, δηλαδή με την καθημερινή ζωή των πολιτών, αποτελεί το δέον.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εισαγωγή

Σύμφωνα με την ανάλυση της παρούσας μελέτης, οι σκοποί και οι στόχοι που ετέθησαν στην πρόταση ενοποίησης της πεζοδρομημένης διέλευσης του Ν.Δ και Β.Δ. θεμιστόκλειου τείχους με τον πεζοδρομηθέντα αρχαιολογικό άξονα της Ακρόπολης (Δ. Αρεοπαγίτου και Απ. Παύλου) επιτυγχάνονται και μέσω αυτών αντλούνται χρήσιμα συμπεράσματα.

Επίτευξη σκοπών της μελέτης

Μαρία -Ζωή Γαζή

«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»208

Πρώτος σκοπός: Ενοποίηση Ν.Δ, Β.Δ τμήματος του Θεμιστόκλειου Τείχους με το Πεζοδρομημένο Δίκτυο των Αρχαιολογικών Χώρων της Ακρόπολής

Η πορεία της προτεινόμενης πεζοδρόμησης ακολουθεί τα ίχνη του Ν.Δ και Β.Δ. περιβάλλου της θεμιστόκλειας οχύρωσης. Το τμήμα αυτό του τείχους βρίσκεται στην περιοχή του Θησείου. Λόγω του αστικού ιστού και του υπάρχοντος οδικού δικτύου ακολουθείται η πλησιέστερη πορεία πεζοδρόμησης, με αυτήν του ιστορικού τείχους σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, τους ιστοριογράφους και τα αρχαιολογικά ευρήματα .

Η πεζοδρόμηση μπορεί να ξεκινήσει από τη συμβολή Ακάμαντος και Απ. Παύλου ως αφετηρία πεζοδρόμου προς το ακριβές σημείο, στο οποίο εντοπίζεται η εκκίνηση του θεμιστόκλειου τείχους στην περιοχή του Θησείου. Το ακριβές αυτό σημείο βρίσκεται στην Ακάμαντος και Στησικλέους. Από εκεί μέσω των οδών Ακταίου, Στειριέων, Αβάντων, Ερυσίχθονος, Ηρακλειδών και Ερυσίχθονος, Θεσσαλονίκης, Εφεστίων και Ερμού, στην περιοχή του Κεραμεικού, κατευθύνεται ο πολίτης στην πλατεία Ασωμάτων και στη συνέχεια στην οδό Απ. Παύλου. Η οδός Ερμού στον Κεραμικό μαζί με την πλατεία Ασωμάτων και την οδό Αποστόλου Παύλου ήδη από το 2001 έχουν ενταχθεί στο δίκτυο πεζοδρόμων και κοινοχρήστων χώρων στην περιοχή της Ακρόπολης.

Με βάση τα ανωτέρω **η προτεινόμενη πεζοδρόμηση** του Ν.Δ και Β.Δ τμήματος της θεμιστόκλειας οχύρωσης, **δύνатаι να ενοποιηθεί με το διαμορφωμένο δίκτυο πεζοδρόμων** των αρχαιολογικών χώρων του **Θησείου και της Ακροπόλεως, ακολουθώντας κυκλική πορεία.**

Δεύτερος σκοπός: Ανάδειξη του Περιβάλλου της Θεμιστόκλειας Οχύρωσης κατά μήκος του Ν.Δ και Β.Δ τμήματός της

Η προτεινόμενη πορεία πεζοδρόμησης στα ίχνη της θεμιστόκλειας οχύρωσης στην περιοχή του Θησείου αναδεικνύει με παραστατικό τρόπο τον ιστορικό χαρακτήρα της Αθήνας, κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 479 -478 π.Χ. περίοδος ανοικοδόμησης του τείχους. **Ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός της πεζοδρόμησης της αρχαίας οχύρωσης πρέπει να αντανακλά το ιστορικό**

πλαίσιο της Αθήνας του 5^{ου} αι. Γι' αυτό όλες οι παρεμβάσεις, όπως η πλακόστρωση για την δαπεδοποίηση, οι επιγραφές, ενημερωτικές και καθοδηγητικές, τα σκιασμένα καθιστικά, οι δενδροστοιχίες και ο φωτισμός οφείλουν να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον στο οποίο θα **αναδεικνύεται η ιστορική συνέχεια της πόλης και η αρμονική σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν.** ¹⁴⁹

Τρίτος σκοπός: Αρμονική Συμβίωση των Αρχαιολογικών Ευρημάτων του Τείχους με τη Σύγχρονη Ανάπτυξη της Πόλης

Με βάση τα ανωτέρω, μέσω αυτού του δικτύου πεζοδρόμησης, **ο πολίτης εντάσσεται στο ιστορικό πλαίσιο της Αθήνας του 5^{ου} αι. π.Χ. . Συμβιώνει με τα αρχαιολογικά ευρήματα**, τα οποία αποτελούν μέρος της πολιτιστικής κληρονομιάς του τόπου. **Αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη και η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης.** Με άλλα λόγια συνειδητοποιείται **η σύνδεση παρελθόντος - παρόντος** και η προσωπική ευθύνη του καθενός πολίτη για το παρόν που ζει και το μέλλον που έρχεται.

Επίτευξη στόχων της μελέτης

Πρώτος στόχος: Διατήρηση, Ανάδειξη και Αναβάθμιση των Ορατών και Επισκέψιμων Αρχαιολογικών Ευρημάτων του Τείχους

Η παρούσα μελέτη δίνει βαρύτητα στη διατήρηση, ανάδειξη και αναβάθμιση των ορατών και επισκέψιμων αρχαιολογικών ευρημάτων του θεμιστόκλειου τείχους που βρίσκονται σε δύο σημεία. Το ένα είναι στην οδό **Ερυσίχθονος 29** και το άλλο στη συμβολή της **Ερυσίχθονος** με την οδό **Ηρακλειδών** στον αριθμό **54**.

Προτείνεται η προστασία και διατήρηση των καταλοίπων της θεμιστόκλειας οχύρωσης με **γυάλινες επιφάνειες, πλέξιγλας**. Η κατάλληλη σήμανση με **επιγραφές καθοδηγητικές και ενημερωτικές**, κρίνεται απαραίτητη. Οι ενημερωτικές θα προσφέρουν το απαραίτητο ιστορικό πλαίσιο της εποχής της ανοικοδόμησης του τείχους, καθώς και τα **ιστορικά στοιχεία** των ευρημάτων της αρχαίας οχύρωσης στο εκάστοτε σημείο που βρίσκεται ο πολίτης. Οι

¹⁴⁹ Κεφάλαιο των 5 στρατηγικών της παρούσας μελέτης

Μαρία -Ζωή Γαζή

καθοδηγητικές επιγραφές θα κατευθύνουν τον ενδιαφερόμενο **με χάρτη**, στον οποίο θα απεικονίζεται όλο το μήκος του τείχους με τις σημερινές οδούς και τα οικοδομικά τετράγωνα από τα οποία το τείχος διέρχεται. Επίσης, θα υπάρχει ιδιαίτερη σήμανση στον χάρτη για το σημείο που κάθε φορά βρίσκεται ο ενδιαφερόμενος. Με άλλα λόγια προτείνεται μια σήμανση σαν τις ερμαϊκές στήλες που λειτουργούσαν ως οδοδείκτες.

Με βάση τα ανωτέρω και με τη βοήθεια του φωτισμού με γραμμική πορεία **επιτυγχάνεται η ιστορική συνέχεια, η συνολική θεώρηση της θεμιστόκλειας οχύρωσης** στην περιοχή του Θησείου, **η ανεμπόδιστη διέλευση των πολιτών στο ίχνος του τείχους**, καθώς και η ενότητα στην προτεινόμενη πεζοδρόμηση. Συνεπώς επιτυγχάνεται η αναβάθμιση των ορατών και επισκέψιμων ευρημάτων και η αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, **αφού τα ιστορικά μνημεία ενσωματώνονται στην καθημερινότητα των πολιτών.**

Δεύτερος στόχος: Ανάδειξη μη Ορατών Τμημάτων της Οχύρωσης με εκ νέου Ανασκαφικές Έρευνες

Στηριζόμενοι σε προηγούμενες ανασκαφές, τμήματα του τείχους που βρίσκονται σήμερα κάτω από οδοστρώματα, μπορούν να έρθουν στην επιφάνεια με **εκ νέου ανασκαφικές εργασίες** και να αναδειχθούν προκειμένου να υπάρχει μια **πιο ολοκληρωμένη εικόνα του τείχους**. Αυτή η πρόταση μπορεί να πραγματοποιηθεί **στην οδό Ηρακλειδών με την Ερυσίχθονος, στην Ερυσίχθονος και Ηλία Πουλοπούλου** και στη **συμβολή της οδού Εφεστίων με τη Θεσσαλονίκης**. Η ανάδειξη των νέων τμημάτων της αρχαίας οχύρωσης θα στηριχθεί στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, σύμφωνα με τις προτεινόμενες στρατηγικές.

Τρίτος στόχος: Δημιουργία Χώρων Πρασίνου, Ελεύθερων και Κοινόχρηστων Χώρων

Κατά μήκος της πεζοδρομημένης πορείας στα ίχνη του περίβολου του τείχους προτείνεται **συστοιχία δενδροφύτευσης ελιάς**, σύμβολο ειρήνης, **σε μορφή «βουλεβάрту»**. Το φυσικό περιβάλλον πρέπει να ληφθεί υπόψιν, όπως το ανάγλυφο του εδάφους και οι φυσικές αποστάσεις, που παραμένουν αναλλοίωτες στο πέρασμα των αιώνων. Ο εμπλουτισμός της βλάστησης σε ένα

έντονα αστικό περιβάλλον, όπως η περιοχή του Θησείου, είναι αναγκαίος για την ανάδειξη των αρχαιολογικών μνημείων και την αρμονική «συνήχησή» τους με την Αθήνα του 5^{ου} αι.

Επίσης, προβάλλεται η δημιουργία ελεύθερων και κοινόχρηστων χώρων, κυρίως στα δύο σημεία στα οποία βρίσκονται τα δύο μοναδικά ευρήματα της οχύρωσης που είναι ορατά και επισκέψιμα. Πιο συγκεκριμένα, προτάσσεται η ιδέα του **σκιασμένου καθιστικού με αναρριχητικά φυτά**. Επίσης, προτείνεται **αναδιαμόρφωση του ήδη υπάρχοντος ελεύθερου και κοινόχρηστου χώρου** μπροστά από τα ανακαλυφθέντα ευρήματα της **Ερυσίχθονος και Ηρακλειδών 54** ως χώρος ανάπαυλας, ενημέρωσης και περισυλλογής των διερχόμενων πολιτών.

Τέταρτος στόχος: Ένταξη της Προτεινόμενης Πεζοδρόμησης στο Ενιαίο Δίκτυο Πεζοδρόμων του Ιστορικού Κέντρου και

Πέμπτος στόχος: Επέκταση του Αρχαιολογικού Περιπάτου

Από την ενοποίηση αυτή συνειδητοποιεί κανείς την ένταξη της συγκεκριμένης πεζοδρόμησης στο Ενιαίο Δίκτυο Πεζοδρόμων του Ιστορικού Κέντρου της Αθήνας, αλλά και την επέκταση της διαδρομής στον αρχαιολογικό περίπατο Θησείου – Ακροπόλεως.

Έκτος στόχος: Ανάκτηση πιο Ολοκληρωμένης Ιστορικής Φυσιογνωμίας της Πόλης.

Με βάση τα ανωτέρω αναπτύσσεται μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τον πολίτη, ο οποίος διαμορφώνει μια πιο **ολοκληρωμένη, άρτια εικόνα της πόλης του, με βάση το ιστορικό της πλαίσιο. Οι διελεύσεις των πολιτών** από στην **«ενοποιημένη ζώνη»** μπορεί να προκύπτουν είτε από συνειδητή επιλογή, είτε από αυτόματη συνέπεια της γενικότερης διακίνησής του στον αστικό ιστό.

Σύντομος Απολογισμός

Με βάση τα παραπάνω:

- Η ενσωμάτωση της πεζοδρόμησης του θεμιστόκλειου τείχους στην καθημερινή δράση των πολιτών

- Η ένταξη των μνημείων του τείχους στο ζωντανό ιστό της σύγχρονης πόλης με τη δημιουργία ενός ιστορικού και αρχαιολογικού περιπάτου.
- Η ανάκτηση μιας ακόμη αρχαίας διαδρομής.
- Η λειτουργική σύνδεση του προτεινόμενου πεζόδρομου με το ενιαίο δίκτυο της «Περιοχής Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας"

συμβάλλει

- Στην αναβάθμιση της πολεοδομικής εικόνας της περιοχής του Θησείου.
- Στην επέκταση του δικτύου πεζοδρόμησης στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας.
- Στην επέκταση του **Αρχαιολογικού Πάρκου της περιοχής της Ακρόπολης**, που τείνει να μετατραπεί σε ένα **μεγάλο ανοιχτό μουσείο του κόσμου**. Με άλλα λόγια το αρχαιολογικό πάρκο στην καρδιά της Αρχαίας Αθήνας αποκτά **οικουμενική εμβέλεια** στο στερέωμα του παγκόσμιου πολιτισμού.

Συμπερασματικά, ο αρχιτεκτονικός σχεδιασμός είναι ο γνώμονας που καθοδηγεί στην επαναφορά του αττικού τοπίου στην αρχική του μορφή στη συνήχηση, **στην αρμονική συμβίωση των αρχαιολογικών ευρημάτων του τείχους στο ζωντανό ιστό της σύγχρονης πόλης. Η λιτότητα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού σε συνδυασμό με τη σεμνότητα των παρεμβάσεων αποτελούν κυρίαρχες έννοιες που συμβαδίζουν με την έννοια του μέτρου των Αρχαίων Ελλήνων** . Παράλληλα συμπράττουν στην **επανένταξη των μνημείων** της πολιτιστικής μας κληρονομιάς **στην σύγχρονη ζωή** της πόλης των Αθηνών, μιας πόλης με έντονο οικουμενικό πολιτιστικό ενδιαφέρον.

Πίνακας Εικόνων

- Εικόνα 1: Ο χάρτης του τείχους των Αθηνών, σχεδιασμένος από τον Fauvel. Το τούρκικο τείχος Haseki κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, κατά τα γραπτά του Fauvel, ακολουθούσε την ίδια σχεδόν πορεία με το Θεμιστόκλειο Τείχος (Πηγή: Legrand, 1897)..... 18*
- Εικόνα 2: Αριστερά. Η αρχιτεκτονική πρόταση αποκατάστασης του Θεμιστόκλειου Τείχους από τον Muller. Δεξιά. Η αρχιτεκτονική πρόταση αποκατάστασης του Θεμιστόκλειου Τείχους από τον Choisy (Πηγή: Caskey, 1910)..... 19*
- Εικόνα 3: Εκτιμώμενη αποτύπωση πορείας Θεμιστόκλειου Τείχους κατά το σύστημα ΕΓΣΑ87 (Θεοχαράκη, 2007)..... 25*
- Εικόνα 4: Μεγέθυνση χάρτη: (a) Th2 – Th10; (b) Th60 – Th69 · (c) Th98 – Th113 · (d) Th77 – Th91 και V18 – V22 · (e) PH8 – PH21. (Θεοχαράκη και Μ. Πηγάκη, 2014) 27*
- Εικόνα 5: Σωζόμενο τμήμα του Θεμιστοκλείου Τείχους στον Κεραμεικό, πηγή: <https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fel.wikipedia.org> 33*
- Εικόνα 6: Χάρτης – Περιοχή Κεραμεικού. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1. 33*
- Εικόνα 7. Υπόγειο Μουσείου Ισλαμικής Τέχνης, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω 34*
- Εικόνα 8: Χάρτης – Περιοχή Ασωμάτων. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1. 35*
- Εικόνα 9.Αριστερά Ανασκαφή στη συμβολή των οδών Αιόλου και Σοφοκλέους του 1974,πηγή: Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, φωτογραφικό*

<i>αρχείο Ι. Τραυλού. Δεξιά. Ημιυπαίθριος χώρος της Εθνικής Τράπεζας, πηγή: Ellaktor S.A.</i>	<i>37</i>
<i>Εικόνα 10: Χάρτης – Περιοχή Αιόλου και Σοφοκλέους. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.....</i>	<i>37</i>
<i>Εικόνα 11. Το τείχος εντός της στοάς, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους</i>	<i>39</i>
<i>Εικόνα 12: Χάρτης – Περιοχή Δραγατσανίου 6. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους.....</i>	<i>39</i>
<i>Εικόνα 13. Τα κατάλοιπα της οχύρωσης στην πλατεία Κλαυθμώνος, σχέδιο Μ. Κατσιάνη, πηγή: https://dipylon.org/. Επάνω, το προτείχισμα από τον Βορρά, το τείχος και το προτείχισμα από ΒΔ και το τείχος, το προτείχισμα και η τάφος από τα Ανατολικά</i>	<i>42</i>
<i>Εικόνα 14. Τμήμα του τείχους στην πλατεία Κλαυθμώνος, πηγή: Βοσκάκη Α. - Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω</i>	<i>42</i>
<i>Εικόνα 15. Αίθουσα συνεδριάσεων στο υπόγειο του ξενοδοχείου. Στο βάθος διακρίνεται ακέραιο το τμήμα του τείχους, πηγή: electrametropolisAthens, http://docplayer.gr/46920698-Best-greek-green-city-hotel-2017.html</i>	<i>43</i>
<i>Εικόνα 16. Ανασκαφή 1959, θραύσμα κούρου που χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό, πηγή: Ι. Τραυλός, φάκελος "αρχείο Θρεψιάδη", Αθήνα, ΟΔΕΠ.....</i>	<i>44</i>
<i>Εικόνα 17. Χάρτης – Μητροπόλεως 15-17. Σχέδιο του Μ . Κατσιάνη, πηγή: https://dipylon.org/.....</i>	<i>44</i>
<i>Εικόνα 18. Άποψη του Ολυμπίου, πηγή: διαδίκτυο.....</i>	<i>45</i>
<i>Εικόνα 19. τμήματα από τον πύργο της πύλης του Θεμιστόκλειου Τείχους, πηγή: J. Travlos, Pictorial Dictionary of Ancient Athens.....</i>	<i>46</i>
<i>Εικόνα 20: Χάρτης – Θέση Περιοχής Ολυμπίου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.</i>	<i>46</i>

Εικόνα 21. Χάρτης – Θέση Οδού Ιωρήφ των Ρωγών. Η οχύρωση στις οδούς Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση. Σχέδιο του Μ. Κατσιάνη. πηγή: https://dipylon.org/	47
Εικόνα 22. Ο ημιυπόγειος χώρος του ξενοδοχείου, όπου είναι τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του τείχους, πηγή: https://divaniacropolisotel.com	48
Εικόνα 23: Χάρτης – Θέση τείχους στην οδό Παρθενώνος. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	48
Εικόνα 24. Τμήμα του διατειχίσματος στο λόφο του Φιλοπάππου, πηγή: http://city-of-athens.com/gr	50
Εικόνα 25: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στο Λόφο των Μουσών. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.	50
Εικόνα 26. Θεμέλια από τον πύργο της πύλης, πηγή: H.AThompson, R.LScranton, <i>Stoas and City Walls on the Pnyx</i>	51
Εικόνα 27: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στον Λουμπαρδιάρη. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	52
Εικόνα 28: Χάρτης – Θέση Λόφου της Πνύκας. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	53
Εικόνα 29: Χάρτης- Θέση Θεμιστόκλειου στο Λόφο των Νυμφών. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	54
Εικόνα 30 Η άνω όψη του προτειχίσματος στην οδό Κορυζή.....	55
Εικόνα 31: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Κορυζή. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	55
Εικόνα 32: Χάρτης – Θέση Οδού Ηρακλειδών. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	56

<i>Εικόνα 33 Η οδός Ηρακλειδών 54 κατά την ανασκαφή Noack 1907, πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του Γερμανικού Ινστιτούτου Αθηνών.....</i>	<i>56</i>
<i>Εικόνα 34: Το τείχος στην είσοδο ιδιωτικής οικίας, πηγή: Θεοχαράκη Α., Τα αρχαία τείχη των Αθηνών.....</i>	<i>57</i>
<i>Εικόνα 35: Χάρτης - οδός Σωφρονίσκου 9. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1.</i>	<i>57</i>
<i>Εικόνα 36: πορεία της οχύρωσης, σχέδιο Μ.Κατσιάνη πηγή: https://dipylon.org/. Στο επάνω μέρος της εικόνας τμήμα του δυτικού πύργου της πύλης που αποκαλύφθηκε στη συμβολή των οδών Διπύλου και Λεωκορίου και τράπεζες εντειχισμένες στο τμήμα το τείχους.....</i>	<i>58</i>
<i>Εικόνα 37: Τμήμα του προτειχίσματος</i>	<i>59</i>
<i>Εικόνα 38: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου Τείχους Πλατείας Κουμουνδούρου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου τείχους από την Εικόνα 1. Στην επάνω εικόνα φαίνεται τμήμα του προτειχίσματος και της προσθήκης του.</i>	<i>59</i>
<i>Εικόνα 39: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην οδό Ευρυπίδου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.</i>	<i>60</i>
<i>Εικόνα 40: Τμήμα του προτειχίσματος</i>	<i>61</i>
<i>Εικόνα 41: Χάρτες – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Σωκράτους 10 και Σοφοκλέους. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.....</i>	<i>61</i>
<i>Εικόνα 42: Στο βάθος της εικόνας διακρίνεται το τείχος, ενώ μπροστά το προτείχισμα, πηγή: Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.....</i>	<i>62</i>
<i>Εικόνα 43: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Αριστείδου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.</i>	<i>62</i>
<i>Εικόνα 44: τομή, απεικονίζεται η δομή της οχύρωσης</i>	<i>63</i>

Εικόνα 45: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην Οδό Κολοκοτρώνη. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	64
Εικόνα 46: Από την ανασκαφή του 1968 στο οικόπεδο της οδού Βούρβαχη 3, τμήμα του τείχους, γενική άποψη ανασκαφής και οι δύο οικοδομικές φάσεις του προτειχίσματος. Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας	65
Εικόνα 47: Χάρτης – Θεμιστόκλειο στην οδό Βούρβαχη. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	66
Εικόνα 48: Χάρτης – Θέση Θεμιστόκλειου στην οδό Τσάμη Καρατάσου. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	67
Εικόνα 49: <i>Ανασκαφή του 1965 στην οδό Ερεχθείου 20, τμήμα του τείχους, Αρχείο της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας. Στο κάτω μέρος της εικόνας στην Οδό Ερεχθείου 18, η γωνία του προτειχίσματος και του αναλήμματος της τάφρου και γενική άποψη της ανασκαφής.</i>	68
Εικόνα 50: Χάρτης – Θέση στην οδό Ερεχθείου. Η πορεία του τείχους και του προτειχίσματος, σχέδιο Μ. Κατσιάνης πηγή: https://dipylon.org/	69
Εικόνα 51 Κατάλοιπα πύργου στην οδό Ερυσίχθονος 20-24 πηγή: Φωτογραφικό Αρχείο του Γερμανικού Ινστιτούτου Αθηνών. Στο κάτω μέρος της εικόνας, η διαμόρφωση του χώρου μετά το πέρας της ανασκαφής	70
Εικόνα 52: Χάρτης – Θέση Τείχους στην οδό Ερεσίχθονος. Απομόνωση Λεπτομέρειας Χάρτη συνόλου των ιχνών του Θεμιστόκλειου Τείχους από την Εικόνα 1.	71
Εικόνα 53: Κάτοψη και τομή στο οικόπεδο της οδού Πουλοπούλου 18, πηγή: Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969.....	72
Εικόνα 54: Κάτοψη ανασκαφής στην οδό Η. Πουλοπούλου 45 -47, πηγή: Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969.....	73
Εικόνα 55: Τομές στην οδό Η. Πουλοπούλου 45 -47 πηγή: Αρχαιολογικόν Δελτίο, Χρονικά, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969.....	73

Εικόνα 56: Τμήμα του Θεμιστόκλειου τείχους στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού, παρατηρείται πως σώζεται-διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, πηγή: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fel.wikipedia.org	77
Εικόνα 57: Προβολή υπολειμμάτων Θεμιστόκλειου στη διασταύρωση Αιόλου και Σοφοκλέους (προσωπικό αρχείο).....	78
Εικόνα 58: Το εξωτερικό μέρος της στοάς, η έλλειψη ενημερωτικής πινακίδας δεν προϊδεάζει για την παρουσία τμήματος του Θεμιστόκλειου Τείχους, πηγή: διαδίκτυο	79
Εικόνα 59: Ο υπόγειος χώρος στάθμευσης στην πλατεία Κλαυθμώνος, πηγή: Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ (2015), Αρχαιότητες εν Υπογείω	80
Εικόνα 60: Είσοδος αρχαιολογικού χώρου στο Ολυμπείο που περιλαμβάνει υπολείμματα του Θεμιστόκλειου τείχους και της Πύλης του Αδριανού πηγή: Προσωπικό Αρχείο.....	81
Εικόνα 61: Απουσία κάποιας ένδειξης για την παρουσία καταλοίπων στη συμβολή των οδών Ιωσήφ των Ρωγών και Λεμπέση, Πηγή: Google Earth, λήψη φωτογραφίας 2019	81
Εικόνα 62: Σωζόμενο τμήμα του διατειχίσματος στο λόφο, πηγή: city-of-athens.com	82
Εικόνα 63: Τα κατάλοιπα στην οδό Ηρακλειδών, πηγή: προσωπικό αρχείο .	83
Εικόνα 64: Υφιστάμενη κατάσταση στην οδό Ερυσίχθονος. Αισθητή γίνεται η έλλειψη σήμανσης, πηγή: προσωπικό αρχείο	85
Εικόνα 65: Bootham Bar, Τείχη της Υόρκης.....	87
Εικόνα 66: Χάρτης των τειχών του York και των τειχών του Saint Mary's Abbey.....	90
Εικόνα 67: Άποψη του περιτειχισμένου μέρους της πόλης του Tallinn	91
Εικόνα 68: Σημερινή εικόνα της περιμέτρου των τειχών στο Talinn	92
Εικόνα 69: Συνολικός χάρτης του περιτειχισμένου μέρους της πόλης του Tallinn	92

Εικόνα 70: Ένα αξιοσημείωτο μέρος τόσο των μεσαιωνικών οχυρώσεων όσο και των δωματίων σε χωματουργικά έργα έχουν καταστεί προσιπές στους επισκέπτες και έχουν δοθεί νέες λειτουργίες. Δύο παραδείγματα από το νότιο τμήμα: εξωτερική βεράντα του καφέ στον αμυντικό διάδρομο της πόλης και το μουσείο σκαλιστών πετρών σε προμαχώνες.:	93
Εικόνα 71: Τείχος της πόλης της οδού Laboratooriumi και Tornide väljak («Η Πλατεία των Πύργων») από έξω και μέσα: μερικοί από τους πύργους έχουν νέες στέγες. διάδρομοι - σε αυτό το τμήμα ήταν για πρώτη φορά στο Ταλίν που ανακατασκευάστηκαν το 1960 - επιτρέπουν την επίσκεψη πολλών πύργων ταυτόχρονα	94
Εικόνα 72: Άποψη της σημερινής κατάστασης των τειχών της Σεβίλλης	95
Εικόνα 73: Άποψη των τειχών της Σεβίλλης	97
Εικόνα 74: Άποψη του περικλειστού τμήματος της πόλης του Lugo.....	98
Εικόνα 75: Αρχικό και τελικό πολεοδομικό σχέδιο της πόλης του Λούγκο κατά την αρχαιότητα	98
Εικόνα 76: Χάρτης της Πόλης του Λούγκο	99
Εικόνα 77: Άποψη μέρους των τειχών του Lugo	100
Εικόνα 78: Το τείχος της πόλης του Lugo από το εσωτερικό του	100
Εικόνα 79: Κάτοψη τειχών πόλεως Θεσσαλονίκης, Πηγή. Γούναρης, 1982.	103
Εικόνα 80: Χάρτης της Θεσσαλονίκης με την εκτιμώμενη πορεία των τειχών σύμφωνα με τη μελέτη του M. Spieser.....	107
Εικόνα 81: : Αποτύπωση των διαδοχικών επεκτάσεων της Θεσσαλονίκης. Άνω: Η Θεσσαλονίκη και το τείχος της κατά τους Ελληνιστικούς Χρόνους. Μέση: Η Θεσσαλονίκη και το τείχος της κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, Κάτω: Η Θεσσαλονίκη και το Τείχος της κατά τους Βυζαντινούς Χρόνους (Πηγή: Γ.Βελένης, «Τα τείχη της Θεσσαλονίκης»)	108
Εικόνα 82: Η πορεία που ακολουθούσε το ρωμαϊκό θαλάσσιο τείχος και ο λιμένας του Μεγάλου Κωνσταντίνου (Πηγή: Π. Φωτιάδης. «Παρατηρήσεις στο θαλάσσιο τείχος της Θεσσαλονίκης»)	109

Εικόνα 83: Φωτογραφία τμήματος των τειχών της Θεσσαλονίκης. Διακρίνονται οι δύο οικιστικές περιοχές που διαχωρίζονται από το τείχος: ο οικισμός της Άνω Πόλης-Δήμος Θεσσαλονίκης (πάνω) και η περιοχή της Καλλιθέας-Δήμος Συκεών (κάτω). Πηγή: www.livemaps.com	111
Εικόνα 84 : Άποψη του βορειοδυτικού τμήματος των τειχών από την πλευρά του Δήμου Συκεών	112
Εικόνα 85: : <i>Πρωτότυπο σχέδιο αποτύπωσης τμήματος της όψης του τείχους από την πλευρά του Δήμου Συκεών.</i>	113
Εικόνα 86: Άποψη τμήματος των βορειοδυτικών τειχών της πόλης της Θεσσαλονίκης	115
Εικόνα 87: <i>Άποψη από την Άνω Πόλη όπου φαίνονται ικτήρια πρόσκολλημένα στο τείχος</i>	116
Εικόνα 88: Πρωτότυπο σχέδιο οργάνωσης της πρότασης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου για την ανάδειξη του μνημείου και της ευρύτερης περιοχής	117
Εικόνα 89: <i>Τρισδιάστατη απεικόνιση των Τειχών. Άποψη από την οδό Ακρίτα. Δήμος Συκεών.</i>	118
Εικόνα 90: Κάτοψη τμήματος της πρότασης, όπου φαίνεται η δυνατότητα πρόσβασης σε τμήμα του τείχους	119
Εικόνα 91: Τρισδιάστατη απεικόνιση των τειχών, όπου διακρίνεται το πλάτωμα που δημιουργείται μπροστά από τον πύργο	121
Εικόνα 92: <i>Όρια ιστορικού κέντρου Αθήνας, πηγή: ΕΑΧΑ ΑΕ, 2008</i>	122
Εικόνα 93: Η Διονυσίου Αεροπαγίτου πριν την πεζοδρόμηση εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».	126
Εικόνα 94: Η Διονυσίου Αεροπαγίτου πριν και μετά την πεζοδρόμηση εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».	128

Εικόνα 95: Η οδός Αποστόλου Παύλου πριν γίνει η πεζοδρόμηση, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».	128
Εικόνα 96: Η οδός Αποστόλου Παύλου μετά την πεζοδρόμηση, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».	129
Εικόνα 97: Η οδός Αποστόλου Παύλου πριν την πεζοδρόμηση στο ύψος της οδού Ηρακλειδών, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».	129
Εικόνα 98: Η οδός Αποστόλου Παύλου μετά την πεζοδρόμηση στο ύψος της οδού Ηρακλειδών, πηγή: εισήγηση Ντόρας Γαλάνη «Το εγχείρημα της ανάπλασης της Αθήνας και της αναβάθμισης του κέντρου της. Μια πρώτη αποτίμηση. Μελλοντικές Προοπτικές».	130
Εικόνα 99: Κατάλοιπα του οικισμού <i>Barcino</i> . Βρίσκονται στο <i>City Museum</i> της Βαρκελώνης, πηγή: https://www.barcelona.de/en/barcelona-museum-city-history.html	131
Εικόνα 100: Αναπαράσταση της αρένας, με τη χρήση νέων τεχνολογιών. Στην εικόνα διακρίνεται η αναπαράσταση ανδρικών μορφών και της αρένας , πηγή: London's Roman Amphitheatre, Guildhall (historic-uk.com)	132
Εικόνα 101: Η πορεία του Θεμιστοκλείου Τείχους	137
Εικόνα 102 Σχέδιο Δ. Πικιώνη	142
Εικόνα 103: Στον ανωτέρω χάρτη διακρίνονται με κόκκινη γραμμή οι τρεις κεντρικές αρτηρίες της περιοχής του Θησείου: (από πάνω προς τα κάτω) Ηλία Πουλοπούλου, Ηρακλειδών και Νηλέως, πηγή: ίδια επεξεργασία	148
Εικόνα 104: Όρια περιοχής μελέτης	149
Εικόνα 105: Πορεία του τείχους	150
Εικόνα 106: Πορεία τείχους σε μεγαλύτερη κλίμακα	151

Μαρία -Ζωή Γαζή

Εικόνα 107: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στην οδό Ερυσίχθονος	154
Εικόνα 108: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στην οδό Ηρακλειδών 54	155
Εικόνα 109: Στον ανωτέρω χάρτη παρουσιάζονται η οδός Ερυσίχθονος 29 και η οδός Ηρακλειδών 54, στις οποίες είναι ορατά τα αρχαιολογικά κατάλοιπα του τείχους, με μπλε διακρίνεται η οδός Ερμού και με πράσινο η Απ. Παύλου.	156
Εικόνα 110: Συνολική πορεία του περιβόλου της θεμιστόκλειας οχύρωσης	159
Εικόνα 111 οι συνολικές στρατηγικές, οι οποίες θα εφαρμοστούν για την προτεινόμενη πεζοδρόμηση	160
Εικόνα 112: Θέση εκκίνησης η Οδός Ακάμαντος (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία	162
Εικόνα 113: Υφιστάμενη Κατάσταση: Οδός Ακάμαντος, η οποία συνεχίζει την πορεία της με την οδό Γαλατείας, πηγή: ίδια επεξεργασία	163
Εικόνα 114: Οδός Ακταίου (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία	164
Εικόνα 115: Προτεινόμενη επιγραφή από την οδό Ηρακλειδών, πηγή: προσωπικό αρχείο	166
Εικόνα 116: Παράδειγμα για την τοποθέτηση Πινακίδων Επαυξημένης Πραγματικότητας (ή και οθονών προβολής βίντεο) στο ξεκίνημα του αρχαιολογικού πεζοδρόμου	167
Εικόνα 117: Ο πεζόδρομος της Απ. Παύλου.....	169
Εικόνα 118 Σχέδιο Δ. Πικιώνη.....	169
Εικόνα 119: Ο πεζόδρομος της Αποστόλου Παύλου, πηγή: προσωπικό αρχείο	170
Εικόνα 120: Πεζοδρόμηση του Δημήτρη Πικιώνη, πηγή: διαδίκτυο	171
Εικόνα 121: Συμβολή των οδών Γαλατείας (αριστερά),Ακάμαντος(δεξιά) και Ακταίου (ευθεία), πηγή: ίδια επεξεργασία	173
Εικόνα 122: Οδός Ακταίου, πηγή: ίδια επεξεργασία.....	174

Εικόνα 123: Υφιστάμενη κατάσταση στην οδό Ακταίου. Στο σημείο αυτό βρίσκονται τα όρια ης Ακάμαντος (δεξιά) με την Γαλατείας (αριστερά), ενώ όλο ευθεία βρίσκονται τα σκαλιά, τα οποία οδηγούν στην οδό Ακταίου. πηγή: προσωπικό αρχείο	175
Εικόνα 124: Τμήμα Στειριέων και Αβάντων, (διακρίνονται με τη μαύρη γραμμή) πηγή: προσωπικό αρχείο.....	177
Εικόνα 125: Παράδειγμα δημιουργίας αψίδων αναρριχητικών φυτών κατά μήκος της διαδρομής του θεμιστόκλειου τείχους όπου το πλάτος των δρόμων είναι πολύ μικρό, τοποθεσία: Εθνικός Κήπος Αθηνών, πηγή: διαδίκτυο	179
Εικόνα 126: Οδός Ερυσίχθονος (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία	180
Εικόνα 127 Ερυσίχθονος 29, τα ευρήματα μέσα από το πλέγμα.	181
Εικόνα 128: Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα στην οδό Ερυσίχθονος 29 (αριστερά, όπως αυτά διακρίνονται μέσα από το πλέγμα, το οποίο έχει τοποθετηθεί) και Ηρακλειδών 54 (δεξιά), πηγή: προσωπικό αρχείο	182
Εικόνα 129: Οδός Ερυσίχθονος, η ορατότητα των αρχαιολογικών καταλοίπων είναι άκρως περιορισμένη μέσω του πλέγματος, πηγή: ίδια επεξεργασία....	184
Εικόνα 130: Πάνω στην πόρτα στην οδό Ερυσίχθονος 29 έχει τοποθετηθεί ταμπέλα με τα εξής στοιχεία: Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Αρχαιολογική Υπηρεσία	185
Εικόνα 131: Οδός Ηρακλειδών (διακρίνεται με τη μαύρη γραμμή), πηγή: ίδια επεξεργασία	189
Εικόνα 132: Σημερινή κατάσταση των ευρημάτων στην οδό Ηρακλειδών ...	191
Εικόνα 133: Καθιστικό στην οδό Ηρακλειδών, υφιστάμενη κατάσταση.....	195
<i>Εικόνα 134. Η οδός Ηρακλειδών. Στο εικονιζόμενο τμήμα της οδού εκτιμάται σύμφωνα με την υφιστάμενη αρχαιολογική βιβλιογραφία ότι υπάρχουν κάτω από το οδόστρωμα αρχαιολογικά κατάλοιπα της Θεμιστόκλειας οχύρωσης, πηγή: προσωπικό αρχείο</i>	<i>197</i>

Εικόνα 135: Ερυσίχθονος και Ηλία Πουλοπούλου (διακρίνεται με μαύρη γραμμή).....	198
Εικόνα 136: Ερυσίχθονος Θεσσαλονίκης και Εφεστίων (διακρίνεται με μαύρη γραμμή).....	200
Εικόνα 137: Αναπαράσταση του τείχους και των πυλών του Κεραμεικού:...	202
Εικόνα 138: Κάτοψη του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού	203
Εικόνα 139: Η γέφυρα που οδηγεί στο Δίπυλο	204
Εικόνα 140 Η γέφυρα που οδηγεί στον Κεραμεικό.....	205
Εικόνα 141 Η γέφυρα όπως φαίνεται από την πλευρά του αρχαιολογικού χώρου του Κεραμεικού.....	206
Εικόνα 142: Ερμού (διακρίνεται με μαύρη γραμμή)	207

Βιβλιογραφικές Αναφορές

1. Αλεξανδρή Όλγα (1970), Αρχαιολογικό Δελτίο, *Χρονικά*, Μέρος Β1, Τόμος 24 1969
2. Βαγιανός Γεώργιος., «Η σχολική τάξη και προεκτάσεις της: Ανάγκες ή απαιτήσεις του σύγχρονου ιστορικού μαθήματος [Συμβολή στη διδακτική των κοινωνικών μαθημάτων (Ιστορία)]», Περιοδικό. Γρηγόριος ο Παλαμάς , Θεσσαλονίκη, 1999,
3. Βελενης Γεώργιος., *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, 1998, University Studio Press
4. Βοσκάκη Α. -Μπίζα Μ., *Αρχαιότητες εν Υπογείω* , (Μεταπτυχιακή εργασία)στο ΔΠΜΣ "Διαχείριση Μνημείων: Αρχαιολογία, Πόλη και
Μαρία -Ζωή Γαζή
«ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ
ΑΘΗΝΑΣ»226

Αρχιτεκτονική στο Ε.Κ.Π.Α - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αθήνα ,2015, ανακτήθηκε: 17. 12.2019 από:
https://www.academia.edu/35854059/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B5%CF%82_%CE%B5%CE%BD_%CE%A5%CF%80%CE%BF%CE%B3%CE%B5%CE%AF%CF%89

5. Βώρος Φανούριος, «Η διδακτική της ιστορίας ως πρόβλημα καθημερινής δοκιμής και δοκιμασίας», περιοδικό Νέα Παιδιά, τεύχος 39, 1986
6. Γαλάνη Ντόρα, Πρόγραμμα Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, η ανάπλαση του ιστορικού κέντρου της πόλης, 2004, Αθήνα, ανακτήθηκε 22.1.2020
από:http://library.tee.gr/digital/kma/kma_m1251/kma_m1251_galani.pdf,
7. Ηρόδοτος Θ', 124 -125
8. Θεοχαράκη Αννίτα, *Ο αρχαίος αθηναϊκός οχυρωματικός περίβολος. Ζητήματα μορφολογίας, τοπογραφίας και διαχείρισης*, (διδακτορική διατριβή στο Ε.Κ.Π.Α. - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας), 2007 ανακτήθηκε 3.12.2019 από:
<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/24494#page/1/mode/2up>
Αθήνα, Walled Cities and open Societies Managing Historic Walls in Urban World Heritage properties, Sienna Italy, 26 January 2017
9. Θουκυδίδης, Α' 90 -92, 93, 143 -145
10. Θρεψιάδης, 1953, σελ 61 – 65
11. Καριώτογλου Π., Κ. Κορομπίλη, Π. Κουμαρά, «Εξακολουθούν να είναι επίκαιρες οι Ανακαλυπτικές Μέθοδοι Διδασκαλίας», Σύγχρονη Εκπαίδευση, τόμος.92, 1997
12. Κολώνας Βασίλης, *Η Θεσσαλονίκη Εκτός των Τειχών* . University Studio Press, 2016
13. Κουρκάκης Κωνσταντίνος, *Πεζοδρομήσεις στο Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας*, (μεταπτυχιακή εργασία στο ΔΠΜΣ, Πολεοδομία χωροταξία-προσεγγίσεις του σχεδιασμού στην Ελλάδα), ΕΜΠ, Αθήνα, 2008 -2009,

ανακτήθηκε 20.1.2020 από:

http://courses.arch.ntua.gr/fsr/132669/12_KOYRKAKHS.pdf

14. Κωτιώνης Ζησης, «Το ερώτημα της καταγωγής στο έργο του Δ. Πικιώνη», ΤΕΕ, 1998
15. Κωτσάκη Α., «επίγονοι του Πικιώνη», καταφύγια και διχασμοί, στο Συν – ηχήσεις με τον Δημήτρη Πικιώνη μετάφραση Ν. Σκουτέλη, στο Σκουτέλης Ν. (επιμέλεια), *Συν - ηχήσεις με τον Δημήτρη Πικιώνη*, Πλέθρον, Αθήνα, 2018
16. Λέκα Ευριδίκη, «Περπατώντας στα Νότια της Ακρόπολης», επιμέλεια Μαρία Λαγογιάννη- Γεωργακαράκου, Θωδωρής Κουτσογιάννης στο *Περίπατος στην Αθήνα των περιηγητών 17ος -19ος αι.* , Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Ιούλιος 2015 - Φεβρουάριος 2016., Αθήνα
17. Λυγκούρη -Τόλια Ε. , Α.Δ. 40, 1985, Τόμος Β1
18. Λυγκούρη Τόλια Ε. , ΑΑΧVIII, 1985, Αρχείο Γ' ΕΠΚΑ, Φ1 -10^Α/7
19. Μανωλίδης Κωνσταντίνος, *Εδαφολόγιο. Κείμενα για την ύλη της αρχιτεκτονική*, Νήσος, Αθήνα ,2017
20. Ματσαγγούρα Η.Γ., «Η κριτική σκέψη στη διδακτική πράξη : Πειραματική εφαρμογή ενός προτεινόμενου προγράμματος», περιοδικό Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.27, Θεσσαλονίκη , 1998
21. Μαυροσκούφη Δ, «Η διδασκαλία της Ιστορίας στις δέσμες: Διάσταση Θεωρίας και Πράξης ,περιοδικό φιλόλογος, τ. 43, Θεσσαλονίκη, 1986
22. Μπόμπολος Νικόλαος , *Αστικός σχεδιασμός και αναπλάσεις: η Αθηναϊκή εμπειρία*, (διδακτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο - Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Αθήνα, 2016, ανακτήθηκε 7.3.2020, από:
<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/40294#page/1/mode/2up>
23. Παπαγεωργίου Α. -Βενετάς, Δημήτρης Πικιώνης (1887 -1968). *Τα χρόνια της μαθητείας μου μαζί του*, εκδόσεις Σήμα, Αθήνα, 2010
24. Παυλόπουλος, Κ., Προϊστάμενος της Γενικής Διεύθυνσης οικισμού, Υπουργείου Χωροταξίας, Οικισμού και Περιβάλλοντος, βλ. Αρχείο Γ' ΕΠΚΑ, Φ1/10Α 28700/1629 30-9-1980.
25. Πούλου – Παπαδημητρίου Ν., *Τείχη*, Θεσσαλονίκη 2012

26. Στεφανίδου – Τιβερίου Θ. «Θεσσαλονίκη», στο Αρχαιολογία IV – Μακεδονία και Θράκη, Αθήνα 2017
27. Στεφάνου Στέφανος (Επιμέλεια), *Το νέο κτήριο διοικήσεως, από την κατοικία του Γεωργίου Σταύρου στο επιτελικό κέντρο του Ομίλου της Εθνικής Τράπεζας*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα, 1999, ανακτήθηκε 4.1.2021 από
: https://ha.nbg.gr/el/pdf_library/ktirio.pdf σελ. 58 – 62
28. Τραυλος, Ι., *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, 1971
29. Τσακαλώτος Ευστράτιος, Λεξικό Λατινοελληνικών, Αθήνα, εκδόσεις επικαιρότητα, 1921
30. Χρυσafiδης Κ. , *Βιωματική – Επικοινωνιακή Διδασκαλία*, Gutenberg, Αθήνα, 1994
31. Αρχαιολογικό Δελτίο, Τόμος 24 (1969), Μέρος Β1 Χρονικά, Αθήνα, 1971
32. Αρχαιολογικό Δελτίο 37, Β1, 1982, σελ. 23 -24
33. Αρχαιολογικό Δελτίο 37, Β1, 1982, σελ. 23 -24
34. ΑΔ30 (1975), Β1, σ. 21
35. ΑΔ25 (1970), Β1, σ.64
36. ΑΔ31 (1976), Β1, σ.32-33
37. ΑΔ29 (1973-74), Β1, σ.86
38. ΑΔ22 (1967), Β1, σ.83-84
39. ΑΔ37 (1982), Β1, σ.23
40. 6 Αρχείο ΚΑΣ, Πράξη 14/21-3-72.
41. Αρχείο Π ΕΠΚΑ, Φ1/10Α/19/12-1-98
42. Αρχείο Γ' ΕΠΚΑ, Φ1-10Α Φ1/1575/19-4-76
43. Angelis, D., Tsourlos, P., Tsokas, G., Vargemezis, G. and Zacharopoulou, G., 2017. Investigating The Interior Of Walls Of Monuments By Gpr And Ert - Case Study At The Acropolis Of Thessaloniki. *9th Congress of the Balkan Geophysical Society*, 2017

44. Barry K Beyer, *Teaching Thinking in Social Studies*, Charles E Merrill Publishing, Co, Ohio, 1979
45. Beat Brenk, *Spolia from Constantine to Charlemagne: Aesthetics versus Ideology*, Dumbarton Oaks, 1987
46. Brune J., *Η διαδικασία της Παιδείας*, μετάφραση Χ. Κληρίδη, εκδόσεις Α. Καραβία , Αθήνα
47. BUTERA, C. (2009). THE LONG WALLS OF ATHENS. *The Classical Review*, 59(2), new series, 513-516. Retrieved August 26, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/40600708>
48. Caspari, M. (1914). On the Long Walls of Athens. *The Journal of Hellenic Studies*, 34, 242-248. doi:10.2307/624501
49. Conwell, David Hulburt, "The Athenian Long Walls: Chronology, topography and remains" (1992). *Dissertations available from ProQuest*
50. Dietrich G. , *Unterrichtspsychologie der Sekundastrufe*, Donauworth, 1972
51. Delizisi, V., Axiotidou, M., Doudoumis, I. N., & Ignatakis, C. (2010). Strengthening Proposals for the Trigonio Tower at the City Walls of Thessaloniki. *Advanced Materials Research*
52. Eiger G, «Εκπαίδευση εκπαιδευτών: αυτόνομα οργανωμένη μάθηση με τη βοήθεια των νέων μέσων», Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τ.19, 1993
53. Fenton E., *The new social studies in Secondary Schools*, 1967
54. Ferlenga A ., "Γόνιμη παρακαταθήκη", μετάφραση Ν. Σκουτέλη, στο Σκουτέλης Ν. (επιμέλεια), *Συν - ηχήσεις με τον Δημήτρη Πικιώνη*, Πλέθρον, Αθήνα, 2018
55. Freely John, *Strolling Through Athens: Fourteen Unforgettable Walks Through Europe's Oldest City*
56. Judeich, W. *Topographie von Athen*. Beck, 1905
57. Knigge Ursula: *Der Kerameikos von Athen. Führung durch Ausgrabungen und Geschichte*. Krene-Verl., Athen 1988
 Μαρία -Ζωή Γαζή
 «ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΙΟΥ ΤΕΙΧΟΥΣ ΜΕ ΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ»230

58. Lagiou E., Krigas N., Hanlidou E., Kokkini S. (1998) The Vascular Flora of the Walls of Thessaloniki (N Greece). In: Tsekos I., Moustakas M. Progress in Botanical Research. Springer, Dordrecht
59. Leake, W, *The topography of Athens: With some remarks on its antiquities*. Murray, 1821
60. Massialas B, Inquiry. Today's Education τόμος 58, 1969
61. Neer, Richard T. *Greek Art and Archaeology: a New History*, c. 2500-c. 150 BCE. Thames & Hudson, 2012
62. Noack, 1907, σελ. 506 – 507
63. Pitt, R. (2021). Early Travelers and the Rediscovery of Athens. In J. Neils & D. Rogers (Eds.), *The Cambridge Companion to Ancient Athens* (Cambridge Companions to the Ancient World, pp. 437-448. Cambridge: Cambridge University Press
64. Scranton, Robert L. "The Fortifications of Athens at the Opening of the Peloponnesian War." *American Journal of Archaeology* 42, no. 4 (1938): 525-36. Accessed August 26, 2021
65. Skouzes, *op. cit.*, pp. 68-69, 121-122; K. Biris, *Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών [The First Athens Plans]*, Athens 1933, pp. 4-5; I. Travlos, *Πολοδομική εξέλιξις των Αθηνών [City Planning Development in Athens]*, Athens 1960
66. Theocharaki Anna Maria «The Ancient Circuit Wall of Athens: Its Changing Course and the Phases of Construction Author(s)»: Source: *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 80, No. 1 (January-March 2011), pp. 71-156
67. Thucydides, *The Peloponnesian War* 1.90–91
68. Tsokas, G., Tsourlos, P., Vargemezis, G. and Pazaras, N., 2011. Using surface and cross-hole resistivity tomography in an urban environment: An example of imaging the foundations of the ancient wall in Thessaloniki, North Greece. *Physics and Chemistry of the Earth, Parts A/B/C*, 36(16)

69. Vickers, M. (1972). Hellenistic Thessaloniki. The Journal of Hellenic Studies, 92, 156-170.

Διαδικτυακοί Τόποι

1. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=2488
2. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh351.jsp?obj_id=12521
3. http://odysseus.culture.gr/h/3/gh352.jsp?obj_id=2580
4. <https://thessaloniki.gr>
5. <https://www.thessalonikiartsandculture.gr/thessaloniki/sygxroni-thessaloniki/pos-tha-ginei-i-ano-poli-kata-mikos-ton-vyzantinon-teixon/>
6. http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Stoa_of_the_Herms.aspx
7. <https://www.voria.gr/article/dimos-neas-propontidas-protasi-gia-anadixi-tou-diatichismatos-tis-kassandrias>
8. <https://www.barcelona.de/en/barcelona-museum-city-history.html>
9. <https://el.wikitechpro.com/860854-guildhall-london-WXRRSV>
10. <https://www.asda.gr/elxoroi/EAXA.htm>